

Thesaurus Colapis Fluminis - Blago rijeke Kupe: arheološka istraživanja Kupe kod Siska prije 1. svjetskog rata

---

Balen, Jacqueline; Bertol, Anja; Bilić, Tomislav; Demo, Željko; Drnić, Ivan; Mihelić, Sanjin; Nađ, Miroslav; Radman-Livaja, Ivan; Vukelić, Vlatka

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:643313>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-18**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

T H E S
A U R U S
C O L
P I S
F L U M
I N I S

THESAURUS COLAPIS FLUMINIS - BLAGO RIJEKE KUPE

BLAGO RIJEKE KUPE

ARHEOLOŠKA
ISTRAŽIVANJA KUPE
KOD SISKA PRIJE
1. SVJETSKOG RATA

THESAURUS COLAPIS FLUMINIS

BLAGO RIJEKE KUPE

ARHEOLOŠKA
ISTRAŽIVANJA KUPE
KOD SISKA PRIJE
1. SVJETSKOG RATA

Vlatka Vukelić
Ivan Radman Livaja

Katalog / Catalogue

Nakladnik / Publisher
Arheološki muzej u Zagrebu

Za nakladnika / For the publisher
Jacqueline Balen

Urednici / Editors
Ivan Radman- Livaja, Vlatka Vukelić

Lektura / Language advising
Božena Bunčić

Fotografije / Photographs
Igor Krajcar, Filip Beusan

Popis autora tekstova / List of texts' authors
Jacqueline Balen
Anja Bertol
Tomislav Bilić
Željko Demo
Ivan Drnić
Sanjin Mihelić
Miroslav Nađ
Ivan Radman-Livaja
Vlatka Vukelić

*Popis autora kataloških jedinica /
Authors of catalogue entries*
A. B. Anja Bertol
I. D. Ivan Drnić
I. R.-L. Ivan Radman-Livaja
J. B. Jacqueline Balen
K. F. Karmen Farac
Lj. P. Ljubica Perinić
M. B. Maja Bunčić
M. G. Miljenka Galić
M. N. Miroslav Nađ
S. M. Sanjin Mihelić
T. B. Tomislav Bilić
Z. B. Zorica Babić
Ž. D. Željko Demo

Oblikovanje kataloga / Catalogue Design
Krunoslav Vlahović

Tisak / Printed by

Naklada 300 / Printed in 300 copies

Izložba / Exhibition

Voditelji realizacije izložbe / Exhibition realisation managers
Ivan Radman-Livaja, Vlatka Vukelić

Restauracija izložaka / Restoration of the exhibits
Edina Balić, Damir Doračić, Ana Grbeša, Slađana Latinović, Zrinka Znidarčić

Prostorna koncepcija i likovni postav izložbe / Exhibition spatial conception and design
Krunoslav Vlahović

Grafičko oblikovanje / Graphic design
Krunoslav Vlahović

Prijevod / Translation
Sanjin Mihelić

Tehnička pomoć / Technical support
Karmen Farac, Zrinka Znidarčić, Slađana Latinović,
Ivan Troha

Tiskanje kataloga i realizaciju izložbe financijski su pomogli Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske / The printing of this catalogue and the realization of the exhibition were financed by the City office for education, culture and sports of the City of Zagreb and the Ministry of Culture of the Republic of Croatia

ISBN: 978-953-6789-65-8

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 808474

Sadržaj

UVOD (I. Radman-Livaja).....	5
ARHEOLOGIJA KUPE I SSKA DO 1. SVJETSKOG RATA (V. Vukelić)	
Povijesni pregled i geografsko-gospodarske odrednice	9
Pojedinci, društva i institucije – razvoj u drugoj polovini 19. stoljeća	27
Sisak u 19. stoljeću - razdoblje intenzivnog i ubrzanog razvoja grada i počeci arheološke djelatnosti.....	31
Prve objave arheoloških artefakata s područja Siska u periodici.....	32
Ivan Kukuljević Sakcinski i Mijat Sabljara kao “siscijanolozi”	33
Uloga Mijata Sabljara u valorizaciji sisačkih arheoloških terena	34
Povjerenička suradnja Mijata Sabljara i Ivana Tkalčića.....	40
Uloga Šime Ljubića i Ivana Tkalčića u arheološkim istraživanjima Siska.....	43
Aleksandar Bobek i Josip Jilk kao muzejski povjerenici	48
“Siscija – društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku”	51
Franjo Lovrić i njegova uloga u arheološkoj valorizaciji sisačkih terena	57
Korespondencija Dragutina Jagića i Šime Ljubića	59
Ferdo Hefele kao muzejski povjerenik.....	66
Arheološka istraživanja početkom 20. stoljeća	70
Godina 1912. – jedna od najplodnijih arheoloških godina u Sisku	81
Bibliografija.....	89

UVOD

Iako danas podvodna arheološka istraživanja, kako morska tako i riječna, razumljivo pripadaju stručnoj domeni različitih nadležnih institucija, kako znanstvenih tako i onih zaduženih za očuvanje povijesne baštine, a podrazumijevaju naravno i rad specijaliziranih stručnjaka, u samim počecima istraživanja vodenih površina tijekom 19. st. - kao uostalom i u ostalim granama arheologije - sve se mahom svodilo na slučajna otkrića te na dobru volju i entuzijazam pojedinaca koji su te nalaze htjeli sačuvati i predstaviti javnosti. Tim prvim nalazima rijetko kad poznamo točan kontekst, što značajno ograničava znanstvenu interpretaciju i dublju analizu, no ta su otkrića barem uputila arheologe da nekim mjestima posvete veću pažnju. Slučaj Kupe kod Siska je, mogli bismo reći, paradigmatički za razvoj riječne arheologije u 19. i ranom 20. st., i to ne samo u Hrvatskoj već i na europskoj razini. Naime, prateći povijest tih istraživanja možemo vidjeti kako su nalaze prvo bilježili i skupljali prosvijećeni amateri i ljubitelji starina, ali i beskrupulozni trgovci starinama, kako je lokalitet postupno postajao sve poznatiji u kulturnoj i znanstvenoj javnosti te kako je u konačnici institucionalna arheologija, odnosno jedna muzejska ustanova i njeni stručnjaci, preuzela na sebe glavni dio tereta u pokušaju očuvanja materijalne baštine s tog lokaliteta.

Još su tijekom prve polovine 19. st. u novinama zabilježeni arheološki nalazi u rijeci Kupi. Gotovo su svi ti nalazi bili koncentrirani na relativno ograničenom prostoru, odnosno u gradu Sisku. Suvremeni se Sisak nalazi upravo na mjestu na kojem se nalazila rimska Siscia, pa je otkriće brojnih rimskih predmeta bilo i sasvim očekivano. Kroz cijelo 19. st. arheološki su artefakti sakupljeni u koritu Kupe i na njenim obalama. Mada su mnogi završili u privatnim zbirka, nezanimariva količina je putem donacija ili otkupa našla svoje mjesto u fundusima muzeja u Zagrebu, Beču i Budimpešti. Godina 1876. ima poseban značaj jer je upravo te godine osnovano gradsko arheološko društvo « Siscia », ne samo s ulogom prikupljanja arheoloških nalaza iz grada i okolice, već i njihovog pohranjivanja u Narodni muzej u Zagrebu. Član 17. statuta društva izričito je navodio da svi rimski arheološki nalazi koje je prikupilo Društvo ostaju u njegovom vlasništvu, ali moraju biti otpremljeni u Arheološki odjel Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, koji ih je dužan konzervirati i izložiti uz napomenu da pripadaju zbirci starina društva « Siscia » iz Siska. Ta je godina obilježila početak duge i plodne suradnje između te udruge ljubitelja starina i zagrebačkih arheologa, suradnje koja je potrajala do početka 20. st. kada se društvo « Siscia » ugasilo u nedostatku financijskih sredstava. U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se korespondencija članova društva « Siscia » s Narodnim muzejom, koja predstavlja pravu riznicu podataka o istraživanjima provedenima u Sisku između 1876. i 1900. godine. Iako je Društvo tada službeno prestalo postojati, više njegovih članova nastavilo je surađivati s Narodnim muzejom sve do izbijanja 1. svjetskog rata, pa i duže. Članovi društva « Siscia » se nisu samo zadovoljavali rekognosciranjem, manjim istraživanjima i otkupom predmeta već su i redovito izvještavali Narodni muzej o novim nalazima kako u gradu tako i u koritu Kupe. Svaki put kada bi pao vodostaj Kupe koji bi omogućio ljudima šetnju plićakom i skupljanje arheoloških nalaza, članovi društva « Siscia » uzbuđivali bi vlasti kako bi se spriječilo otuđivanje predmeta, a ujedno bi zvali i

muzejske kustose da se upute na lice mjesta. Gradske su vlasti bile itekako svjesne problema i već je 80-ih godina 19. st. doneseno nekoliko ukaza kojima se zabranjivalo sakupljanje starina u rijeci kao i njihova preprodaja, pod prijetnjom novčane globe i pritvora. Pri tome su gradske vlasti samo slijedile naputke ministarskih odluka br. 3302 od 25. studenoga 1880. i br. 2394 od 21. travnja 1881. godine temeljem kojih su arheološki nalazi iz Kupe trebali direktno biti uručeni Narodnom muzeju ili arheološkom društvu "Siscia" koje bi ih potom prosljedilo Muzeju. Brojna pisma i izvješća o slučajnim nalazima iz Kupe upućena Muzeju tijekom zadnje četvrtine 19. st., kao i ukazi sisačkih gradskih vlasti, zorno pokazuju razmjere problema ali i iznimnu brojnost nalaza u koritu rijeke Kupe. Upravo se u tom razdoblju Sisak počeo razvijati, a s razvojem industrije pojavila se potreba za modernizacijom lučkih postrojenja kako bi se omogućio prolaz većih brodova i teglenica. Ta je potreba nalagala provođenje opsežnog jaružanja korita rijeke Kupe. Prva su jaružanja počela već početkom 80-ih godina i već je tada postalo jasno da će te radove trebati pozorno nadzirati kako bi se maksimalno očuvali arheološki nalazi. Osim volontera iz društva "Siscia", nekoliko policajaca je po službenoj dužnosti moralo nadzirati radove, odnosno radnike koji su izvodili radove kako bi ih se spriječilo da ne otuđe vrijedne predmete. Ipak, trebalo je pričekati početak 20. st. kako bi u Sisku počela jaružanja velikih razmjera. Taj se trenutak poklopio s prestankom djelovanja društva "Siscia" te je Narodni muzej morao direktno intervenirati kako bi spasio arheološku baštinu. Prvo jaružanje 20. stoljeća odvijalo se 1901. godine, a s općinom i inženjerima postignut je dogovor o pojačanom nadzoru arheoloških nalaza. Nadležni inženjeri su poštovali dogovor i 5. kolovoza pismenim su putem obavijestili ravnatelja J. Brunšmida da može doći preuzeti pronađene predmete. Nekoliko je volontera nazočilo jaružanju, o čemu svjedoče njihova izvješća, no za opsežnije jaružarske radove koji su tek trebali uslijediti, J. Brunšmid je procijenio da bi bilo nužno službeno regulirati nazočnost kustosa i muzejskih predstavnika tijekom izvođenja radova.

Iznimna složenost administrativne organizacije Austro-Ugarskog Carstva mu nije olakšala provođenje te inicijative. Hrvatsko je kraljevstvo imalo dosta visok stupanj autonomije unutar Kraljevine Mađarske, s kojom je bila vezana personalnom unijom, odnosno preko vladara, u ovom slučaju austrijskog cara koji je ujedno bio i mađarski te hrvatski kralj. Iako je Hrvatska imala parlament i vladu, u nekim djelatnostima, i to ne manje važnima, glavnu riječ ipak je imala vlada u Budimpešti. Dok je Narodni muzej potpadao pod Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu (ono isto ministarstvo koje je u prošlosti donosilo odluke o prenošenju nalaza iz Siska u Zagreb), uređivanje vodenih tokova, dakle i jaružanje, su bili pod ingerencijom Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Mađarske u Budimpešti. U ljeto 1909. godine, nastavilo se jaružanje Kupe u Sisku i opet su izronili arheološki nalazi, sasvim sukladno očekivanjima. To je potaklo J. Brunšmida na akciju te je 10. srpnja poslao službenu molbu hrvatskoj vladi kako bi od Ministarstva poljoprivrede u Budimpešti ishodili dozvolu za službenu nazočnost muzejskih kustosa tijekom jaružanja u Sisku, ali i dozvolu za dublje jaružanje ukoliko arheolozi procijene da za tim postoji potreba. U slučaju ishoda službene dozvole, Narodni muzej u Zagrebu bi na sebe preuzeo zapošljavanje radnika koji bi pod nadzorom kustosa pretraživali izjaružane nanose. Koji mjesec kasnije, hrvatska je vlada izvjestila ravnatelja Brunšmida da je odlukom br. 100540/VI od 23 listopada 1909. g. Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Mađarske dopustilo nastavak jaružanja Kupe u Sisku i ovlastilo Hrvatski narodni muzej da nadzire te radove kako bi se očuvali arheološki nalazi. Tako je i bilo: jaružanje je

nastavljeno 5. prosinca u nazočnosti J. Brunšmida i njegovog pomoćnika-volontera, učitelja Tkalčića, a troškove arheološkog istraživanja pokrio je Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade. Količina pronađenih predmeta bila je impresivna te nije bilo dvojbe da i u budućnosti treba nastaviti s tom praksom. Jaruzanje je nastavljeno 1911. g., a Ministarstvo poljoprivrede obnovilo je svoju dozvolu pod istim uvjetima kao i prethodni put. Jaruzanje velikih razmjera izvedeno je i u ljeto 1912. g. i priča se ponovila. Tom je prigodom količina nalaza nadmašila sva očekivanja pa je J. Brunšmid došao na ideju da od nadležnih vlasti zatraži dozvolu i financijska sredstva za jaruzanje Kupe isključivo u arheološke svrhe. Njegov je prijedlog prihvaćen te je u rujnu 1913. godine provedeno jaruzanje samo radi arheoloških istraživanja. Rezultati su bili vrlo zadovoljavajući te bi se takva sustavna istraživačka jaruzanja nastavila još godinama da su uvjeti bili povoljni, no u ljeto 1914. g. se Austro-Ugarska upustila u svoj posljednji rat...

Arheologija je u tom trenutku nedvojbeno postala zadnja briga kako vlasti tako i javnog mnijenja, no rijetko je koji suvremenik tog 28. srpnja bio svjestan da počinje urušavanje jednog svijeta koji će nakon 4 strašne ratne godine otići u nepovrat. Ne znamo točno što je J. Brunšmid mislio tog dana ni kakav je njegov stav bio prema ratu, možemo samo pretpostaviti njegovu zabrinutost dok je čitao novinske naslove i na zidovima gledao plakate naslovljene "Obznana mobilizacije", zebnju koju je osjećao za bližnje i suradnike pozvane u vojsku, no vjerojatno nije ni mogao pretpostaviti da za svog života više nikad neće biti u prilici organizirati arheološka jaruzanja Kupe u Sisku, kao uostalom ni njegovi nasljednici u zagrebačkom Arheološkom muzeju. Ratne godine koje su uslijedile, zaključene porazom i raspadom Monarhije označile su kraj jedne ere u političkom, društvenom i kulturnom smislu, no propast starog sustava predstavljala je ujedno i kraj sustavnog arheološkog istraživanja Kupe kod Siska.

U konačnici je više od 9.000 arheoloških predmeta pronađenih u Kupi kod Siska bilo upućeno u zagrebački muzej. Iako je značajan broj nalaza sačuvan zahvaljujući trudu volontera društva "Siscia", najveći dio te zbirke potječe iz jaruzanja koja su nadzirali ili organizirali J. Brunšmid i njegovi suradnici. Cijelo stoljeće kasnije, ne možemo se prestati diviti njihovim rezultatima postignutima unatoč uvjetima koji su bili daleko od optimalnih. Veliki trud, zalaganje, ljubav prema povijesnoj baštini te visoki etički i profesionalni standardi kojima su se s pravom mogli dičiti i danas nam mogu biti uzor.

ARHEOLOGIJA KUPE I SSKA DO 1. SVJETSKOG RATA

POVIJESNI PREGLED I GEOGRAFSKO-GOSPODARSKE ODREDNICE

Antička Siscija bila je jedan od najznačajnijih gradova rimske Panonije. Važnost njezina osnivanja i višetisućljetne opstojnosti naselja pretpovijesna je tekovina. Rimljani su iskoristili idealan smještaj pretpovijesnog naselja na obalama rijeke Kupe, koje je imalo golemu važnost u realizaciji predrimskih komunikacija i protoka ljudi i roba na širem europskom prostoru. Sposobnost rimske asimilacije zatečenih društvenih, političkih i gospodarskih odnosa bila je presudna kod traženja pogodnog smještaja i osnivanja Siscije, ključnog i polazišnog središta za strateško napredovanje k Dunavu i za očuvanje i širenje svih oblika komunikacije, a time i romanizacije.

Siscija se razvila na krajnjem jugozapadu Panonske nizine, na mjestu utoka Kupe u Savu u svom južnom dijelu, i mjestu utoka Odre u Kupu u svom sjevernom dijelu. Čitavo područje je izrazito hidrografsko čvorište.

Takav izuzetan strateški značaj odredio je smještaj svim povijesnim naseljima (Segestica, Siscija, Sissek) koja su nekad egzistirala na području današnjeg grada Siska.

Uz idealan vojno-strateški položaj kojim ovo područje raspolaže, njegovo šire geografsko područje na istoku je omeđeno Posavinom, a na zapadu i jugu pobrđem Banijom, čime čitav kraj predstavlja prirodnu poveznicu podunavsko-panonskog nizinskog kraja s krškim dinarskim prostorom. Sisačko područje je i tranzitno područje zagrebačke regije prema Pokuplju, ali i s Bosnom.

Omeđene tokovima triju rijeka, Kupom, Savom i Odrom, Segestika, Siscija, pa onda i Sisak su bila jedna od najznačajnijih čvorišta riječnog prometa.¹

Značaj bogatstva vodom mijenjao se ovisno o povijesno-geografskim uvjetima u pojedinim povijesnim razdobljima.

Još se u starije željezno doba ili halštatsko razdoblje (800.–400. g. pr. Kr.) uočilo to idealno područje za formiranje naselja na utoku rijeke Odre u Kupu kod Siska. Arheološki nalazi potvrđuju onodobnu tranzitnost područja Kupe i Save oko Siska, otkuda se roba prevozila na jugoistok prema Donjoj Dolini, može se pretpostaviti posredničkoj točki, gdje se susretala roba jugoistočnih alpskih halštatskih skupina i italske robe te roba iz panonskih i balkanskih kulturnih skupina s grčkom robom. Dolaskom Kelta, širitelja i nositelja kulture mlađeg željeznog doba, miješaju se kasnohalštatsko domorodačko stanovništvo i

Kelti, koji stvaraju latensko naselje, Segestiku. Ona ubrzo postaje važno trgovačko i obrtničko središte.²

To naselje zatiču rimski osvajači, čiji se interes za dolinu rijeke Save povećava spoznajom da je to najkraći i najjednostavniji kopneni put od Italije k Istoku.³ Kontrolom Ilirika bilo je moguće braniti sjever Italije, a time i Rim od napada kopnom s istoka. Naročitu je važnost imala dolina rijeke Save, kao najbrža komunikacija s istokom.⁴ Iz tog razloga Oktavijan osvaja Segestiku 35. g. pr. Kr. gdje je smjestio vojni garnizon kako bi osigurao cijelo područje i stekao čvrsto uporište za daljnji prodor prema istoku.⁵

Nakon završetka Batonova ustanka⁶, s postupnom pacifikacijom, Siscija polako gubi na važnosti kao vojni garnizon, ali zato započinje intenzivan urbani razvoj.⁷ Taj proces tijekom 1. st. doživljava vrhunac pod carem Vespazijanom, koji Sisciju uzdiže u rang kolonije i uvrštava je u tribus *Quirina*, možda već 71. godine.⁸ Naseljavanje mornaričkih veterana u Sisciji nam nesumnjivo govori kolika je gospodarska i strateška važnost posvećena riječnoj plovidbi i općenito iskoristivosti vodenih potencijala.⁹ U vremenu Domicijanovih ratova protiv Sarmata i Dačana Siscija vjerojatno postaje centar prometnog i vojnog transporta, i to upravo zahvaljujući dobro organiziranoj vodnoj i cestovnoj prometnoj mreži. Na plovidbu rijekom Savom naslanjao se cestovni pravac Siscija-Sirmij, koji je dovršen najkasnije u vremenu Flavijevaca, čime je Siscija postala dijelom jedinstvenog obrambenog i gospodarskog sustava.¹⁰ Na temelju arheoloških ostataka i relevantnih pisanih i epigrafičkih izvora Siscija se krajem 1. st. zasigurno može smatrati upravnim i privrednim središtem jugozapadne Panonije, što će ostati i u narednim stoljećima.¹¹ Dodatan poticaj urbanom razvoju Siscije daje vladavina Septimija Severa (193.–211. g. pos. Kr.), kada se izgrađuju i proširuju mnogi komunalni objekti i javne zgrade, a grad 194. godine dobiva i novi naziv, *Colonia Septimia Siscia Augusta*.¹² O značaju Siscije govore činjenice da se u gradu smjestila uprava dalmatinsko-panonskih srebrnih rudnika, odnosno *praepositus splendidissimi vectigalis ferrarium*,¹³ kao i carinska postaja (*publicum portorium Illyrici*)¹⁴ te razumljivo i beneficijarska postaja, a

2 Faber 1972-1973: 152; Šašel 1974: 723, 729-730; Vrbanović 1981: 187; Nenadić 1987: 73; Durman 1992: 120; Buzov 1993: 51-52; Vuković 1994: 36; Burkowsky 1999: 9-19; Burkowsky 2000: 15-16; Durman 2002: 25; Lolić 2003: 135, 137-138; Burkowsky 2004: 25/26; Slukan-Altić 2004: 15.

3 Općenito, Rimljani svoj interes za ovim područjem izražavaju relativno kasno. Kontinentalni dio Hrvatske ne privlači previše rimske trgovce, jer je relativno "siromašan", pa su rimske intervencije na ovom području tijekom republikanskog razdoblja svedene na kaznene ekspedicije i prevenciju eventualnih sukoba. Vidi više u: Radman-Livaja 2005: 12.

4 Barkoczi 1980: 87; Hoti 1992: 136; Radman-Livaja 2005: 13.

5 Apijan, III. 22-24; Dion Kasije, XLIX. 36; Mócsy 1962: 538-539; Wilkes 1969: 52-53; Mócsy 1974: 22; Šašel 1974: 732; Barkóczi 1980: 90; Klaić 1980: 30; Vrbanović 1981: 188; Šašel-Kos 1986: 139-142; Zaninović 1986: 62-63; Nenadić 1987: 73; Hoti 1992: 137-138; Wilkes 1992: 206; Gruen 1996: 173; Wilkes 1996: 549-550; Buzov 2000: 40; Radman-Livaja 2007: 161-162; Radman-Livaja 2010: 182-186.

6 Köstermann 1953: 345-378; Pavan 1955: 380; Pašalić 1956: 245-300; Mócsy 1962: 544-548; Wilkes 1969: 69-77; Mirković 1971: 12-13; Mócsy 1971: 43; Mócsy 1974: 37-39; Šašel 1974: 733-734; Barkóczi 1980: 88-89; Šašel-Kos 1986: 178-191; Zaninović 1986: 63; Gruen 1996: 176-178; Wilkes 1996: 553; Dizdar&Radman-Livaja 2004: 44-45; Sordi 2004: 221-228; Dzino 2005: 138-157; Seager 2005: 33-35; Šašel-Kos 2009: 182-187; Dzino 2010: 137-155; Radman-Livaja&Dizdar 2010: 47-56.

7 Siscia i dalje ima vojni garnizon nakon odlaska IX. legije, može se pretpostaviti još nekoliko desetljeća, možda i duže (ovisno o tome koliko je dugo mornarička baza bila u funkciji), iako bitno smanjen, no grad nedvojbeno više nema primarno vojnu ulogu, cf. Radman-Livaja 2010: 190-198.

8 CIL III 3951, 4471; Fluss 1927: 362; Mócsy 1962: 597; Barkóczi 1964: 260; Mócsy 1974: 112-113; Šašel 1974: 734-736; Vrbanović, 1976: 135; Vrbanović 1981: 188; Hoti 1992: 143; Wilkes 2000: 588; Lolić 2003: 134; Općenito o osnivanju novih kolonija u Panoniji kroz Vespazijanovu ideju razvoja nerazvijenih dijelova Rimskog Carstva naseeljavanjem Italika i romaniziranih podanika iz drugih krajeva Carstva u netom osnovane kolonije i municipije vidi u: Charlesworth 1936: 17.

9 Vespazijan dedukcijom veterana ravenske flote, po svemu sudeći, nastoji dodatno oživjeti riječni promet Savom i Kupom, cf. Mócsy, 1974: 113; Zaninović 1981: 203; Buzov 2000: 53.

10 Faber 1972-1973: 203; Mócsy 1974: 113; Bojanovski 1984: 249-254.

11 Mócsy 1962: 603; Vrbanović 1976: 136; Fitz 1980: 129, 325; Poczy 1980: 268; Zaninović 1981: 202., 206; Bojanovski 1984: 156; Hoti 1992: 144; Buzov 2000: 53; Lolić 2003: 144-145.

12 CIL III 4193; Fluss 1927: 362; Mócsy 1962: 602; Fitz 1980: 152; Poczy 1980: 268; Šašel-Kos 1986: 382; Bojanovski 1988: 334; Hoti 1992: 144-145; Buzov 2000: 57; Lolić 2003: 134.

13 CIL III 3953; Bojanovski 1984: 156.

14 Šašel 1974: 736; Fitz 1980: 130; Bojanovski 1984: 156.

Podravka iz Šiška

Rimski trg.

Opisano Me razgledna Botta

Sisak početkom 20. stoljeća: pogled nizvodno Kupom prema prvom drvenom mostu (GMS 22697)

Glavna carinarnica i agencija
Hauptzollamt und Agentur

Sisak

Sisak, 1900. godine: pogled na Glavnu carinarnicu i pretovar robe u riječnoj luci (GMS 22803)

Sisak, 1908. godine: pogled uzvodno na drveni most (GMS 712)

Regulatorni nacrt
kr. i slobodnog grada
Siska.

Mjesilo 1880.

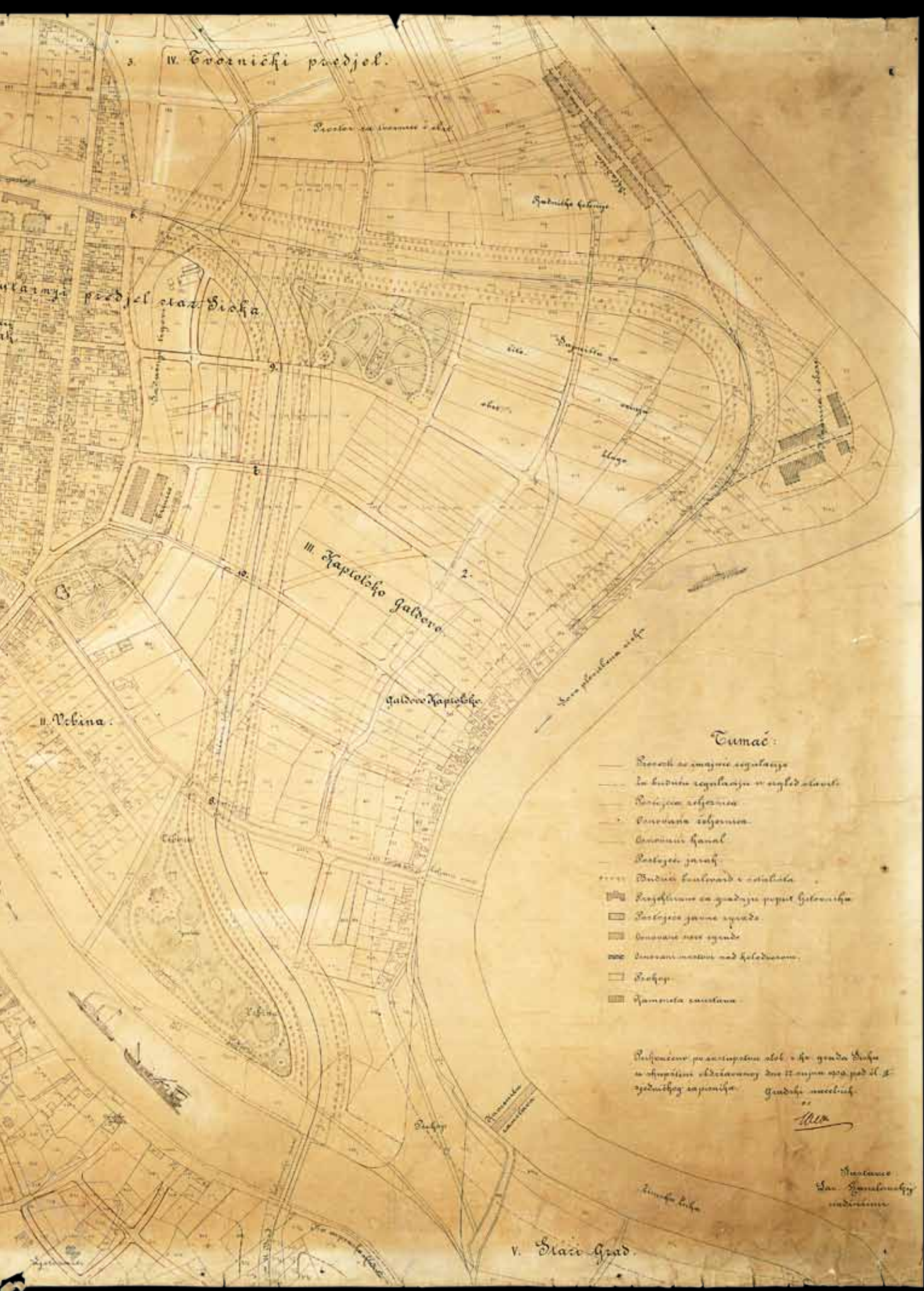
VI. Dvorišni predjel nov. Siska.

VII. Bogoslovska.

Stari Siska

Bogoslovska

Stari

Tumač:

- Kuće sa značajnim regularizacijom
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije
- Kuće bez značajne regularizacije

Projekat uređenosti starih i novih kuća u ovom predjelu izradio je arhitektonički biro ...

Glavni arhitekta

Arhitektonički biro ...

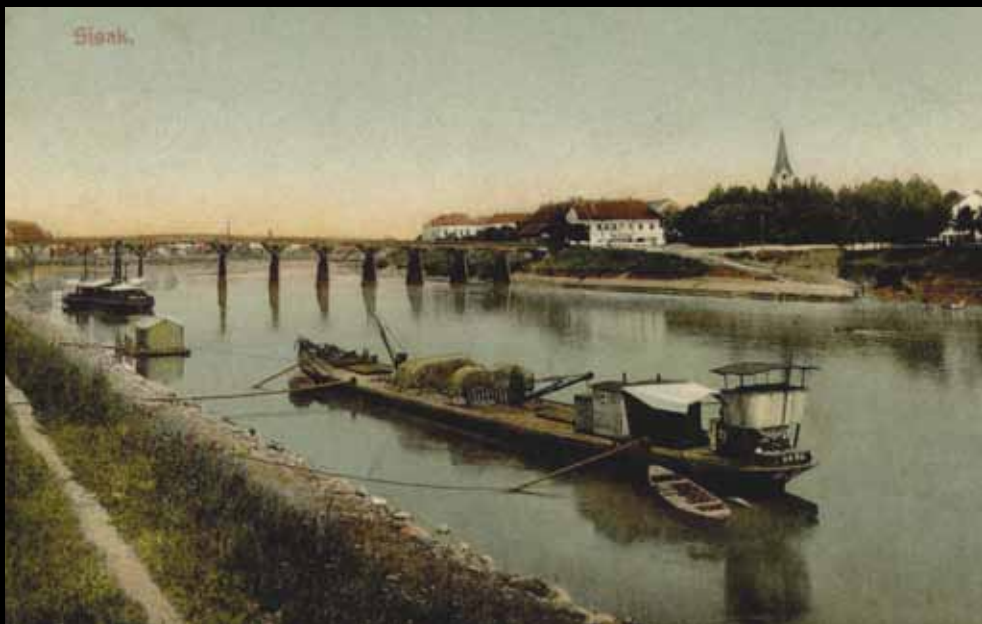
Sisak

Glavna carinara i agencija.

Sisak, 1910. godine: pogled na brodove u luci, u pozadini je carinarnica (GMS 22810)

Sisak,

Sisak, 1910. godine: pogled na drveni most i skelu (GMS 22700)

Sisak, 1915. godine: Glavni trg nakon uređenja parka (GMS 22749)

nije isključeno da je u Sisciji moglo biti i sjedište prokuratora za Gornju Panoniju.¹⁵ Kriznom razdoblju 3. stoljeća unatoč, Siscija ne gubi na važnosti jer Galijen tamo otvara kovnicu, čini se, 262. g.¹⁶

Nakon Dioklecijanove upravne reforme, panonski prostor se dijeli na 4 manje provincije: područje Gornje Panonije sjeverno od Drave postaje *Pannonia Prima*, a južno *Pannonia Savia*. Južni dio Donje Panonije naziva se *Pannonia Secunda* dok sjeverni dio postaje provincija *Valeria*. Sisciji se u toj administrativnoj reformi potvrdila važnost jer postaje glavni grad Panonije Savije.¹⁷ U 3. stoljeću Siscija postaje i sjedište biskupije, pa ni ne čudi njena visoka upravna rangiranost, a sve to nesumnjivo za posljedicu ima mnoge urbane intervencije.¹⁸ Međutim, upravo u 4. st., nakon više stotina godina neprekinutog razvoja, Siscija doživljava ozbiljna razaranja i početak propadanja.¹⁹

U urbanom razvoju antičke Siscije pratimo nekoliko faza izgradnje: vrijeme vojnog logora koje donosi tragove drvene arhitekture i pilotažu terena čime će se koristiti i kasnije naselje civilnog tipa, a čiji su ostaci i danas sveprisutni na terenu; ranocarski period, od Tiberija do prerastanja Siscije u koloniju te razvijeno carsko razdoblje, od 2. stoljeća, u kojem arhitektura od opeke niče na temeljima od lomljenog kamena vezanog žbukom.²⁰ Kasnoantičke strukture čine najreprezentativnije i najmonumentalnije sačuvane ostatke urbane arheološke ostavštine.²¹

Svaka od tih faza pretpostavljala je devastaciju faze prije nje, bilo u smislu rušenja i ravnjanja terena ili u smislu nadogradnje i prenamjene objekata, što je značilo gubljenje prvotnih i originalnih karakteristika, kako građevina tako i prostora. Iako je, zbog kliznog i močvarnog terena, najčešći oblik izgradnje u Sisciji bio takav da su se stari objekti rušili, potom utabali, a zatim se na njih navozio novi sloj zemlje te je novi objekt niknuo od te točke kao polazne, tako da je nova građevina postala "viša" od okolnog terena.²²

U antičkim vremenima najznačajniji prijelaz preko Save bio je upravo kod Siscije, zbog čvorišta cesta na tom području. Komunikacija kroz Zrinsku goru bila je vezana za rudonosna područja Trgovske gore i željezne rude oko Une, Sane i Japre s preradom u predantičko i antičko doba u Segestici/Sisciji. Kako je rasla potreba za metalurškim sirovinama, riječni putevi Kupom, Savom, Unom, Sanom i Japrom do rudnika i pogona za preradu željezne rudače postali su ključan faktor budućih pohoda, s čime je rastao i značaj Siscije.²³ Možda nije pretjerano taj kombinirani kopneno-riječni put nazvati žilom kucavicom cijelog Rimskog Carstva. Rimski su carevi nedvojbeno bili svjesni izvanrednog položaja Siscije kao i iznimne važnosti doline Save, ključa prolaza kroz Panoniju. Siscia je i glavna rakersnica (*caput viarum*) puta *Emona – Siscija – Sirmium*, čiji je glavni smjer trebao povezati zapadni dio Carstva, odnosno Galiju i Germaniju preko Siscije, Sirmija i Singidunuma s Istokom. U Sisciju su se križali i cestovni pravci iz Senije, Petovija kao i iz Dalmacije.²⁴

U teškoj krizi Rimskog Carstva krajem 4. st. Panonijom neprestance haraju barbari, a Siscija od tog vremena silom prilika postupno sve više gubi na važnosti. Grad ipak zadržava određenu urbanu strukturu jer u trenutku kad ostrogotski vladar Teodorik preuzima vlast u Panoniji, upravo Sisciju bira kao svoje sjedište, negdje između 507. i 511. godine.

Općenito, arheološki nalazi iz Siska, i to oni koje označavamo kao kasnoantičkima i "barbarskima", ukazuju nam na kontinuitet stanovanja na ovom prostoru sve do dolaska Avara i Slavena u međuriječje Save i Drave.²⁵

15 Šašel 1974: 736; Fitz 1980: 129; Hoti 1992: 144; Nelis-Clément 2000: 184-185, 194-195.

16 Mócsy 1962: 566, 693; Šašel 1974: 719-721; Barkóczy 1980: 105; Biró-Sey 1980: 345; Póczy 1980: 268; Lolić 2003: 134; Buzov 2000: 176-181.

17 Mócsy 1962: 570-571, 588; Mócsy 1974: 273-274; Barkóczy 1980: 109-110; Radman-Livaja 2010: 198.

18 Tkalčić 1991: 319; Hoti 1992: 150; Šanjek 1993: XXXII.

19 Mócsy 1962: 571-572, 575; Mócsy 1974: 277, 286; Šašel 1974: 711, 737; Vrbanić, 1976: 138-139; Barkóczy 1980: 110-112; Hoti 1992: 150-151; Buzov 2000: 63-67; Radman-Livaja 2010: 198-200.

20 Buzov 2000: 112-116.

21 Vrbanić 1981: 196.

22 Vuković 1994: 155.

23 Durman 1992: 127.

24 Hoti 1992: 142.

25 Vinski 1970: 45-46.

Posljednji spomeni Siscije kao kasnoantičkog grada u pisanim izvorima su oni iz 530. godine kada se spominje sudjelovanje Ivana, biskupa sisačkog, na solinskom crkvenom saboru i iz 9. svibnja 532. godine tijekom drugog crkvenog sabora u Solinu, kada među potpisnicima saborskih zaključaka nailazimo i na potpis Konstantina, sisačkog biskupa, sufragana solinske metropolije.²⁶ Značilo je to da nekad antička Siscija, a sada naselje s kasnoantičkom tradicijom još uvijek uživa odlike urbanog i upravnog središta.

Nakon odlaska Langobarda u Italiju, apsolutni gospodari Panonije postaju Avari. Od tog perioda nastavlja se stagnacija i rasap urbanog života Siscije.²⁷ Najbolje je smjernice po tome pitanju dala upravo Anđela Horvat utvrdivši kako u nedostatku izvora, a u ovom ih slučaju uistinu nemamo, pad Siscije tumačimo analognim slučajevima. U tom smislu ona komparira Sisak i Ptuj.²⁸ Siscija je živjela kao grad s reduciranim odlikama kasnoantičke urbane sredine. Kontinuitet možemo tražiti u postojanju novca kovanog po rimskom standardu, a koji se pripisuje sisačkoj kovnici za ostrogotske vladavine.²⁹ Možemo pretpostaviti da grad nastavlja živjeti i u Avariji sličnim intenzitetom, ne više kao urbani centar, već više kao središte okupljanja ostatka stanovništva koje je u potrazi za bilo kakvom infrastrukturom i težnjom k nekom obliku pripadnosti zbog lakšeg opstanka.

To stanovništvo sada se prilagodilo ruralnom načinu života i ne teži brzom urbanoj obnovi.³⁰ Ako uzmemo u obzir nalaz matrica za tiještenje (zlata i srebra) ranoavarskog perioda³¹ i postojanje klijentele za takav tip proizvoda, na Sisak treba računati makar kao trgovački faktor.

Ranosrednjovjekovni izvori ne donose mnogo podataka s područja bivše Siscije, no nekolicina relevantnih spisa/anala (*Vita Ludovici imperatoris*, prva polovina 9. st., *Annales Lobienses*, *Annales regni Francorum*, *Annales Sithienses*) i mali dio vrlo važnih arheoloških ostataka, poput kamenih spomenika s hrvatskom pleternom ornamentikom izrađenih u kamenu antičke Siscije, govore u prilog razvijenoga društvenog i političkog života i povezanosti ovog područja s jezgrom starohrvatske države.³²

Upravo je prva polovina 9. stoljeća označila ponovnu važnost idealnog geografskog položaja šireg sisačkog područja tijekom sukoba Ljudevita Posavskog i Franaka i njihovih saveznika. Činjenica da Ljudevit stoluje u Sisku, jasno naznačuje tradiciju naseljenosti mjesta, kao i činjenicu da je grad zadržao odlike urbanog središta, u ranosrednjovjekovnom smislu.

Dokaze urbaniteta, ako ga izuzmemo iz cijelog onog povijesnog konteksta, daje činjenica da Ljudevitu gradeški patrijarh Fortunat, u znak potpore, šalje graditelje kako bi utvrdili njegov kaštel i sam grad, no nejasno je u kojoj je to mjeri grad i na čemu je uopće izrastao Ljudevitov "kaštel".³³

Prilično sigurno je to da su se i graditelji Ljudevita Posavskog poslužili ostacima razorene antičke Siscije, i tada počinje još jedno narušavanje onoga što je nekad predstavljalo antičku urbanu

26 Ivan Kukuljević Sakcinski, *Codex Diplomaticum Regn. Croat. Slav. et Dalm.*, 195-198.; Ivan Krstitelj Tkalcic 2003: 325-326.

27 Horvat 1954: 93; Vinski 1970: 45.

28 Horvat 1954: 94.

29 Demo 1994: 172, 175, 178, 205.

30 Slukan-Altić 2004: 25.

31 Vinski 1970: 46; 1971: 66.

32 Horvat 1954: 103.

33 Nakon shizme u Akvilejskoj patrijaršiji 607. godine, osnovan je Gradeški patrijarhat, a patrijarh Grada smatrao se vjernim Papi te nikada nije došlo do njihova ujedinjenja u Akvilejsku dijecezu. Akvileja je gradeškog patrijarha smatrala uzurpatorom. Cijelo to područje pomorske Venecije i Istre bilo je pod upravom Bizanta. Međutim, godine 802. venecijanska vojska opsjeda Grad, jer je gradeški biskup ponudio suradnju Francima, zbog čega je na kraju ubijen. Njega je naslijedio Fortunat, očiti bizantski podanik. Upravo je on poslao zidare i umjetnike knezu Ljudevitu, stvarajući time podlogu za eventualno stjecanje Ljudevitove naklonosti, ne samo u društvenom, već i u političkom smislu. Postoji mogućnost da se Ljudevita htjelo nagnati na razmišljanje o veleizdaji kada bi odbacio vazalski odnos spram Franaka i prešao na stranu Bizanta. I sam car Ludovik pozvao je Fortunata na odgovornost zbog tog čina, a sigurno to ne bi učinio ukoliko bi se prijetnja svodila isključivo na graditeljske poslove u užem smislu! Grad je u administrativnom smislu sve više dobivao na važnosti nakon učestalijih upada barbara na područje Akvileje. Rivalitet je kulminirao nakon što je gradeškom patrijarhu oduzeta jurisdikcija nad Istrom 827. godine, a 1178. godine papa je podržao prenošenje patrijaršije u Veneciju čime je ovaj sukob okončan.

jezgru, s obzirom na promjene u načinu života primjerene ranosrednjovjekovnom poimanju stanovanja i zajednice uopće. Ono što bilježe franački anali za područje utvrđenog onodobnog Siska jest da je on *Siscia civitate*.³⁴ Znakovito je da ostala bezimena utvrđenja iz kojih Ljudevit pruža otpor Einhard naziva *castellum*, dok za Sisak jasno navodi da je *civitas*.³⁵ Ovom se naselju, dakle, ističe ime, pa pretpostavljamo da je jedno od najznačajnijih u Panonskoj Hrvatskoj, a daljnjom analizom Einhardova djela utvrđujemo i kako on riječ *civitas* upotrebljava uistinu samo onda kada označava značajnija utvrđena mjesta.³⁶

Dokaz o svojevrsnoj graditeljskoj živosti na širem području pruža i podatak da je u karolinško doba posvuda oživjela građevinska djelatnost na rimskim ruševinama.³⁷

Tijek događaja vezanih uz Ljudevitov otpor već je s nekolicinom radova zastupljen u hrvatskoj historiografiji, pa se ovdje neće potanko opisivati.³⁸ U smislu kontinuiteta naseljenosti, možemo samo zamisliti, a onda i zaključiti (znajući, na primjer, kako se postupalo tijekom rata protiv Saksonaca) što donosi franačka odmazda za Ljudevitov neposluh i koliko to utječe na godine stagnacije Siska koje će uslijediti.

Do danas nismo pronašli arheološke dokaze koji bi pomogli pri ubikaciji eventualnog Ljudevitova središta na širem području Siska, no to ne znači da oni i ne postoje. Najviše u rekognosciranju kapitalnih objekata odmaže činjenica da se radi o terenu koji je permanentno izgrađivan i devastiran. Vjerojatno se potonje dogodilo upravo propašću Ljudovitova ustanka, što je onda djelovalo kobno i na daljnji razvoj cijelog sisačkog područja, jer ono ulazi u najdulji period stagnacije u svojoj povijesti.

Koliko su u razdoblju starog vijeka vode imale veliki obrambeno-strateški značaj, toliko je poplavnost ovog područja u srednjem vijeku bila jedan od ograničavajućih čimbenika razvoja naselja. Međutim, stanje i zapuštenost starih rimskih kopnenih puteva riječni će tranzit učiniti aktualnim. Uz to što je plovnost rijeka koje omeđuju Sisak osiguravala protok roba, ljudi i informacija, tri rijeke koje omeđuju grad omogućavale su i izuzetne obrambene mogućnosti i manevre, pa je Sisak zahvaljujući i toj činjenici odolijevao Francima pune tri godine.³⁹ I sami Franci će naknadno koristiti ovo izuzetno tranzitno područje doline Save za svoja prodiranja prema Istoku.⁴⁰

Pitanje crkvene organizacije, kao jednog od ključnih faktora dokaza urbaniteta određenog područja, još uvijek nije definirano u crkvenih povjesničara i onih koji se ovom temom bave, i smatramo da nepoznanice u nekim segmentima tek trebaju biti riješene.⁴¹ Najviše je pak rješenju, u smislu opisa teritorijalne cjelovitosti i jurisdikcije, doprinijela Branka Migotti.⁴² Ono što, na temelju izvora, možemo utvrditi, a da nam ujedno posluži i kao vodilja za stvaranje slike o stupnju razvoja naselja i njegove demografske slike, upravo je crkvena povijest Siska i okolice.

Još u 6. stoljeću Siscija se spominje kao biskupsko sjelo. Slijedom događaja Posavska je Hrvatska od 811. godine (od 796. godine priznaje franačku vlast) crkveno bila podijeljena između akvilejskog patrijarha i salzburške nadbiskupije.⁴³

34 Rački 1877: 327; Vita Hludowici Imp. 35. Pertz II, 626.

35 Einhardi Annales, 209; Rački 1877: 327.

36 Rački 1877: 300, 315, 326.

37 Otto 1912: 67; Možda je najbolji primjer naveden u djelu onaj grada Trier, gdje se sekundarno upotrebljava sav građevinski materijal s rimskih ruševina, a čak se pregrađuje i Konstantinova bazilika za sjelo franačkog burggroga, služeći daljnjih šest stoljeća kao utvrda; više vidi u: Otto 1912: 120.

38 Horvat 1954; Karaman 1954; Klaić 1971; Klaić 1990; Goldstein 1995; Buzov 2000.

39 Slukan-Altić 2004: 25.

40 Vujasinović 1995: 26., br. 14, nastavak 2.

41 Neka rješenja na temelju izvora ponudila je Jadranka Neralić, a vezano uz razdoblje koje se često označava kao "crna rupa" u sisačkoj biskupskoj povijesti. Razmišljanja je iznijela na znanstvenom skupu održanom u Sisku u prosincu 2010. godine, dok je napisano djelo još u rukopisu i čeka objavu.

42 Vidi više u Migotti 2011: 37-70.

43 Barada 1944: 2.; Područje južno od Drave Karlo Veliki dodijelio je Akvileji, a sjeverno od nje Salzburgu.

Toma Arhiđakon u 13. glavi svoga djela *Historia Salonitana* navodi da je i nakon dolaska Hrvata postojao sisački biskup⁴⁴, no crkveni sabor u Splitu 928. godine pokazat će da je sisačka biskupska stolica nepopunjena.⁴⁵

Ulomak pluteja ukrašen reljefom tropleta ukazuje na postojanje moguće starohrvatske crkve u Sisku. Možemo zaključiti kako ovaj period predstavlja bolja vremena za Sisak i njegove stanovnike, dok postoje sredstva za podizanje makar i skromnijeg objekta. Iako, dio povjesničara smatra da se taj uspon dogodio nakon slamanja Ljudevitova otpora, a ne u vrijeme njegova vladanja.⁴⁶ Riječ je o pet kamenih ulomaka ukrašenih predromaničkom pleternom ornamentikom, inače tipičnim ukrasom na području Dalmatinske Hrvatske. Najveći ulomak pluteja, pouzdano je pronađen u samome Sisku (za ostala četiri ulomka to smatramo vjerojatnim; najveće nam probleme u određivanju okolnosti nalaza pravi upravo činjenica da arheološka istraživanja nisu bila sustavno bilježena i praćena, pa tako u ovom slučaju upravo nedostaju bilješke o okolnostima pronalaska ovih artefakata). Upravo nam je ta činjenica glavna pretpostavka za navedenu tvrdnju, o postojanju kamene zidane crkve s kamenim crkvenim namještajem u Sisku.⁴⁷ Osim te tvrdnje, širi kontekst ovih nalaza ukazuje i na gospodarske i kulturne veze Panonske i Dalmatinske Hrvatske.

Arheološki ostaci potvrđuju jake veze srednjovjekovnog naselja na ovom prostoru iz 10. stoljeća, s matičnim područjem nastanka ranohrvatske države, a ranosrednjovjekovni grobovi⁴⁸ navode na zaključak da Sisak, sada kao ranosrednjovjekovno naselje, i dalje egzistira.

Arheološki nalazi odnose se na pronađenu keramiku, koju je Anđela Horvat⁴⁹ obradila i klasificirala kao tzv. slavensku gradišnu keramiku (9. i 10. stoljeće), naušnice bjelobrdske kulturne pripadnosti i metalni nakit pouzdano slavenske proizvodnje i upotrebe. Spomenuti nakit pronađen je uglavnom u uništenim grobovima, a sastoji se od 32 primjerka, većinom sljepoočničarki i naušnica, koje se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu (dalje AMZ). Dio tog nakita, u užem smislu, nazivamo starohrvatskim (4 primjerka naušnica tipa sa četiri jagode i par naušnica naroskanog tipa), jer on nesumnjivo ima svoje radioničko središte na području omeđenom rijekama Zrmanjom i Cetinom, koje predstavljaju teritorij hrvatske kneževine 9. stoljeća.⁵⁰ Logična je pretpostavka da su starohrvatske naušnice nađene u Sisku "uvezene" s područja Dalmatinske Hrvatske i to u 10. i 11. stoljeću.

Najbrojniji je, među svim arheološkim ranosrednjovjekovnim nalazima u Sisku, upravo nakit, datacije 10., 11. i 12. stoljeća, kojemu, nažalost, nije zabilježen bliži lokalitet pronalaska. Iznimka su tri naušnice grozdolikog tipa i jedna karičica sa "S" nastavkom (danas se čuvaju u AMZ), pronađene kao grobni prilozi u ranosrednjovjekovnim grobovima u današnjoj Tomislavovoj ulici.⁵¹ To nam govori o urbanom kontinuitetu srednjovjekovnog Siska, jer upravo se na spomenutom području nalazila i istočna, a u njenom produžetku i jugoistočna nekropola Siscije.⁵² Gradski život očito se u Sisku nastavio na kasnoantičkoj graditeljskoj baštini s nužnim arhitektonskim intervencijama i u ranom srednjem vijeku. U tom kontinuitetu možemo tražiti razlog malog broja graditeljske arheološke ostavštine ranosrednjovjekovnog perioda. Radi promjene koju donosi feudalno-vlastelinska organizacija privrede onemogućen je razvoj značajnog srednjovjekovnog gradskog naselja na lokaciji antičke Siscije⁵³, ali se ono u svojoj skromnijoj varijanti, od one rimskog grada, najvjerojatnije poslužilo njenom građom. Tako je dio antičkih nalaza potpuno uništen kao posljedica kontinuiranog života naselja kroz vjekove.

44 *Historia Salonitana*, XIII, 2.

45 Barada 1944: 2; Horvat 1954: 95; Buzov 2000: 88-90.

46 Horvat 1954: 98, 103.

47 Brunšmid 1912., 132-133, 137, 138; Horvat 1954: 97; Vinski 1970: 47.

48 Izvješće Ivice Degmedžić 333/1947; Izvješće Ivice Degmedžić od 21. travnja 1948.; Dopis Matije Šipušića Viktoru Hoffilleru od 25. srpnja 1947., Dossier Siscija, Sisak od 1936 – 1959, 42/26, 1947. i 1948. godina, Arheološki muzej u Zagrebu (dalje AMZ).

49 Horvat 1954: 102.

50 Vinski 1949: 27; Vinski 1970: 47.

51 Horvat 1954: 100; Vinski 1970: 48.

52 Wiewegh 2003: 10.

53 Slukan-Altić 2004: 26.

Osim importa koji ima širi društveno-politički značaj, treba ukazati i na nastavak obrtničke tradicije na sisačkom području. Naime, među spomenutim sisačkim naušnicama postoji i par ulomaka loše lijevanih i odbačenih naušnica, bez točnih podataka o mjestu i okolnostima nalaza. One su pokazatelj da je na sisačkom tlu postojala radionica slavenskih naušnica. Slični nalazi evidentirani su i kod Sotina, Novih Banovaca i Sremske Mitrovice, odnosno antičkih centara *Cornacum*, *Burgenae* i *Sirmium*.⁵⁴ Naušnice odbačene zbog neuspjelog lijevanja ukazuju na izradu nakita na onom tlu gdje je odbačeni nakit pronađen. Iz Siska je i rijedak nalaz kamenog kalupa iz 11. stoljeća, pronađen tijekom jaružanja Kupe 1912. godine na pristaništu. Oblici nakita urezani u kamen predstavljaju negative za lijevanje naušnice i križa. U prilog specifičnosti ovoga nalaza govori podatak kako na teritoriju bivše Jugoslavije nisu dosada ustanovljeni ranosrednjovjekovni kalupi za lijevanje nakita. Stoga je ovaj nalaz dokaz obrtničke proizvodnje u Sisku.⁵⁵

Osnivanjem Zagrebačke biskupije 1094. godine mijenjaju se prioritete tranzitnih pravaca u Hrvatskoj vezano za novu državnu tvorevinu čiji je Hrvatska sastavni dio (personalna unija s Ugarskom). Naime, Zagrebačka nadbiskupija osnovana je kako bi bila glavni oslonac ugarske vlasti u Hrvatskoj na području od Drave do Gvozda, a da bi bolje služila toj svrsi potpala je pod jurisdikciju ugarskog nadbiskupa. Kako je ova srednjovjekovna "nasljednica" siscijanske starovjekovne biskupije, posjedi nekadašnje siscijanske biskupije u svom velikom dijelu postaju vlasništvo zagrebačkih biskupa.⁵⁶

Osim ovih pretpostavki, stoljeća koja dolaze govore vrlo šturo o području Siska.

Znamo, u komunikacijskom smislu, da od 12. stoljeća postoji trgovačka veza između senjskih templara i cistercita iz Topuskog.⁵⁷ Nemoguće je zanemariti činjenicu da se Topusko nalazi u blizini srednjeg toka rijeke Gline koja je prtok Kupe (kod Glinske Poljane), čime je omogućen riječni promet poznatom povijesnom trasom Kupa-Sava-Dunav, pa zapravo možemo pretpostaviti postojanje nekog oblika komunikacije šireg sisačkog i podunavskog prostora.

Poticaj razvoju gospodarstva, a prije svega trgovine, u srednjem vijeku davali su uglavnom feudalci. Na području Hrvatske knezovi krčki Frankapani osiguravaju prohodnost puteva zbog razmjene dobara kojima obiluju njihovi mnogobrojni posjedi. Tako upravo oni iniciraju i provode prvo uređenje puteva za potrebe razmjene dobara s njihovih posjeda, što će potrajati sve do 15. stoljeća. Kako Sisak nije bio frankapanski posjed ostao je u tom smislu izostavljen.

Dolaskom Turaka u naše krajeve uništene su gotovo sve trgovačke staze koje su povezivale unutrašnjost s obalom Jadrana.⁵⁸

Borba protiv Turaka i idealan strateški položaj Siska vojno i graditeljski će oživjeti šire područje grada. No kako je za svako vojno djelovanje neophodna logistička podrška, tako u njoj i trgovina ima svoju ulogu.

Sultan Sulejman (1520.–1566.) započinje snažan vojni pritisak prema zapadu i drugi put upada u Ugarsku. To je natjeralo kralja, plemstvo, biskupa i zagrebački Kaptol na izgradnju novih i usavršavanje postojećih utvrda kako bi sačuvali ostatak slobodne Hrvatske. Gradnja sisačke utvrde označila je početak stvaranja snažne obrambene granice na području između Une, Save i Kupe. Gradnju 4. kolovoza 1544. godine pokreću zagrebački Kaptol i hrvatski ban Nikola Zrinski.⁵⁹

Tako nam je zapravo, u korespondenciji o načinu prikupljanja sredstava za izgradnju utvrde i pojašnjavanju smještaja građevine, i sačuvan prvi dokument o, sada trgovištu, Sisak. Čuva se u kaptolskom arhivu. Dokumenti svjedoče o izuzetno živoj graditeljskoj aktivnosti, pa je već u prosincu iste godine utvrda izgrađena do te mjere da se u nju smjestila posada na čelu s kaštelanom.⁶⁰

54 Vinski 1970: 49.

55 Vinski 1970: 50-51.

56 Vidi više u Migotti 2011: 37-68.

57 Vujašinović 1995: 26., br. 15, nastavak 3.

58 Vujašinović 1995: 36., br. 18, nastavak 6.

59 Laszowski 1901: 183 – 184.

60 Peković 2008: 50-55.

Ovako brzom izgradnji sisačkog kaštela sigurno je pridonijela činjenica o korištenju siscijanskog antičkog graditeljskog materijala, odnosno onoga što je od Siscije dotada ostalo. Naime, da se kamen crpio iz obližnjih kamenoloma Petrove i Zrinske gore te da se dovezio na područje Siska gdje ga je potom trebalo i obraditi, sigurno bi se radovi na izgradnji odužili. Ovako je u neposrednoj blizini terena, koji je bio odabran za smještaj utvrde, iskorištena već obrađena građa iz antičke Siscije ali i nova opeka. Bio je to i krajnje logičan potez s obzirom na to da je vlasnik cijelog područja bio zagrebački Kaptol.

Sisačko vlastelinstvo i njegovi podložnici živjeli su uglavnom od obrade zemlje, što znači da su ostali podalje od preostalih popločenih ulica Siscije i svega onoga što je ondašnji način života predstavljao, pa im ovakva intervencija nije donijela negativne posljedice u smislu narušavanja kvalitete stanovanja i slično.

U tom razdoblju evidentan je i pozitivan imigracijski pomak, jer dio raseljenog stanovništva s ratom već opustošenog područja traži utočište u tada još relativno sigurnom području sisačkog Pokuplja.⁶¹ Možemo pretpostaviti da je tada opet došlo do razvlačenja građe antičke Siscije, no prodor Turaka koji je uslijedio bio je destruktivniji za ono što je od ruševina staroga rimskog grada preostalo. Tada će i sisačko naselje biti posve napušteno, da bi zatim bilo i potpuno uništeno.⁶²

Borbe oko Siska između 1591. i 1593. godine potpuno su opustošile sisačko vlastelinstvo. Iz registra vlastelinskih daća za 1592. godinu navodi se da na sisačkom vlastelinstvu ne postoji niti jedno domaćinstvo.⁶³

Osim činjenice da je u temelje sisačkog kaštela uzidana siscijanska kamena baština, pojedinci koji su se primarno bavili upravo problematikom održavanja tog objekta, uz ostalo, bilježe i opisuju starine koje su zatekli na širem terenu, pa ih smatramo svojevrsnim pretečama pionira sisačke arheologije (Wolfgangus Lazius, *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciis acquisitis Constitutae libri duodecim*, Basileae 1551.). Wolfgangus Lazius i Lachner Celeianus sakupljali su po nalogu cara Ferdinanda (1503. – 1564.) prijepise svetih starina, a putujući zemljom, vjerojatno kako bi zapravo vidjeli stanje obrane na ovom području, dolaze i do Siska. Njihov posjet Sisku dogodio se prije ključnih bitaka odigranih kod Siska, pa treba pretpostaviti da je ono što su vidjeli bilo u mnogo boljem stanju očuvanosti nego nakon 1593. godine. Kako bilo, upravo će nam Lazius donijeti prve prijepise nekih antičkih epigrafičkih spomenika s područja antičke Siscije, no djelomice će se pozabaviti i problemom same topografije, kao i toponimije. Uz neke natpise bilježi da se nalaze među siscijanskim ostacima, dok uz druge navodi da se nalaze u Sisciji (*Zyzye*) koja je otok Segestice! (*In Zyzya, hoc est Segestica insula*). Tu je uočljiva još antička predaja o Sisciji kao gradu otoku,⁶⁴ koja je očito poznata i samom Laziusu, uz pretpostavku da se sam nalazio na terenu o kojem piše kada su još vidljivi siscijanski opkopi u pejzažu. Mišljenja sam da je u ovom kontekstu Lazius mislio na Sisciju u širem smislu, dakle, ne na sam grad *intra muros* već i na suburbane siscijanske zone koje su sastavni dio antičkog grada.⁶⁵

Istaknula bih tu i važnost korištenja drukčijeg toponima, jer za jedan natpis na lijevoj strani (lijeva obala Kupe) Lazius kaže da se nalazi *In ruinis Sisaci*, što označava užu specifikaciju prostora i orijentaciju na ono što se nalazilo unutar ostataka grada – *intra muros*.⁶⁶

Okončanjem tzv. Dugog rata (1593.–1606.) i zaključenjem mira u Žitvi 1606. godine Turci su potisnuti iz neposrednoga sisačkog zaleđa, iako su još uvijek vrlo blizu, pa sisački kraj ima i dalje velik vojno-strateški značaj, što koči razvoj civilnog naselja. Život je koncentriran unutar utvrde (koja je dislocirana od područja koje je u antici predstavljalo Sisciju *intra muros*), jer su malobrojne kuće na prostoru negdašnjeg antičkog grada nezaštićene. Tek je nekolicina kaptolskih podanika izgradila svoje kuće na prostoru nekadašnje Siscije *intra muros*. Tako je početkom 17. stoljeća u sisačkom

61 Slukan-Altić 2004: 28.

62 Slukan-Altić 2004: 42.

63 Adamček 1980: 252-253.

64 Plinius, *Naturalis Historia*, III, 148

65 Vukelić 2006: 201–216.

66 Lazius 1551: 1185.

naselju živjelo 30 do 40 podložničkih obitelji.⁶⁷ Na sisačkom području dolazi i do niza seljačkih buna kaptolskih podložnika, kada je tijekom velike bune 1653.–1659. znatno stradalo i samo naselje.⁶⁸

Prikaz sisačkog naselja na veduti nastaloj u vrijeme Souchesove uprave (oko 1679. godine)⁶⁹ evidentira postojanje trgovišta Sisak, a crkva i kuće koje su na njoj nacrtane neoštećene potvrđuju povratak stanovništva u prostor na kojem je nekad živjela Siscija.⁷⁰ Kako je katedrala Svetoga Križa (okosnica buduće gradske jezgre) već u to vrijeme bila zidana⁷¹, pretpostavljamo da je i materijal za njenu izgradnju crpljen s terena na kojem je izgrađena. Najbliži i najjednostavniji način bio je iskoristiti ono što je već vjekovima stršalo iz toliko puta opustošene zemlje na kojoj je nekad egzistirao jedan od najvažnijih gradova rimske Panonije.⁷²

Međutim, tek će mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Sisku biti vraćeno južno zaleđe, kao osnovni preduvjet ponovnog trgovačkog, prometnog, a time i demografskog razvoja.⁷³

Obnašajući razne funkcije, član komisije za razgraničenje s Osmanskim Carstvom nakon mira sklopljenog 1699. godine, grof Luigi Fernando Marsigli (1658.–1730.) dolazi u Sisak upravo radi označavanja linije razgraničenja u prirodi.⁷⁴ Rezultat njegovih širih terenskih obilazaka 1726. godine djelo je *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus*, Amsterdam 1726. U njemu je iznimno zanimljiv plan grada Siska,⁷⁵ koji nam prikazuje konture vidljivih ostataka antičkoga grada. Prije svega, tu mislimo na ostatke bedema antičke Siscije. Za njih navodi da je bio izgrađen od nepravilnog kamenja, čvrsto povezanog vapnom, dok su putevi unutar zidina još uvijek bili popločeni.⁷⁶ No iako su njegove bilješke izrazito precizne, one još uvijek nisu dio planskih arheoloških i sustavnih istraživanja, ali su iznimno vrijedan početak.

Fascinira činjenica da je nakon stoljetnih razgradnji, devastacija i destrukcija, Marsigli na području Siska zatekao vidljive ostatke antičkoga grada. Tako on jasno i vrlo precizno bilježi konture antičke Siscije. Vidljiv mu je bio i vanjski rub obrambenih zidina. Zanimljivo je da nemamo podataka o crtežima antičkih zidina prije Marsiglijevog boravka u Sisku, iako bi se mogla očekivati nazočnost vojnih crtača na tako važnom strateškom položaju. Antički bedemi su vjerojatno još morali postojati u tragovima, makar samo na dijelu perimetra bedema.⁷⁷

Beogradskim mirom 1739. godine granica Carstva je vraćena na tok Save, što je omogućilo revitalizaciju starih prometnih, pogotovo riječnih puteva, pa se u Sisku počinju graditi žitna skladišta. Kako do radikalne obnove župne crkve Svetog Križa dolazi u isto vrijeme, a znamo da se za adaptativne zahvate također koristi građevinski materijal Siscije, možemo pretpostaviti da se i za izgradnju žitnih magazina nije trošilo na transport građevinskog materijala.⁷⁸

Ovo je bio razvojni zamah koji će od Siska stvoriti jedno od najjačih trgovačkih i prometnih središta sjeverozapadne Hrvatske, što će značiti i veći stupanj buduće izgradnje, a time i devastacije

67 Adamček 1980: 728.

68 Cvitanović 1996: 133.

69 Uebersichtsplan von Sissek und der nächsten Umgebung. [mjerilo neodređeno]. [S.l.: ca 1679]. Rukopis u boji; 55 x 40 cm. Kartografska zbirka ratnog arhiva u Beču, sign. Inl. C.

70 Buturac 1967: 5-6; Cvitanović 1996: 133.

71 Slukan-Altić 2004: 49.

72 Više o tijeku arheoloških iskapanja u neposrednoj blizini Katedrale vidi u: Pregled zaštitnih arheoloških istraživanja 1990.–2000. Autor kataloga Burkowski, Z. – Sisak, Gradski muzej Sisak, 2000; Buzov, M. Arheološka istraživanja oko župne crkve Uzvišenja Sv. Križa u Sisku, Zrin 10, 1994: 24-26; Buzov 2000: 96, 133-135.

73 Slukan-Altić 2004: 51.

74 Slukan 2000: 24.

75 Siscium antiquum/ Luigi Fernando Marsigli. [1: 7 200]. Haag-Amstelodami, 1726. Plan: bakrorez; 25 x 16 cm. NSK, sign. BN Paris M. 24.

76 Marsigli 1726: 47-48.

77 Slukan-Altić 2004: 51.

78 Gradonačelnik Siska Franjo Lovrić u dopisu Gradskog poglavarstva od 12. lipnja 1882. godine, br. 3090, Narodnom muzeju u Zagrebu izričito napominje kako su od rimske cigle sazidane crkva sv. Križa, crkva sv. Kvirina, crkva sv. Magdalene u Selima, kaptolski žitni magazin, kaptolska gostiona i ceste.

antičke građe na terenu. "Arheolozi" koji tada prolaze Siskom samouki su ljubitelji starina naučeni da one donose materijalnu korist, a prilike u samom mjestu još nisu bile zrele za organiziranje društva koje bi pazilo na starine i prekinulo njihovu destrukciju.

Hrvatske zemlje, kao dio Habsburške Monarhije, u času kada stoljetna borba s Osmanskim Carstvom jenjava i prestaje, postaju bitan čimbenik bečkih gospodarskih stručnjaka u realizaciji gospodarske politike merkantilizma. Shvaćajući važnost riječnih plovnih puteva, što je nužno uključilo i revitalizaciju plovnog puta Kupa-Sava kod Siska, ovaj kraj konačno dobiva poticaj za gospodarsku i demografsku renesansu.

U spomenutom razdoblju razvila se u Europi ideja merkantilizma (17. stoljeće – stav da se vrijednosti stvaraju u sferi prometa). Sukladno tome državna politika počinje poticati razmjenu dobara, što se najbolje vidi nakon sklapanja mira s Osmanskim Carstvom 1699. godine. Vladari osnivaju trgovačka privilegirana poduzeća kojima je u interesu obnova prometa i prometnica. Tako se rađaju i svježije ideje o potrebi uređenja plovnih rijeka u Carevini, a tim idejama obuhvaćene su i Sava i Kupa kod Siska.

U tom trenu sisačka gospoštija već raspolaže sa 22 lađe i izrazito je tranzitno orijentirana.⁷⁹ To će rezultirati povratkom Siska na glavni trgovački pravac prilikom trgovinske razmjene s Turskom, koja se sada nalazi u neposrednom sisačkom zaleđu, na pravcu Sisak-Jadran do Senja, Rijeke i Trsta.⁸⁰ Kada pravo na isključivo trgovanje s Turskom biva dodijeljeno "Carskoj povlaštenoj istočnoj kompaniji", ova preuzima obvezu popravka cesta i projektiranja novih, poglavito riječnih puteva.⁸¹ Kako Savom kod Siska do polovine 18. stoljeća plovi već 50-ak lađa, ponajviše natovarenih žitom, a plovidba je zbog potopljenih stabala, panjeva, mulja, porušenih obala, sprudova, poloja i plićaka teška i opasna, dolazi do prvih nacrti regulacije riječnog prometa na teritoriju Austrijske Carevine.⁸² To će ujedno postati i jedan od najvažnijih razloga za učestalija jaružanja na sisačkim rijekama u stoljećima koja dolaze.⁸³ Riječni promet u tom času ima prednost pred kopnenim putevima kojima se putuje sporo i opasno, čime se roba koja se prenosi često kvari. Stoga će se Sisak kao luka, ali i kao nezaobilazno tranzitno područje naći već na prvim nacrtima kompanija. Dokaz važnosti ovoga grada su filijala i skladište u Sisku koje je izgradilo najveće poduzeće u Carevini "Povlaštena kompanija Trst-Rijeka", koja oko 1750. godine ima skladišta, uz Sisak, još samo u Karlovcu i Temišvaru.⁸⁴ Kako Kompanija planira i financira poboljšanje plovnih puteva, ulaže i u istraživanje daljnjih pogodnih plovnih trasa i već tada stručnjaci dolaze do zaključka da bi Kupa mogla biti plovna od Siska do Karlovca.⁸⁵ Dakle, do danas ostaje nepobitna činjenica da tranzitni problem nastaje od Karlovca do mora, jer je to dionica gdje je cesta bila loša, a plovni riječni put gotovo nemoguć. Sisak je stoga obvezna luka od Dunava do ušća Kupe u Savu gdje se vrši pretovar robe u manje lađe, kako bi se nastavio njen put prema Kalovcu. Glavni problem bio je neuređenost staza uz Savu i Kupu, tzv. kopitnica, koje su služile za uzvodnu vuču brodova, ljudima ili konjima, jer tada još nema motornog pogona. Uz to, trebalo je redovito čistiti Savu od podvodnih panjeva, urediti obaloutvrde, osigurati plovnost Kupe do Karlovca te pomaknuti mnogobrojne vodenice-mlinove na Kupu bliže obali da ne smetaju plovidbi.

Kada započinje sustavni rad na uređenju trgovinskog prometnog pravca od Siska do Rijeke izgrađuju se i mnogi žitni magazini (skladišta) u Sisku, čiji je najpoznatiji voditelj radova Maksimilijan Freumat. Sisačka skladišta glavna su uporišna točka, kako na suhozemnom pravcu Sisak-Karlovac tako i na riječnom putu Sava-Kupa.⁸⁶ Kopitnice su ubrzo uređene, dok su mnogobrojni planovi oko regulacije i čišćenja Save i Kupe djelomice ostvareni. Čišćenje rijeka i produbljavanje riječnog korita jaružanjem zapravo je permanentan proces koji će svoju kulminaciju doživjeti u

79 Matovina 1990: 13.

80 Vujasinović 1995: 25., br. 21, nastavak 9.

81 Vujasinović 1995: 30., br. 22, nastavak 10.

82 Matovina 1990: 15.

83 O jaružanju cf. Tehnička enciklopedija

84 Vujasinović 1995: 17., br. 23, nastavak 11.

85 Vujasinović 1995: 17., br. 23, nastavak 11.

86 Vujasinović 1995: 31 br. 25, nastavak 13.

drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća, kada će i nastupiti razdoblje najvećeg riječnog ostvarenog prometa kod Siska. Stoga će upravo tada, kada i gospodarske, ali i kulturne prilike budu u jeku svoga nacionalnog razvoja, biti prepoznata problematika jednog velikog arheološkog terena – riječnog korita Kupe!

U 18. stoljeću postojao je i problem na državnoj razini, koji se svodio na činjenicu da u Banskoj Hrvatskoj, čiji je Civilni Sisak⁸⁷ sastavni dio, ne postoji adekvatan organ državne uprave koji bi također mogao sudjelovati u aktivnostima vezanima uz održavanje plovinih puteva i planove njihova razvoja. To se mijenja osnivanjem Trgovinsko-gospodarske komisije (1767. godine) čiji je prvi čin zauzimanje za tranzitni izlaz na sjeverni Jadran preko Kupe i dalje ceste *Karoline*.⁸⁸

Sveukupne prilike u Banskoj Hrvatskoj znatno su se stabilizirale u vrijeme vladavine Marije Terezije (1740.–1780.) i Josipa II. (1780.–1790). Primjetan je uspon društvenog i gospodarskog života, jača i razvija se kulturni život. U novom ozračju proširuje se u kontinentalnom dijelu Hrvatske i znanstvena djelatnost na raznim područjima.

Tijekom druge polovine 18. st. nekoliko značajnih autora piše o povijesti i arheologiji antičkog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naime, s razvojem prosvjetiteljstva javlja se potreba za intenzivnijim izučavanjem hrvatske starije povijesti, pa se formira generacija začetnika hrvatske arheologije: Matija Petar Katančić (1750.–1825.), Andrija Blašković (1726.–1796.) i Adam Baltazar Krčelić (1715.–1778.). Pri tome treba istaknuti da Katančića smatramo jednim od začetnika hrvatske arheologije.⁸⁹

Njihov pristup obradi arheološke ostavštine razlikuje se od onoga njihovih prethodnika po tome što ovi znanstvenici sada prvi put ciljano, i terenski i literarno, posvećuju pažnju arheološkim terenima. Njihova svjedočanstva bitne su premise u slike o životu antičke Siscije.

Na karti iz 1783. godine, koja predstavlja plan nastao kao rezultat hidrotehničkih mjerila poplavnog opsega Kupe i Save, još su uvijek vidljivi ostaci zidina stare Siscije⁹⁰, a preko nje stječemo i dobar uvid u stanje izgrađenosti onodobnog Siska.⁹¹

Širenje grada, koje je postalo neminovno, zahtijevat će novu gradsku regulaciju, koju će realizirati mjernik Ivan Fistrović⁹² u prvoj polovini 19. stoljeća. Njegov plan iz 1829. godine⁹³ ukazuje na činjenicu da se novi plan ulica uvelike, iako ne u potpunosti, poklapa s rasterom ulica antičke Siscije, te da je unutar karakterističnog ovalnog oblika, koji predstavlja granicu gradske jezgre, stvorio sustav kućnih blokova omeđenih ortogonalnom shemom ulica (antičke insulae!).⁹⁴

Teško je reći koliko je Fistrović poznao ili vidio na terenu ostatke antičkog grada, ali slučajnost je još manje vjerojatna.

87 Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

88 Vujasinović 1995: 39, br. 28, nastavak 16.

89 Ovu tezu podupiru mnogi povijesničari i arheolozi: Rački 1881; Hoffiller 1924; Šeper – Rendić-Miočević 1984; Kuntić-Magvić – Šegvić 1992; Knezović 2008.

90 Slukan-Altić 2004: 56.

91 Plan von der Innundation bey Sziszek welche der Sau und Kulpa Fluss bey der übertrettungaus seinen Ufern veranlasset. 1: 7 200. Petrinja: 1783. Rukopisni plan: u boji; 70 x 51 cm. Kartografska zbirka Ratnog arhiva, Beč, sign. G.I.h. 635.

92 FISTROVIĆ, Ivan, mjernik (XIX. st.). Izradio je plan grada Siska Planum neo regulandi Oppidi Sissek. Tijekom izrade plana rukovodio se odnosom prema Sisciji i njenim ruševinama, odnosom prema prometnicama i odnosom prema postojećem naselju. Na temelju ovog plana provodila se između 1862. i 1864. prva katastarska izmjera Siska (Đurđa Zorko i Jasminka Jagačić-Borić, Sisački biografski leksikon, Sisak, 2006. – dalje SBL). Osobno opažanje daje naslutiti blago u Fistrovićevim radnim materijalima i skicama tijekom rada na planu Siska, posebice s naglaskom na siscijanske ruševine!!! Do danas je postojanje takvih skica i snimaka terena prije Fistrovićeve regulacije, s naznačenim konturama stare Siscije samo autoričina želja.

93 Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich, Kartografska zbirka Kaptolskog arhiva, sign. A.I.186.

94 Vidi više u: Vuković 1994: 110.

Kada zagrebački Kaptol, vlasnik sisačkog *dominiuma* počinje parcelaciju i prodaju zemljišta *intra* i *extra muros* u odnosu na antičku Sisciju, započinje nova era uništavanja kulturne baštine. Kuće se sada mahom zidaju, što pretpostavlja kopanje dubljih temelja za njihovu izgradnju, a stotinu i pedeset kuća izgrađenih do 1848. godine⁹⁵ poprilično je oštetilo arheološki materijal koji se nalazio u dubljem sloju zemlje.

Ali, kao simultan proces, pojavila se i svijest o vrijednosti tih predmeta i nalazišta, pa se arheološki predmeti više toliko nasumično ne razvlače. Iako je nekontrolirana prodaja sisačkih arheoloških artefakata na crnom tržištu starina već dovela do toga da će oni postati sastavni dijelovi zbirki starina, bilo privatnih bilo muzejskih, diljem Europe.

U jeku razvoja prosvjetiteljske kulturne i znanstvene misli i cijelo 19. stoljeće obiluje ekonomskim idejama i planovima o poboljšanju prijenosa roba od Dunava do Jadrana. Ostaje činjenica da je plovni riječni put najjeftiniji, siguran i brži, u odnosu na kopneni promet.

Najpoznatiji plan plovnog povezivanja Podunavlja i Jadrana bio je onaj braće Kiš, koji je također obuhvaćao sisačko područje na svojoj plovnoj karti. Njega podupire i Josip II. i Ugarska dvorska komora.⁹⁶ Zanimljivo je da je prema predračunu tog projekta najjeftinija stavka bila ona o uređenju Kupe i Save kod Siska, dok je najskuplju stavku predstavljalo uređenje Kupe od Siska do Karlovca.⁹⁷

Nameće se činjenica da je Sava od Šamca do Siska najjeftinije sredstvo transporta, jer je kapital potreban za ulaganje zanemariv u odnosu na dobit. Već tada je bilo poznato da projekt povezivanja Podunavlja i Jadrana prelazi interese lokalnih okvira.

To je početkom 19. stoljeća rezultiralo plovidbom od oko 1300 tumbasa (vrsta lađe) uzvodno i oko 230 brodova nizvodno Savom kod Siska.⁹⁸ Koliko je važan lučki centar Sisak tada bio govori i podatak da je brodogradilište Franje Kere u Sisku početkom 19. stoljeća zapošljavalo čak 500 ljudi.⁹⁹

Međutim, napoleonski ratovi u Europi prekidaju sve započete projekte na našim prostorima, dok je francuska administracija gradila tzv. *Pamučni put* za trgovinu s Turskom, koji zaobilazi Sisak. Nakon pada francuske vlasti na ovom području 1813./1814. godine i Napoleonova sloma, revitaliziran je tradicionalni prometni pravac.¹⁰⁰

Pojavom željeznice bitno se mijenjaju sva dotadašnja nastojanja riječnog plovnog povezivanja unutrašnjosti s morem. Međutim, kako je Sisak krajnja točka plovnog puta Savom, bilo je neophodno baš tu načiniti čvorište riječnog i željezničkog prometa. Od Siska željeznica je trebala postaviti prometni pravac prema moru. To je predviđeno još 1827. godine prema projektima majora Josipa Kajetana Knežića, a prema nalogu Dvorskog ratnog vijeća u Beču.¹⁰¹

Sisak je tada najveći centar riječnog brodarstva u ovom dijelu Carevine.

U naletu prve industrijske revolucije, mijenja se i način plovidbe, pa će prvi parobrod "Nadvojvotkinju Sofiju", Siščani ugledati 10. rujna 1838.¹⁰² Tada se rodila ideja kod karlovačkih i sisačkih trgovaca o osnivanju domaćeg parobrodarskog društva, čemu je pogodovalo i razbuktavanje ilirskog pokreta.¹⁰³ Tako se oformilo prvo hrvatsko riječno parobrodarsko društvo "Caesarsko kraljevsko privilegirano parobrodarsko posavsko-pokupsko društvo" 1843. godine. Ono kupuje prvi hrvatski riječni parobrod u Beču, koji 1844. godine kreće k Hrvatskoj, točnije Sisku.¹⁰⁴ Po

95 Buturac 1960: 236.

96 Vujasinović 1995: 48., br. 34, nastavak 23.

97 Vujasinović 1995: 54., br. 39, nastavak 27.

98 Matovina 1990: 17.

99 Matovina 1990: 20.

100 Vujasinović 1995: 54., br. 45, nastavak 33.

101 Vujasinović 1995: 70., br. 46, nastavak 34.

102 Put prvog parobroda iz Zemuna u Sisak, Ilirske narodne novine IV/1838., br. 73

103 Matovina 1990: 28.

104 Vidi u pretisak Muzeja Sisak iz 1995. Putovanje i dolazak u Sisak prvoga domorodnoga parobroda nazvanoga Sloga Franje Lovrića iz 1844. godine.

dolasku u Sisak parobrod je kršten, nakon čega su obavljene formalnosti oko uspostavljanja redovne parobrodarske linije Sisak-Zemun. Dva puta mjesečno, 15. i 30., prometovao je parobrod "Sloga" iz Siska za Zemun.

Veliku konkurenciju sisačko-karlovačkom društvu predstavlja "Prvo austrijsko parobrodarsko društvo", koje također uviđa blagodati savske plovidbe. Kako već 1845. godine i Austrijanci otvaraju parobrodarsku stanicu u Sisku, zaključujemo koliko važnost Sisak uživa.

Međutim, dobre rezultate "Caesarsko kraljevsko privilegirano parobrodarsko posavsko-pokupskog društva" sisačkih i karlovačkih ulagača prekinut će nemili događaj. Na svom redovnom putovanju za Zemun, 14. rujna 1845. godine parobrod "Sloga" je potonuo. Niti danas se ne znaju uzroci potonuća. Kao moguća navodila se i austrijska "diverzija" zbog rivalstva oko parobrodskog prijevoza, ali i zbog Metternichove cenzure. Naime, "Slogom" se navodno prevezio i raspačavao zabranjeni ilirski list "Branislav" sve do Zemuna. Zadnja, ali suvremenici najmanje vjerojatna varijanta potonuća "Sloge", bila je ona vezana uz kakav nesretan slučaj.

Posavsko-pokupsko društvo imalo je samo taj parobrod, pa se nakon njegova potonuća raspalo. Simbolično, tjedan dana nakon potonuća "Sloge", 21. rujna, u Sisak uplovljava parobrod "Prvog austrijskog parobrodarskog društva", prevozeći robu i putnike iz Zemuna i Siska, istom trasom kao u bliskoj prošlosti "Sloga".

Sisak nezaustavljivo raste. Druga polovina 19. stoljeća najuspješnije je razdoblje brodarenja, kao i ostvarenja gospodarskog profita od te djelatnosti, u Sisku.¹⁰⁵ U tom razdoblju Savom je godišnje, uzvodno ili nizvodno, plovilo između 5000 i 6000 lađa.¹⁰⁶ Jedan od razloga ovog naglog porasta prometa je i činjenica da je ova savsko-kupska magistrala, prije izgradnje Lujzinske ceste, bila nekonkurentna zbog lošeg stanja kopnenih puteva od Karlovca do mora. Nakon izgradnje Lujzinske ceste 1811. godine promet na ovim rijekama počeo se maksimalno iskorištavati.

Pred samu revoluciju, 1848./1849. godine, u Beču i Pešti, pa potom i u Hrvatskoj, vode se razgovori o trasama budućih željezničkih pruga. Sastaje se i konzorcij hrvatskih veleposjednika u kojem svaki sloj zastupa svoje mišljenje o tome gdje bi pruga trebala započeti, a gdje završiti. Svi pregovarači, različitih opcija, imaju i jednu zajedničku točku, a to je pruga koja prolazi kroz Sisak i na taj način veže sisačku luku sa željeznicom.

Smatralo se, općenito, da će važnost riječne plovidbe umanjiti izgradnja željezničke pruge Zidani Most-Zagreb-Sisak 1862. godine, no to neće biti slučaj sa Siskom. Naime, poznato je da željeznički promet pogoduje samo krajnjim točkama utovara i istovara robe, dok ostala mjesta ostaju odvojena od prometnih, a time i utjecajnih tokova. Kako je Sisak bio i jedno i drugo, nastavio je svoj razvoj. Tako je ubrzo osnovana Carinarnica (1868.), jer je Sisak bio prepun robe s inozemnog tržišta ili one koja je to tek trebala postati. Iste godine, 1868., Hrvatska potpisuje Hrvatsko-ugarsku nagodbu, čime će do izražaja doći i nova koncepcija gradnje željezničkih pruga i gospodarstva uopće.

Da sisačko rijekoplovstvo ne stagnira dokaz su mnoga sisačka parobrodarska poduzeća koja se registriraju još pred sam kraj 19. stoljeća. Osnivaju se i dionička društva koja grade skladišta, ali i pristupnu infrastrukturu uz obalu Kupe i Save u obliku parnih dizala, elevatora na motorni pogon i postavu željezničkog kolosijeka duž kupske obale za olakšan i brži utovar i istovar robe.¹⁰⁷ Tadašnji Sisak primjer je planskog razvoja gospodarskih objekata i pripadajuće infrastrukture, kada čitav grad sudjeluje u poslovima vezanim uz rijekoplovstvo. Fantastična prilagodba urbanog tkiva na jednu osnovnu djelatnost zapravo je suvremenija verzija iliro-keltskog ili rimskog naselja.

Izgradnjom pruge Budimpešta-Rijeka 1873. godine, u skladu sa širenjem mađarskog gospodarskog utjecaja, kojom se glavni trgovački put s doline Kupe skrenuo preko Zagreba i Karlovca

105 Matovina 1990: 35-38.

106 Vujasinović 1995: 60.,br. 49, nastavak 37.

107 Matovina 1990: 40.

direktno na Jadransko more, narušit će se plovni kontinuitet okolice Siska, ali i šire.¹⁰⁸ Hrvatska će ostati nepovezana u svojim osnovnim pravcima.

Ubrzo nakon velikog željezničkog zamaha, koji je željeznički promet prikazao kao najisplativiji, počinje se ipak uviđati prednost vodenog nad svim ostalim putevima. Vodeni plovni put ostao je sigurniji, jeftiniji i brži i dok se tračnicama mogla prevesti roba 8 puta veća od one po tvrdoj cesti, vodom se mogla prevesti čak 9 puta veća težina robe od one po tračnicama.¹⁰⁹ Tako ponovno dolazi do stvaranja planova vezanih za poboljšanje plovnih puteva i za ostvarenje plovnog puta od Dunava do mora, samo što te planove sada inicira Ugarska.

I u tim planovima Sisak opet zauzima nezaobilazno mjesto.

Plan iz 1907. godine suvremena je verzija svih 200 godina starih pokušaja povezivanja Podunavlja i Jadrana, a svodi se na plovni put od Vukovara kanalom Dunav-Sava do Šamca, dalje Savom do Siska i Kupom do Karlovca, pa dalje do Broda na Kupi.¹¹⁰ Upravo je to razdoblje intenzivnih radova na održavanju Kupe i Save štoviše plovnima tijekom cijele godine, zbog čega se vrše opetovana jaružanja rijeke Kupe. Nakon izvršenih snimanja Save i Kupe kod Siska dolazi do I. svjetskog rata koji spriječava realizaciju ovih planova.

Sve ove inicijative pokazuju koliko je država vodila računa o planskom uređenju plovnih puteva kod Siska, s time da se posebna pozornost posvećivala jaružanju riječnog korita rijeke Kupe u samom središtu Siska. Bilo je to nužno radi njegova produbljivanja, čime je bila omogućena plovnost ovog dijela plovnog puta tijekom svih godišnjih doba. Plovidba Kupom bila bi onemogućena jedino u ekstremnim uvjetima kada bi rijeka, za izrazito sušnih razdoblja, gotovo presušila ili se zimi tijekom ekstremnih minusa, potpuno, ali relativno kratkotrajno, zaledila. Redovitim jaružanjem riječnog korita takve situacije svedene su na minimum, čime se značajno smanjila i eventualna gospodarska šteta koja bi nastala stajanjem tereta postrance. U prvo vrijeme, jaružanje se provodilo u isključivo gospodarske svrhe, međutim, kako su se razvijale nove kulturne, nacionalne i društvene ideje, jaružanje, dotada isključivo tehnička podrška u brodarenju, postat će zanimljiv aparat i za arheološka istraživanja.

108 Slukan-Altić 2004: 11.

109 Vujasinović 1995: 67, br. 54., nastavak 43.

110 Vujasinović 1995: 66., br. 58, nastavak 47.

POJEDINCI, DRUŠTVA I INSTITUCIJE - RAZVOJ U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

I ntenzivnija promišljanja o antičkoj povijesti hrvatskih krajeva započinju sa 19. st., što je bilo plodno tlo za novu generaciju znanstvenika koja je spletom društveno-političkih okolnosti dobila zadaću predstaviti nacionalni identitet u času stvaranja nacionalne povijesti. Nekolicina njih posvetila je velik dio svog istraživanja upravo razjašnjavanju pitanja topografije antičke Siscije i njenoj arheološkoj baštini. Riječ je o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Mijatu Sabljaru, Ivanu Tkalčiću, Šimi Ljubiću, Josipu Brunšmidu – koji se najviše, najsveobuhvatnije i najstručnije posvetio arheološkim istraživanjima u Sisku – i Viktoru Hoffilleru. Oni su uvidjeli nužnost sustavnog vođenja bilješki prilikom istraživanja arheološkog tipa (što se, dakako, ne odnosi samo na sisačke arheološke lokalitete), koja su do početka 20. stoljeća više slučajna negoli sustavna, kako bi se iz raznolike i bogate ostavštine mogli stvoriti konkretni zaključci. Osim o pronađenim starinama, od kojih su danas mnoge izgubljene, njihove bilješke daju i mnoge podatke o stranim sakupljačima starina, a kojih je u Sisku viđeno mnoštvo u 19. stoljeću, upozoravajući na činjenicu da su se najbolji primjerci starina mahom izvozili iz Hrvatske, puneći bečke, peštanske, neke njemačke i talijanske muzejske zbirke. Ovo je pitanje historiografski gotovo potpuno neobrađeno.

Preduvjet ovakvih strujanja ostvaren je početkom 19. stoljeća kada jača interes za proučavanje arheoloških spomenika, prije svega, na području Dalmacije koja je 1815. godine, odlukama Bečkog kongresa, pripojena Austriji. Da je interes za tu djelatnost bio velik govori i podatak da je organiziran posjet cara Franje I. 1818. godine u Dalmaciju, tijekom kojeg su otkriveni neki arheološki spomenici u njegovu prisustvu. Ti događaji pokrenuli su osnivanje muzeja u Splitu, pa potom i u Zadru, dok je Ljudevit Gaj u program ilirskog pokreta unio ideju o osnivanju Narodnog muzeja.¹¹¹ Prvi poticaji i inicijative osnutku Narodnog muzeja došli su, mnogo godina prije njegova formalnog otvorenja. Grof Josip Sermage nije uspio u nastojanju da osnuje Narodni muzej, ali je potaknuo građanstvo da donacijama obogaćuje zbirke onoga što je trebalo postati budući Muzej.¹¹² Ljudevit Gaj je nastavio ovaj posao. Tako je na njegov prijedlog Hrvatski sabor 1836. godine donio odluku o osnivanju jednog učenog društva koje bi stvorilo narodnu knjižnicu i muzej. Ovaj zaključak Hrvatskog sabora nije potvrdila austrijska vlada, no 1841. i 1842. osnovani su

111 Zaninović 1987: 8-12.

112 Linke 2011: 219.

Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo i Matica ilirska, kojima pristižu pokloni namijenjeni muzejskim zbirkama. Tajnik Gospodarskog društva Dragutin Rakovec bio je čuvar tih zbirki.¹¹³ Prva nacionalna muzejska institucija, odnosno Narodni muzej, s javnim je djelovanjem započela 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjeg Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića.¹¹⁴ Pravila Narodnog muzeja, s druge strane, odobrena su tek 1866. godine kada ova ustanova postaje Zemaljski zavod pod zaštitom Sabora. Bio je pod upravom Jugoslavenske akademije koja je za prvog ravnatelja imenovala svog člana Šimu Ljubića 1867. godine.¹¹⁵

Na prostoru kontinentalne Hrvatske, zbog loše političke situacije, svi zahtjevi za konačnom institucionalizacijom raznih kulturno-znanstvenih društava koji su bili upućeni vladi u Beču, teško su urodili plodom.

Društvo koje se sredinom 19. stoljeća najviše trudi zaštititi i u cijelosti sačuvati starine pronađene na hrvatskom tlu je "Društvo za jugoslavensku poviestnicu i starine." Ivan Kukuljević Sakcinski¹¹⁶ je 1850. godine inicirao osnivanje ovoga društva, koje je okupilo brojne hrvatske intelektualce.¹¹⁷ Na prvoj društvenoj sjednici Kukuljević je izabran za prvog predsjednika. Cilj svih članova bio je sakupljanje, otkrivanje, čuvanje i proučavanje svih vrsta spomenika: pisanih, materijalnih, kulturno-povijesnih, arheoloških, etnografskih itd. Pokrenuo se i časopis *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* (prvi broj je izašao 1851., a posljednji 1875.). Organiziranjem ovoga društva Kukuljević je utro put i Hrvatskom arheološkom društvu.¹¹⁸ Osim te vrlo zahtjevne funkcije Ivan Kukuljević je prikupljanjem i publiciranjem podataka u *Arkivu za povestnicu jugoslavensku* stvorio osnovni fond podataka o počecima hrvatskih arheoloških istraživanja. Bio je prvi, iako formalno neškolorani, terenski istraživač u sjevernoj Hrvatskoj, koji je među prvima počeo darivati arheološki materijal tadašnjem Narodnom muzeju, odnosno njegovom "Arheološkom odjelu".

113 Zaninović 1987: 10.

114 Iličić, Mirnik 2008: 343-344.; više o osnutku i djelovanju Narodnog muzeja u Zagrebu vidi u: Bojničić, I. – 1882. Das Kroatische archäologische Nationalmuseum. Kroatische Revue. Berichte über die sozialen und literarischen Verhältnisse der südslavischen Völker (Agram), 1/1882: 129–141, 199–203. – 1899. Der Adel von Kroatien und Slavonien. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, IV,13. Nürnberg, 1899. – 1996. Hrvatski narodni arheološki muzej. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 56–64.; Ljubić, Š. 1996 – Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 41–47.; Mirnik, I. 1996 – Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb Archaeological Museum. Muzeopis 1846–1996. Zagreb 1996: 17–39.; Vukotinović, Lj. 1996 – Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja. Muzeopis 1846–1996. Zagreb, 1996: 50–55.

115 Zaninović 1987: 10.

116 KUKULJEVIĆ, Ivan (**Varaždin, 29. svibnja 1816. + Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1. kolovoza 1889.*), hrvatski povjesničar, književnik i političar. Školovao se u gimnaziji u *Varaždinu* i *Zagrebu* te na Vojnoj akademiji u *Kremsu*. Tijekom školovanja počeo je pisati na *njemačkom* jeziku. Godine 1833. stupio je u vojsku, a tri godine kasnije (1836.) postao je oficir u *Beču*. Od 1837. godine, kada je upoznao *Gaja*, oduševljen je *ilirac*. Godine 1840. dobio je zapovijed za premještaj u *Milano*. Godinu dana kasnije (1841.) podnio je ostavku na oficirsku službu i vratio se u Hrvatsku i uključio se u politički život boreći se protiv *mađarizacije* i *cenzure*. Postao je jedan od vođa ilirskog pokreta. Godine 1845. postao je veliki sudac Varaždinske županije, a 1861. veliki župan zagrebački. Šest godina kasnije (1867.) smijenjen je i otada se više nije bavio politikom. Kukuljevićeva politička djelatnost obuhvaća dva različita perioda: do 1850. godine i od 1860. do 1867. godine. Pod *Bachovim apsolutizmom* (1851.–1860.) bio je onemogućen politički rad, pa je u tom periodu bio politički neaktivan. U prvom je razdoblju radikalni pobornik oslobođenja Hrvatske od Austrije i Mađarske i beskompromisni ideolog južnoslavenskog ujedinjenja revolucionarnim putem. Smatrao je kako se oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena može ostvariti samo borbom, pa je s tim ciljem agitirao među *Hrvatima* i *Srbima* u Vojnoj Krajini. Privrženi njegovoj ličnosti graničari u svojim Narodnim zahtijevanjima u proljeće 1848. godine traže da se sloboda i jedinstvo južnoslavenskih naroda ostvare na osnovi njegovih ideja. Unatoč obratu u drugom razdoblju njegovog političkog djelovanja, njegovi stihovi, naročito budnice i povijesne pjesme (iz prvog razdoblja njegovog političkog djelovanja) izvršile su golem utjecaj na hrvatski narod. Osnivanjem "Društva za povjestnicu jugoslavensku", uređivanjem časopisa "Arhiv za Povjestnicu jugoslavensku" te objavljivanjem svojih vrijednih monografija postavio je temelje moderne hrvatske historiografije. Prikupio je i izdao brojna vrela za *hrvatsku povijest*, napisao je biografski *leksikon* sa 800 *životopisa* umjetnika, a smatra se i *pionirom* hrvatske znanstvene *bibliografije*. Ogromnu biblioteku i brojne vrijedne rukopise ostavio je tada *Jugoslavenskoj akademiji* u Zagrebu, čiji je bio počasni član. Preminuo je 1. kolovoza 1889. godine u dvorcu Tuhakovec.

117 Osnivačka skupština održana je 1. listopada 1850. godine.

118 Gregl 2008: 100-102.

Godine 1850. osnovana je u Beču Centralna komisija za istraživanje i održavanje građevinskih spomenika, koja je u u svim krunskim zemljama imenovala konzervatore. Za Hrvatsku i Slavoniju konzervator je imenovan tek 1855., odnosno Ivan Kukuljević.¹¹⁹

Ionako permanentno angažiran po pitanju sisačkih starina, sada još više skrbi za problem njihova kvalitetnog zbrinjavanja, pa 1861. godine, kao veliki župan, apelira na Vjekoslava Staudaura, velikog suca Kotara sisačkoga i mjesnog suca Vladita Zorca,¹²⁰ da spriječi "raspačavanje" starina iz Siska, jer se dotada sve što se takvim smatralo odvozilo u Beč, dok se pogotovo mnogo starina "razvuklo" prilikom gradnje željeznice (1854.–1862.), što je bilo u tijeku.¹²¹ Zorcu nalaže da se pobrine da ako u Sisku itko pronađe starine, ove ne pošalje u Beč ili "u tuđe zemlje" (kao što se netom prije dogodilo s Leburninim spomenikom koji je završio u Budimpešti), nego da ih prikupi za Narodni muzej.

Svoj veliki interes za razdoblje antičke povijesti na prostoru kontinentalne Hrvatske Kukuljević je 1873. godine objavio kao opsežnu raspravu *Panonijska rimska*. Znakovito je da je to do danas jedina sinteza o toj temi tiskana na hrvatskom jeziku. U njoj Kukuljević detaljno opisuje granice rimske provincije, pokušava latinska imena naselja i drugih geografskih pojmova točno locirati na karti, pišući pri tome i o običajima, obrtu, umjetnosti i zanatima stanovništva. Posebno poglavlje u ovoj raspravi posvetio je antičkim itinerarima s vrlo preciznim podacima o trasama glavnih cesta, npr. Emona – Siscia – Sirmium, Poetovio – Mursa, Poetovio – Siscia, Senia – Siscia itd. Već je tada ispravno ubicirao *Andautonium* u Ščitarjevo, *Aquae lasae* u Varaždinske Toplice, *Nevidunum* u Drnovo kod Krškog i slično. Kao konzervator objavio je i dva rada u kojima piše o Sisciji.¹²²

Interes za Sisciju, kao i prepoznavanje specifične problematike na tom području iskazat će kroz prve pokušaje organizirane zaštite antičkih nalaza. To se konkretno očitivalo kroz njegov dopis Cr. Kr. Namjesništvu u Zagrebu 1856. godine u kojem poziva Kaptol da pri prodaji svojih sisačkih posjeda kupcima kao uvjet postavi prijavu Poglavarstvu svakog iskapanja na kupljenom zemljištu te pregled eventualnog nalaza starina koji bi obavio gradski činovnik ili, za to određeno lice.¹²³

Kukuljević je prikupljao podatke o arheološkom i drugom materijalu te je oformio svojevrsnu bazu podataka o potencijalnim lokalitetima. To mu je pošlo za rukom nakon što je u Dodatku *Arkiva* objavio "Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice".

Neka od tih pitanja bila su:

- Ima li u vašoj okolini na gori ili na polju, malih okruglih brežuljaka, koji su od ljudskih rukuh nanešeni? Ima li stećakah ili humkah?
- Jesu li se ikada u vašoj okolini, podaleko od navadnoga groblja, slučajno izkopale kakove kosti, i koje veličine?
- Ima li u vašoj okolini starih zidinah nad ili pod zemljom? Oda šta su sagrađene, kada i od koga?
- Nalaze li se kod vas stare opeke (cigle) sa kakovimi urezanimi znakovi?
- Bavi li se tkogod u vašem kotaru sabiranjem ili popisivanjem starinah? itd....

Moli na kraju da svaki prijatelj starina i povijesti, a osobito članovi "Društva za povestnicu jugoslavensku", odgovore na što više postavljenih pitanja i to pismeno i na bilo kojem jeziku žele, a njihova imena bit će sa zahvalnicom objavljena u novinama i njihovi sastavci pročitani na društvenoj skupštini.¹²⁴

Zbog ograničenih financijskih sredstava ovo društvo 1878. godine odlučuje suziti djelovanje i izučavati samo arheologiju i probleme vezane za tu granu povijesne znanosti. Tako se ono i preimenovalo u "Hrvatsko arheološko društvo" iste te godine, a prvi njegov predsjednik postao

119 Gregl 2008: 100-101.

120 ZORAC, Vladovit (Sisak, 30. travnja 1819. – Sisak, 10. lipnja 1867.). Bio je odvjetnik i gradski sudac u trgovištu Sisak, a od 1861. i povjerenik obrtnog zbora. Poznat je kao glumac, pjesnik i satiričar.

121 Dopis Ivana Kukuljevića od 30. lipnja 1861., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

122 Kukuljević-Sakcinski 1857: 81-83.

123 Dopis Ivana Kukuljevića Carskom Kraljevskom Namjesništvu, 9. lipnja 1856., Hrvatski državni arhiv Zagreb (dalje HDA).

124 Gregl 2008: 101.

je opet Kukuljević. Obnašao je tu dužnost sve do smrti. S novim društvom pokrenulo se i novo glasilo *Viestnik Hrvatskoga Arheološkoga društva*, čiji je prvi broj objavljen u Zagrebu 1879., a izlazi još i danas kao *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*.

Zoran Gregl dodatno objašnjava Kukuljevićev značaj. Ističe, naime, kako terenskim arheološkim istraživanjima prethode pripremni radovi koji se provode, bilo po arhivima, bilo prikupljanjem podataka od lokalnog stanovništva, toponomastičkim istraživanjima, opažanjima i podacima koje daje konfiguracija tla – rekognosciranjem. Tek na osnovi ovakvih sveobuhvatnih podataka donose se odluke o tome gdje se nalaze potencijalni arheološki lokaliteti koje treba istražiti, kako bi se proučili i zaštitili od propadanja. Upravo je dobrim rekognosciranjem terena Ivan Kukuljević stvorio teoretski kvalitetne polazišne točke za arheološka istraživanja koja su tek trebala započeti.

Stavljajući ga u kontekst istraživanja sisačkih starina povezuje ga s reprezentativnim nalazom iz Siska, koji predstavlja kameni reljef Kauta, a danas je izložen u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu, i koji je bio upravo Kukuljevićev poklon. Riječ je o dijelu reljefa boga Mitre pronađenom 1863. godine.¹²⁵

Ključnu ulogu u ostvarenju, a svakako u početku rada ovoga društva imala je “otvorena zapovijed u svrhu unapređenja narodnog duševnog razvitka Mihovilju Sabljaru, c. Kraljevskom majoru u miru, da putuje po Hrvatskoj sakupljajući starine”, izdana 1853. godine. Zapovijed je izdao ban Josip Jelačić, shvaćajući položaj i ovlasti koje su mu njome dane, a koje iskorištava u krajnje domoljubne svrhe. Ilirske ideje, koje i dalje tinjaju, promiču ideju o širenju nacionalne svijesti i stvaranju nacionalnog identiteta, što je bilo nemoguće bez stručnog izučavanja narodne povijesti i povijesti prostora na kojoj taj narod obitava. Da Sabljaru omogući nesmetano terensko istraživanje, ban Jelačić pozvao je sve civilne i vojne oblasti u Hrvatskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj granici (Vojna krajina), sve zborove, društva i načelnike da mu daju svu moguću zakonitu pomoć i “da ga u izvršenju njegove zadaće svojski podupru”. Uz ovu otvorenu zapovijed na hrvatskom stoji i njezin prijepis na talijanskom jeziku.¹²⁶ Organizaciju oko prikupljanja tog materijala i prijevoza dijela tih predmeta u muzejske zbirke u Zagrebu, kao i njihovu stručnu valorizaciju preuzeo je Ivan Kukuljević Sakcinski.

Dakle, do druge polovine 19. stoljeća uznapredovala je svijest o značenju arheologije u proučavanju povijesti i kulture. Sve to dovelo je i do formiranja nastave arheologije i povijesti umjetnosti, koju je u Zagrebu organizirao Izidor Kršnjavi¹²⁷ 1878. godine. Te je godine održao i nastupno predavanje na Mudroslovnom fakultetu pod naslovom “Znamenovanje povijesti i arheologije umjetnosti”. Nešto kasnije, 1893., Kršnjavi je odvojio studij arheologije od studija povijesti umjetnosti te se ta godina uzima kao stvarni početak studija arheologije u okvirima tada utemeljenog Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta, koji postoji i danas.¹²⁸

125 Gregl 2008: 103; O samom nalazu će biti više riječi u daljnjoj raspravi.

126 Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, Sisak od 1936 – 1959, 42/26, AMZ

127 KRŠNJAVI, Izidor Isidor Kršnjavi (*Našice*, 22. travnja 1845. – *Zagreb*, 3. veljače 1927.), hrvatski slikar, povjesničar umjetnosti i političar. Prvu likovnu poduku dobiva u *Osijeku*, a potom u *Beču* studira *povijest i povijest umjetnosti*. Već u vrijeme studija piše u hrvatskim časopisima filozofsko-estetičke članke. Kao stipendist studirao je slikarstvo na akademiji u *München*u, a potom od 1872. do 1877. boravi u *Italiji* studirajući i kopirajući stare majstore. Posredovanjem *Strossmayera* postaje profesor povijesti umjetnosti i arheologije na zagrebačkom Sveučilištu. Već sljedeće godine daje poticaj za osnivanje Društva umjetnosti kojemu je niz godina tajnik i ideolog, a bio je prvi ravnatelj *Strossmayerove* galerije slika. Pod upravom Društva, u suradnji s Hermanom Bolleom, osniva Obrtnu školu i Obrtni muzej (Muzej za umjetnost i obrt). Zaslužan je i za hrvatsku izložbu u Budimpešti. Postavio je i *Strossmayerovu* zbirku u palači Akademije znanosti i umjetnosti te je postao ravnatelj galerije. Godine 1884. dolazi u sukob sa *Strossmayerom* i njegovim pristašama te ulazi u *mađaronsku* Narodnu stranku putem koje je izabran za narodnog zastupnika. Od 1887. do 1891. studira pravo, postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje u *Khuenovoj* vladi, a 1897. vraća se na Sveučilište. Kasnije je pristupio *Čistoj stranci prava*. Živo je sudjelovao u izgradnji *Zagreba* – njegovom su se inicijativom izgradile mnoge bolnice, knjižnice, škole i spomenici te osnovana brojna društva. Isto tako, financirao je tiskanje udžbenika i modernizirao školstvo. Slikarstvom se bavio u ranoj mladosti i nakon *I. svjetskog rata*. Kao likovni kritičar Kršnjavi je aprioričan s jakim sklonostima prema estetiziranju, historicizmu i tradicionalnosti. Godine 1925. objavio je roman *Božji vitez*, a 1926. i njegov nastavak, *Božji sirotan*. Preveo je i *Danteovu Božanstvenu komediju*, a taj je prijevod i sam ilustrirao. Također je pisao i pjesme, koje su bile objavljivane u suvremenim časopisima, putopise te memoare; Za detalje o njegovom političkom i društvenom djelovanju vidi i: Kolar-Dimitrijević, Wagner 2010: 273-314.

128 Zaninović 1987: 1, 69.

SISAK U 19. STOLJEĆU – RAZDOBLJE INTENZIVNOG I UBRZANOG RAZVOJA GRADA I POČECI ARHEOLOŠKE DJELATNOSTI

Razdoblje druge polovine 19. stoljeća vrlo je značajno za gospodarsko-politički i društveni razvoj Siska. On postaje jedno od političkih žarišta tadašnje Hrvatske i najznačajniji gospodarski centar regije (a što je u uvodu posebno naznačeno), što znači da u njemu dolazi i do snažnog protoka ljudi i ideja. Uz one kompleksnije lokalne probleme – političke i ekonomske, u Sisku se nazire i pokušaj realiziranja ilirskih ideja u društvenom i kulturnom smislu. Nakon burnih godina vezanih uz “proljeće naroda” u Europi, Hrvatskog nacionalnog preporoda i svih posljedica proizašlih iz toga, druga polovina 19. stoljeća početak je konkretnih arheoloških istraživanja na sisačkom području.

Polovinom 19. stoljeća formiraju se “Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine” i Narodni muzej u Zagrebu, institucije koje se trude započeti sa sustavnom obradom i klasifikacijom starina na sisačkom terenu. Idealna podloga za to bile su sve veće graditeljske intervencije u gradskom urbanom arealu, koji se sada prilagođavao novim gospodarskim potrebama (u taj kontekst svakako treba staviti izgradnju željeznice u Sisku 1862., čime je gospodarski značaj grada višestruko porastao). Time, nažalost, dolazi i do krajnjeg iskorištavanja antičke arheološke građe u svrhu izgradnje novovjekih zgrada velikih dimenzija bogate novodoseljene trgovačke elite i mnogih trgovačkih skladišta raznih kompanija. Investitori su bili većinom elita inozemnog podrijetla pa se tako niz vrjednijih starina, ako nisu uzidavane u kuće, što je bila uvriježena praksa, odnosio izvan hrvatskih granica, bez ikakvih zabilješki o mjestu i okruženju pronalaska i njihova opisa.

Bio je to društveno-politički problem, jer investitori nisu shvaćali važnost objedinjavanja spomenute građe. Na taj način je nepovratno nestala bitna dimenzija u razjašnjavanju povijesti Siscije i direktan je razlog danas tako siromašne epigrafske ostavštine Siska (u usporedbi npr. sa Salonom).¹²⁹

PRVE OBJAVE ARHEOLOŠKIH ARTEFAKATA S PODRUČJA SISKA U PERIODICI

Prva polovina 19. stoljeća iznjedrila je, u arheološkom smislu, nalaz važan za shvaćanje postojanja Siscije kao urbanog središta kasne antike. *Agramer Zeitung* iz 1839. godine donosi vijest o pronađenom rimskom kovčegu na kojem su urezana imena Constantinopol, Carthago, Nicomedia i Siscia¹³⁰ (CIL III/1 3969; AIJ 565/261). Popis urbanih središta na tom kovčegu nesumnjivo naznačuje četiri velika urbana centra Rimskog Carstva, a spomen Siscije zapravo rasvjetljava njenu ulogu u kasnoantičkoj Europi pod rimskom upravom i dokaz je postojanosti urbaniteta Siscije.

Ovaj natpis izdvojili smo kao jedan od općenito važnijih nalaza za opis kasnoantičkog razdoblja Siscije, a zapravo je prvi arheološki nalaz zabilježen u periodici. Riječ je o natpisu na drvenoj kutiji od cedrovine, reljefno ukrašenom brončanim limom. Mommsen je smatrao mogućim da je kutijica izrađena upravo u Sisciji. Natpisima su pridruženi geniji, kao alegorijski prikazi spomenutih rimskih gradova. U sredini na prijestolju sjedi Roma kojoj se svi ostali obraćaju. Kutijica je 1838. godine pronađena negdje¹³¹ u Hrvatskoj, a od 1852. godine nalazi se u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti. Možemo je okvirno datirati u period između 330. godine (kad je Bizant nazvan Konstantinopolom) i 358. godine (kada je Nikomedija razorena u potresu).¹³²

Primjer je ovo izučavanja jednog vrlo značajnog nalaza, no bez poznavanja konteksta njegova pronalaska, što zapravo bitno otežava zaključivanje o značaju artefakta, i stvaranje šire slike kulturno-povijesnih događaja.

Agramer Zeitung donijet će 1853. godine i prve numizmatičke vijesti o pronađenom novcu sa sisačkog terena s oznakama: SISCIA AVG i SISCIA PROBI AVG. i personifikacijom grada Siscije u obliku žene koja se nalazi između dvije rijeke u muškom obliku.¹³³

130 *Agramer Zeitung*, 5. veljače 1839.

131 Lokaciju njena pronalaska nenadano će nam donijeti Ferdo Hefelet 1895. godine. On tada za ovaj nalaz kazuje da je prije 30-40 godina pronađen u Pokupskom. Da se radi o ovom predmetu potvrđuje Hefeletov opis spomenutog predmeta: dobro sačuvana daščica i na njoj 5 "kovnih utisaka (figurah)". Od tih pet utisakah srednja među njima jest "Siscia". Ta daščica nalazi se danas u peštanskom muzeju. Proučavajući sisačku povijest Hefelet je kod nekog pisca arheologa (ne navodi kojega) naišao na podatak da je ta daščica komad ili stranica bogato urešenog kovčezića u kojem su se čuvali rimski novčići, a čiji ukras "bijahu trinaest kovnih utisaka (figura), a pod svakom figurom ime grada gdje se kovao rimski novac; Dopis Ferde Hefeleta Josipu Brunšmidu od 14. srpnja 1895., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

132 Hoti 1992: 151.

133 *Agramer Zeitung*, 1853., br. 138.

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I MIJAT SABLJAR KAO “SISCIJANOLOZI”

Vrlo velik doprinos u istraživanju sisačkih arheoloških terena dala je generacija znanstvenika koju su predvodili Ivan Kukuljević i Mijat Sabljar, s obzirom na specifične društveno-gospodarske odnose koji su se tada odvijali u Sisku. Sve se to velikim dijelom odrazilo i na kulturu stanovanja, koja je zaseban društveni fenomen, a nama ključan za objašnjenje daljnje rasprave. Nakon donošenja urbane legislative Siska, a potom i ubrzane suvremenije izgradnje gradske jezgre, na površinu devetnaestostoljetnog mjesta počinju izlaziti ostaci rimske civilizacije koja je na području starovjekovne Siscije doživjela svoj zenit, ali i propast.

Tada dolazi do prvih pokušaja vođenja sustavne arheološke evidencije o slučajno pronađenim starinama, a nešto kasnije i do traženja formalnih rješenja tog problema. Stjecajem tih okolnosti, upravo Kukuljević, Sabljar, Tkalčić, Ljubić i nešto kasnije Brunšmid dobivaju priliku provoditi prva sustavnija arheološka istraživanja na tom velikom sisačkom gradilištu. Oni tada na terenu djeluju kao prvi profesionalni arheolozi koji vode istraživanja s ciljem bilježenja, konzervacije, pa i prezentacije zatečene arheološke baštine. Upuštaju se često i u povijesne rasprave o važnosti i značaju Siscije, koje su sada dodatno potkrijepljene stručno obrađenim arheološkim artefaktima.

Istodobno jača svijest o lokalnoj pripadnosti, pa pojedinci stvaraju zbirke starina i, uz domaće patriote manjeg financijskog potencijala (Dragutin Jagić), iniciraju osnivanje lokalnog arheološkog društva – “Arheologično društvo Siscija”, koje će biti u direktnoj sprezi i pod nadzorom zagrebačkih stručnjaka (Šime Ljubić, Josip Brunšmid). Uspostavlja se i institucija muzejskih povjerenika, koji nakon gašenja rada “Siscije” krajem 19. st. preuzimaju ulogu sabirača starina. Njihov rad nije dijelom hrvatske znanstvene literature, ali nam je presudan u stvaranju širih arheoloških zaključaka, jer je često pedantan i cjelovit, a pronalazke starina ponekad smješta u katastarsko-geodetske i gruntovne okvire, koje je uz pomoć gruntovnih napisnica i starih gradskih zemljovida, iako vrlo teško, ipak moguće rekonstruirati.¹³⁴

ULOGA MIJATA SABLJARA U VALORIZACIJI SISAČKIH ARHEOLOŠKIH TERENA

Već smo spominjali “Društvo za jugoslavensku poviestnicu i starine” i ulogu koju je u njegovu osnivanju imao Ivan Kukuljević Sakcinski. No ne manje važnu ulogu vezanu uz osnivanje i rad toga društva imao je i Mijat Sabljar,¹³⁵ koji je bio društveni tajnik. Osim u tom društvu, Sabljar je sudjelovao i u formiranju Narodnog muzeja u Zagrebu, institucije koja će odigrati najveću ulogu u sabiranju i klasifikaciji sisačkih starina.¹³⁶

Najznačajnija godina, koja je usmjerila arheološko djelovanje Mijata Sabljara na Sisak, je 1853. kada je izdana “otvorena zapovijed Mihovilju Sabljaru, c. Kraljevskom majoru u miru, da putuje po Hrvatskoj

135 SABLJAR, Mijat (*Dubica, 5. svibnja 1790. +Zagreb, 1865.). Pučku školu pohađao je u Dubici, a od 1799. do 1809. god. školovao se u Bečkom Novom Gradu u glasovitoj Terezijanskoj vojnoj akademiji. Već 1809. god. sudjeluje u ratovima s Napoleonom I., a 1813. vraća se sa svojim bataljonom pod austrijsko zapovjedništvo i ratuje po Italiji. Između 1814. i 1816. god. nalazi se sa svojom jedinicom u Dalmaciji, poslije služi u Kordonu, 1819. god. u okolici Trsta, god. 1821. u Glini, a od 1827. god. u Lici, gdje se razvija njegova ljubav prema starinama i gdje on počinje sabirati. U mirovinu je pošao 1840. god. s činom majora. Tada su se očitovale njegove sabiračke i muzealne sposobnosti. God. 1842. postaje, na kraće vrijeme, čuvarem velikog i vrijednog muzeja grofa Lavala Nugenta od Westmeatha na Trsatu. Istodobno se, zajedno sa svojom braćom Matijom i Antunom, zalaže za što hitnije osnivanje Narodnog muzeja u Zagrebu. God. 1843. je u Zagrebu, u Narodnome muzeju, osnovanom 1836. god. Prvi mu je zadatak bilo sređivanje numizmatičke građe, koja se darovima rodoljuba sabrala u Narodnoj (Ilirskoj) čitaonici, a njoj je pridodao i svoju vlastitu zbirku. Uopće nema ni u Arheološkomu muzeju, Hrvatskom povijesnome muzeju, a ni u Hrvatskom prirodoslovnome muzeju ni jedne zbirke kojoj Sabljar nije bio osnivačem, ili barem najvećim darovateljem u njihovim počecima. Sabljar putuje 1852. i 1853./54. godine po Dalmaciji i za Muzej sabire starine, knjige i prirodne rijetkosti. Valja spomenuti da je on, zajedno s Ivanom pl. Kukuljevićem-Sakcinskim, Vjekoslavom Babukićem, Mirkom Bogovićem, Nikolom Vakanovićem, Dragutinom Rakovcem i Ferdmand Žerjavićem osnovao to društvo, pokrovitelj kojeg je tada bio hrvatski ban barun Josip Mačić Bužimski, a koje danas postoji (od 1878. god.) kao Hrvatsko arheološko društvo. Zbog neslaganja s Ljudevitom pl. Farkašom Vukotinovićem Sabljar je 1855. god. napustio Zagreb, ali se nakon Vukotinovićeve imenovanja za velikog župana križevačkog vratio u Narodni muzej. Do smrti predano radi na obogaćivanju Muzeja. Opširnije vidi u: Ivan Mirnik: Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, VAMZ, 3.s. XXXIV, 2001: 205-215.

136 Arheološki muzej u Zagrebu jedan je od izravnih sljednika nekadašnjeg Narodnog muzeja, najstarije muzejske ustanove u Zagrebu. S javnim je djelovanjem započeo 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjega Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, koja je bila ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića. Prvim “čuvarom” Muzeja imenovan je bio Dragutin Rakovac, a nakon njega tu je dužnost obnašao Mijat Sabljar. Godine 1869. upravu nad Muzejom preuzima Šime Ljubić, prvi obrazovani stručnjak, a potom i prvi školovani arheolozi, najprije Josip Brunšmid, a zatim Viktor Hoffler. Poticaji osnivanju ove ustanove u Zagrebu, stariji su od navedenog datuma i u najvećoj mjeri ih je moguće pripisati specifičnom ozračju što su ga stvarali “ilirci”, hrvatski narodni preporoditelji, koji su u osnivanju ustanove takvog profila vidjeli jačanje i afirmiranje ukupnog hrvatskog kulturnog identiteta.

sakupljajući starine”.¹³⁷ S obzirom na učestalost pronalaska starina, sada i sa službenom zapovijedi, Sabljar odlazi upravo u Sisak gdje ih neko vrijeme istražuje. “Putujući po Hrvatskoj, Sabljar, kao neobično vješt crtač, smjesta bilježi i skicira crteže svega zanimljivoga što vidi. Po danu skicira u bilježnicama olovkom, a navečer u svratištu, uz svijeću, on izvlači sve u crnoj tinti. Sabljarove bilježnice su neprocjenjive vrijednosti za svakog arheologa, povjesničara umjetnosti i konzervatora”.¹³⁸

Iz njegove rukopisne ostavštine, doznajemo da je kao tajnik “Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah”, prema Kukuljevićevom nalogu, sudjelovao na arheološkim iskapanjima u Sisku od 24. listopada do 2. studenoga 1858. godine.¹³⁹

Boravku u Sisku prethodio je niz događaja koji započinju kada tadašnji kustos Narodnoga muzeja Ljudevit Farkaš-Vukotinović¹⁴⁰ dobiva financijsku potporu od 100 forinti bana Josipa Šokčevića¹⁴¹ za iskapanje starog groblja u Sisku.¹⁴² Farkaš-Vukotinović sredstva prosljeđuje Kukuljeviću, točnije njegovu “Društvu za povjestnicu i starine Jugoslavenah”, a ovaj posao arheološkog istraživanja terena povjerava majoru Sabljaru.¹⁴³ Jasno je da su sisačke starine od časa utemeljenja ove ustanove postale predmetom interesa šire društvene i znanstvene zajednice.¹⁴⁴

Po tom nalogu Sabljar će početi s istraživanjem sisačkih arheoloških terena, koja su dotada zapravo vezana uz inicijative pojedinaca i uz tradicijsku usmenu predaju o mogućim nalazištima.

Sabljar, u prosincu iste godine, podnosi Narodnome muzeju godišnje izvješće o radu Društva, iz čega je vidljiv i njegov rad na terenu u Sisku. On tom prilikom opisuje teško stanje očuvanja sisačkih starina, jer napominje kako ih se veliki broj “razvozi” po Beču, ali i drugdje. Svakako ga je zanimao nastavak istraživanja ovog područja, pa najavljuje početak arheoloških iskapanja u Sisku za proljeće, kada bude ljepše vrijeme. Isto izvješće objavljeno je i u *Narodnim novinama*.¹⁴⁵

Pregled Sabljarova rada u Sisku “Društvo” je predalo Muzeju i u obliku izvješća u prosincu iste godine.¹⁴⁶

Detaljan opis boravka u Sisku 1858. godine Sabljar pak donosi u korespondenciji s Ivanom Ku-

137 Otvorena zapovijed bana Josipa Jelačića od 24. lipnja 1853., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

138 Mirnik 2001: 208.

139 Akt 169/1858 “Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine od 29. prosinca 1858. i Nalog Ivana Kukuljevića Sakcinskog Mijatu Sabljaru od 20. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

140 VUKOTINOVIĆ, Ljudevit Farkaš (*Zagreb, 13. siječnja 1813. – Zagreb, 17. ožujka 1893.*), hrvatski književnik i političar. Veliki župan križevački od 1861. do 1867. Jedan je od hrvatskih preporoditelja. Okušao se kao pjesnik, novelist i dramatičar, a bavio se i *botanikom* i *mineralogijom*. Za života bio je članom mnogih društava i akademija u Hrvatskoj i u Europi te redoviti član JAZU; Vidi više u: ŠEBEČIĆ, Berislav, O hrvatskim domoljubima Ljudevitu Farkašu Vukotinoviću, prirodoslovcu i Ladislavu Kukuljeviću Sakcinskom, rudarskom poduzetniku, Rudarsko-geološko-naftni zbornik, vol. 21, Zagreb, 2009: 113-117; Vidi i u: Balabanić, Josip, Ljudevit Farkaš Vukotinović- Knjiga na stranom jeziku / Book in foreign language

Na iskonima moderne Hrvatske, Zagreb, 2005.

141 ŠOKČEVIĆ, Josip (*Vinkovci, 7. ožujka 1811. – Beč 16. studenoga 1896.*), hrvatski ban, podmaršal, *barun*. Rođen je u obitelji graničarskih časnika u Vinkovcima. Nakon pučke škole i dva razreda realne *gimnazije*, 1823. odlazi iz rodnog grada na vojnu akademiju u Bečko Novo Mjesto, koju završava 1830. godine. Brzo je napredovao u vojnoj karijeri, počeo je službu kao zastavnik u pješačkoj pukovniji, u ljetu 1848. već je pukovnik i zapovjednik 37. pješačke pukovnije u Lavovu, s njom opsjeda i osvaja Veneciju te slama talijansku protuaustrijsku pobunu krajem godine. U 38. godini već je *general-bojnik*, dok u 46. godini svoga života postaje podmaršal te ga sa *slavonske* Vojne granice premještaju u Vrhovnu vojnu komandu u Graz. Budući da je obolio *Josip Jelačić (1858.)*, tadašnji hrvatski ban, car *Franjo Josip I.* imenuje ga banskim zamjenikom i šalje u Zagreb. Nakon smrti bana Jelačića poslan je za zapovjednika Banatskog generalata (sjedište u *Temišvaru*). God. 1860. uz brojna vojna odlikovanja koje je dotad dobio, uzdignut je u plemićki red dobivši titulu *baruna*.

142 Dopis bana Josipa Šokčevića Ljudevitu Farkašu-Vukotinoviću od 13. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

143 Dopis Ivana Kukuljevića od 20. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

144 Dopis bez potpisa br. 40 od 13. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

145 Narodne novine 1858., br. 290 i 291.; Dopis načelnika Društva za istraživanje i iskapanje starinarskih spomenika Ivana Kukuljevića i tajnik Mijata Sabljara, br. 169/1858., od 29. prosinca 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

146 Izvješće Mijata Sabljara od 29. prosinca 1858., akt 169, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

kuljevićem. Iz nje doznajemo da je od 24. listopada kao tajnik "Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah" boravio u Sisku. Prvi dan njegovih arheoloških istraživanja bio je neuspješan, jer se nije uspio sastati s lokalnim župnikom i kanonikom. Idući dan sastao se sa župnikom i predao mu Kukuljevićevo pismo namjere te su, slijedom tih molbi, dogovorili terenski obilazak župnog zemljišta. Župnik mu je tom prilikom spomenuo arheološka iskapanja Kukuljevića i "mnogih drugih" prije njega u "onoj jami kraj drumu." Mišljenja sam da se tu kao "teren" izdvojilo područje tzv. Fulline grabe, tj. područje na kojem se danas nalazi kompleks zgrada: gradski bazen, starački dom i dječji vrtić, s obzirom na to da znamo da je to bila jedina gradska "jama" koja se nalazila na raskrižju puteva, odnosno graničila je neposredno s gradskim bedemom i uz nju je tekao barem jedan pretpostavljeni istočni izlaz iz grada. Na toj lokaciji pronađen je u prethodnim istraživanjima, prema župnikovim navodima, olovni sarkofag koji je potom smješten ispred zgrade magistrata (nekadašnje gradske vijećnice u kojoj je trenutno smještena uprava županije Sisačko-moslavačke, Ulica S. i A. Radića). Sarkofag je bio bez natpisa, a sastojao se od više komada povezanih žicom koja je propala, pa su se komadi rastavili. Sabljar je smatrao da bi magistrat taj sarkofag mogao pokloniti zagrebačkom Narodnom muzeju, uz opasku da bi trebalo misliti i na njegovu veliku težinu, a time i na otežane mogućnosti prijevoza.

Ponukan ovom pričom i nalazima i sam Sabljar je 26. listopada počeo u "toj grabi pokraj puta, pak onda u vrtu kanonikovom" s arheološkim radovima. Tom prilikom pronašao je "7 sanduka od pjeskovita kamena i 3 od pečena kamena", koji su svi već bili devastirani i bez natpisa. Samo jedan sarkofag "od cigle" bio je čitav, "s licem k suncu po slavjanskoj navadi obrnut" i s pokrovom od rimske cigle. Pokojnik, čiji su skelet u njemu našli, bio je bez glave, dok se ispod grobnice nalazio ciglom popločen "pod" sa žljebovima za vodu (daje presjek – vidi crtež!). Mišljenja sam da ipak nije riječ o nekom "slavenskom" ukopu, nego prije o kasnoantičkom, kada je očito da nekropola "ulazi" u grad, točnije s unutrašnje strane gradskih bedema, uz neki sakralni, ranokršćanski objekt. Time smo spomenuli i mogućnost postojanja upravo takve građevine na ovoj lokaciji.¹⁴⁷ Isto tako, u ovom slučaju, možemo isključiti i bilo koji oblik novovjekovnog ukopa do 19. stoljeća, iako se zna da je upravo u tom razdoblju na području oko sisačke katedrale egzistiralo gradsko groblje.¹⁴⁸

Veliki problem Sabljaru je predstavljao pronalazak radnika za iskapanje sarkofaga, s obzirom na to da su tražili velike dnevnice, jer je još uvijek trajala sezona poljskih radova. Oko ovog problema mu je pomogao, kako navodi, neki Talijan koji mu je nabavio radnike kod ciglane (pretpostavljam da bi se moglo raditi o Linassiju ili Fulli), za manje novca.¹⁴⁹ S obzirom na spomen nekog Talijana sklona sam vjerovati da je upravo riječ o gore spomenutom lokalitetu/zemljištu, jer je na njemu i to upravo u drugoj polovini 19. stoljeća Fulla imao ciglanu, pa je lako mogao svoje radnike poslati na arheološka iskapanja koja je vodio Sabljar.

Kako je potonji u izvješću sam naveo, prvo je iskapao u spomenutoj "jami", a potom i u kanonikovom vrtu, pa se čini zapravo da je samo prešao cestu/puteljak u blizini pretpostavljenoga rimskoga istočnoga gradskog izlaza, i započeo istraživanja na današnjem Trgu hrvatskih domobrana,

147 Za problematiku ranokršćanskih ukopa i problem odnosa antičkih i ranokršćanskih nekropola, kao i detekciju sakralnih ranokršćanskih objekata vidi: Migotti 1994: 41-69; Migotti 1995-1996: 127-157.

148 U kanonskoj vizitaciji iz 1696. godine stoji podatak kako je pod župne crkve popločen opekam, no kako je neravan zbog pokapanja mrtvih u crkvi. Navedeno je i da se pokraj crkve prostire groblje koje je dosta veliko i ograđeno hrastovom ogradom s vratima na zapadnoj strani. U kanonskoj vizitaciji iz 1744. nailazimo na podatak da se ukopi stanovnika Siska i dalje vrše oko crkve (današnje katedrale) i u samoj crkvi. Isti dokument iz 1804. godine kazuje da se mrtvi ukapaju na groblju sv. Kvirina, što bi značilo da se gradsko groblje "preselilo" na tu lokaciju oko 1800-te godine. Međutim, na tom prostoru vršeni su ukopi i prije 18. stoljeća, ali kako se čini samo za stanovnike tog dijela grada, dakle nema službeni "status" groblja, o čemu svjedoči kanonska vizitacija iz 1700-te godine. Ukop je na groblju sv. Kvirina, kao na gradskom groblju, vršen do 1960-ih godina. Od 1896. godine i groblje sv. Marije u Novom Sisku uređeno je za ukop stanovnika tog dijela grada. Podaci preuzeti iz: Buturac 2006: 252-254.

149 Pretpostavljam da bi se moglo raditi o pripadniku obitelji Fulla. Ovo je, naime, obitelj ciglarskih obrtnika, koja je imala prvu sisačku ciglanu i to upravo na prostoru tzv. Fulline grabe. Jedini za kojega još imam informacije da se bavio nekom građevinskom djelatnošću sredinom 19. stoljeća, a talijanskog je podrijetla, je bio Jakob Linassi, no za njega nemamo biografskih podataka. Znamo samo da je bio dobar cehovski majstor-učitelj.

inače kaptolskom zemljištu sve do 1874. godine,¹⁵⁰ na kojem se nalazi početni krak istočne siscijanske nekropole.¹⁵¹ Lokalitet je često spominjan i kao Collusijev vrt, no o tome nazivu možemo govoriti tek od 1882. godine, kada Kaptol prodaje to zemljište Antonu Colussiju.¹⁵²

Za trud iskazan na arheološkom iskapanju u Sisku Kukuljević Sabljara i pismeno pohvaljuje.¹⁵³ Njih dvojica vode polemiku oko daljnjih radova po sisačkim arheološkim terenima i kao najveći problem ističu problem prijevoza iskopanih starina do Zagreba, koji je u ono doba bio vrlo skup i kompliciran, jer je ovisio isključivo o ljudskom faktoru. Usljed toga Sabljarova želja bila je vratiti se u Sisak s nekim "voršpanom", odnosno konjskom zapregom, jer bi tada mogao nešto od iskopina prevesti u Zagreb.¹⁵⁴

Iz Sabljarove rukopisne ostavštine doznajemo i da je tijekom arheoloških radova u listopadu 1858. pronašao sarkofag i u jami u župnikovom dvorištu.¹⁵⁵ Mislim da je sada riječ o predjelu današnjeg župnog dvora uokolo katedrale Uzvišenja svetog križa i to iz više razloga. Jasno je da Sabljar terminološki razlikuje vrt i dvorište te da razlikuje vlasnike zemljišta, npr. župno ili kaptolsko. Kao što je već spomenuto, zemljopisne karte grada Siska iz 19. stoljeća¹⁵⁶ prave između ta dva pojma jasnu razliku te se kaptolsko zemljište krajem istoga stoljeća obilato prodavalo, dok je župnikovo/župsko zemljište i dan-danas homogeno te je njegova površina i cjelina netaknuta zadnjih 200 godina.¹⁵⁷ Što se razlikovanja termina tiče, termin dvorište se odnosi na dio zemljišta okružen nekakvim zidovima ili ogradom, što je župnikovo dvorište i bilo do velikog potresa koji je zadesio Sisak 1909. godine.¹⁵⁸ S druge strane vrt je veća zemljišna parcela, najčešće bez zidanih međa, što je kaptolsko zemljište koje se protezalo duž cijele parcele današnjeg Trga hrvatskih branitelja i bilo. S obzirom na to da je župnikovo dvorište predstavljalo teren koji je graničio s ostacima tzv. Tiberijevog opkopa, "propadanje" zemljišta bila je razmjerno učestala pojava na koju se župnik Sabljaru požalio, a Sabljar znalački zaključio o čemu bi mogla biti riječ, pa je na temelju tih izvjava i inicirao početke arheoloških radova na tom terenu.¹⁵⁹

Prema rukopisu, izgleda da je Sabljar autor i jednog popisa na kojemu su rednim brojevima navedeni nasumični numizmatički nalazi iz siscijanske kovnice. Navedeno je u spisu da se opisana numizmatika nalazi u "mojoj zbirci i u mom ormariću". Pod brojem 204 nalazio se novac s oznakom Fl. Val. Severus, od broja 208-210 pratimo oznake Gal. Val. Maximianus II, 219 Val. Siscianus Licinius, od 234, 235, 238, 239, 240, 242, 248 i 249 Constantinus M, 256,257, 259 Crispus, 263, 271 Constantinus II, 276,279, 280-282, 284, 285 Constans.¹⁶⁰

Njegov spis bez datuma, pretpostavljam iz ovoga razdoblja, donosi mnoštvo podataka o još ponekim arheološkim spomenicima. Tako npr. donosi prijepis natpisa, kao i cjelokupan crtež stele pronađene u erarijalnoj školi u Jasenovcu. Iz crteža je jasno da je riječ o spomeniku koji je zabilježen u CIL-u pod brojem CIL III/1, 3985. Sabljar navodi da je ta stela bila uzidana (valjda u kući) kod kapetana Natterhirna, a ovaj ju je pronašao prilikom gradnje nasipa u Civilnom Sisku. Posebno je istaknuta 1787. godina, no nije jasno što se tada dogodilo, je li tada stela prebačena u Jasenovac (vidi datum izgradnje škole) ili je taj kapetan tada otkrio stelu prilikom izgradnje nasipa. Dopisan je naziv Stružnicer, kao mjesto izgradnje nasipa, pa treba vidjeti postoji li taj lokalitet na području

150 Gruntovni uložak 315, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

151 Vidi u: Wiewegh 2003: 10., Sl. 1.; Burkowsky 1999: 78; Vukelić 2007: 357.

152 Gruntovna napisnica br. 391, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

153 Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog br. 169, od 29. prosinca 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

154 Dopis Mijata Sabljara Ivanu Kukuljeviću od 27. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

155 Dopis Mijata Sabljara Ivanu Kukuljeviću od 27. listopada 1858., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

156 Katastarski plan iz 1861. godine; Vidi u: Slukan-Altić 2004: 183.

157 Gdje je i danas.

158 Buturac 2006: 55.

159 Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog br. 169, od 29. prosinca 1858. Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

160 Bez nadnevka i bez potpisa. Stavila sam u ovu godinu jer smatram da je Sabljar autor, a tih je godina upravo on bio upućen u probleme vezane uz sisačke starine.

Siska.¹⁶¹ Ovaj naziv nema nikakve veze sa selom Stružec koje se nalazi na glavnoj cesti istočno prema Popovači. Naime, Stružec je i naziv za savski rukavac u blizini gradskog predjela Crnac¹⁶², pa se opis Sabljara lokaliteta odnosi vjerojatno na to područje. Ne odbacujem kao mogućnost da se moglo raditi o području na kojemu je sve do 1925. na gradskim planovima redovito ucrtavan tzv. Rimski prokop (Schanzel) na području Novog Siska kod Capraga (jugozapadno od gradske jezgre i Siscije *intra muros*). Prokop je to kojega vidimo na gradskim planovima još od 1783. godine (moguće je vidljiv i na kartama iz ranijeg razdoblja koje nisam imala prilike vidjeti), zaključno, dakle, sa 1925.¹⁶³ Detaljan opis stele, od okolnosti mjesta nalaska, opisa, tipološkog i radioničkog podrijetla, epigrafičke, paleografske i onomastičke analize natpisa, međusobnih odnosa i društvenog položaja prikazanih osoba, datacije do simbolike izraza i prizora, dali su Branka Migotti i Zoran Gregl u radu "Nadgrobnna stela iz Siska (CIL III 3985)", *VAMZ*, 1999.-2000., 119-164.

Ova stela nam je dokaz, da je sve što je Sabljara tada vidio i čuo na terenu zabilježio, pa nam je tako ostavio i niz prijepisa s epigrafičke građe. Bilježi tako natpis sa spomenom *respubl(ica) Siscianor(um)*, koji se još raspoznaje "s kamena od alabastra" na crkvi sv. Kvirina,¹⁶⁴ kao i prijepis jednog, danas izgleda. izgubljenog žrtvenika Jupiteru. Navodi kako je kamen (žrtvenik) pronađen pored kuće gospodina Jude u Sisku,¹⁶⁵ u žučkastom pjeskovitom mekom tlu.¹⁶⁶

Imao je prilike vidjeti i "prelijepi rimski arhitektonski komad" (dio stupa) dorskih stilskih značajki, u desnom uglu voćnog magazina Vase Kotura, u Civilnom Sisku, za koji navodi kako se već dugo vremena tamo nalazio.¹⁶⁷ Značilo bi to da je ovaj spomenik iskorišten prilikom gradnje samog magazina kao građevinski materijal i, usudila bih se reći, dekoracija. Spominje i rimsku opeku koju je Kotur odavde prevezao na svoje imanje Šipak (pola sata od Draganića kod Jaske).¹⁶⁸ Iz Staroga grada također donosi prijepis natpisa na žrtveniku posvećenom Nepobjedivom Solu i Mitri,¹⁶⁹ čiji su svi profili bili otučeni kad se kamen priređivao za "gradbeni" materijal. Bio je uzidan u unutrašnjem dijelu tvrđave, a Narodnom muzeju ga je darovao Jakob Planer 1899. godine.

U Starom gradu vidio je i nadgrobnni spomenik Aurelije Rufine.¹⁷⁰ Tkalčić ga stavlja u skupinu spomenika koji se danas više ne nalaze u Sisku, ali navodi da ga spominju još i Blaškić, Katančić i Krčelić. Sabljara je na istome mjestu vidio još natpisa koji se više ne nalaze u Sisku¹⁷¹

U istoj skupini Sabljarovih rukopisa nalazimo i dio prijepisa rimskih natpisa s kuća gospodina kapetana Bitroffa¹⁷² i gospodina kapetana Kerna, danas Lađarska ulica u Novom Sisku. Donosi i dimenzije slova, kao i crteže erota u nišama prednje strane sarkofaga. Na crtežu eroti imaju neprimodno podignute noge, koje križaju čak u samome koljenu te su naslonjeni na izvrnutu baklju. Ovi natpisi mnogo su se puta obrađivali u znanstvenoj literaturi i predmetom su višestoljetnih arheoloških interesa. Najtemeljitiiju obradu ovih spomenika donijela je Branka Migotti.¹⁷³ Sabljara

161 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

162 Slikan-Altić 2004: 26.

163 Slukan-Altić 2004: 169-194 – kartografski prilozi.

164 CIL III 3968

165 Vjerojatno misli na trgovca Vida Judu, koji je naveden kao jedan od 67 prvih vlasnika kuća u trgovištu Sisak s građanskim pravom. Kuća o kojoj je ovdje riječ zatvara ugao današnje Kranjčevićeve ulice i Trga bana Josipa Jelačića, a upisana je pod adresom Trg Josipa Jelačića 4. Ova kuća, građena je 1815. godine i poznatija je pod nazivom "kuća Welenreitter". Čini se da je još u drugoj polovini 20. stoljeća u dvorištu ovoga objekta bilo rimskih sarkofaga. Vidi više u: Kovač 2008: 125; Maroević 1998: 156.

166 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

167 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

168 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

169 CIL III 3958; Brunšmid, Kameni spomenici, KS 239; Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

170 CIL III 3983.

171 CIL III 3957; CIL III 3976; Vuković 1994: 84.

172 BITROFF, trgovačka obitelj. Prvi poznati član obitelji Paulus, rođen je u Trnavi u Slovačkoj. Doselio se u Vojni Sisak početkom 19. st. iz Mađarske sredinom 19. st. Dolazi i njegov nećak Norbert koji ženi unuku Marka Postića Fanny Addu. Ona je vodila trgovački kasino.

173 CIL III, 3981; CIL III, 3992; Vidi više u: Branka Migotti, Rimski sarkofazi Siscije, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 7, Sisak, 2007: 7-30.

nam je ostavio i crtež neke štukature (reljefne plastike) za koju kaže da se nalazila uzidana u dijelu magazina (temelji) čiji je vlasnik gospodin Mundorfer. Skica djeluje nedovršeno, a jedino se prikaz nekog ženskog lika daje jasno naslutiti. Pored nje nalazi se još jedna osoba, no bez jasnih obilježja i bez istaknutih očiju, usta, nosa i slično.¹⁷⁴

Sabljar donosi i prijepis poznatog nadgrobnog spomenika glumca Leburne (CIL III, 3980), koji se danas nalazi u Budimpešti, a koji se u vrijeme njegova boravka u Sisku još nalazio *in situ*. Spomenik je u Peštu poslao Paulus Bitroff, prema čemu možemo i datirati ove Sabljarove spise.¹⁷⁵

Kao što je i bilo planirano Sabljar u proljeće iduće 1859. godine vodi arheološka iskapanja u Sisku. Prema njegovom opisu vidljiva je loša ekonomska situacija na sisačkom području, odnosno nedostatak sredstava s kojom se na terenu susreće i mnoštvo problema koji iz toga proizlaze pa je Kukuljeviću, koji ga je i poslao u Sisak, uputio niz dopisa o troškovima radova, puta i slično.¹⁷⁶

Te godine Sabljar postaje upraviteljem Narodnoga muzeja u Zagrebu, no i dalje se posvećuje iskapanjima starina u Sisku. U želji da završi spomenuti posao s lokaliteta iz župnikova dvorišta organizira prebacivanje još na jesen pronađenog sarkofaga u Zagreb, pri čemu mu logistički pomaže i Kukuljević.¹⁷⁷

Jedan rukopis bez potpisa i nadnevka, čiji je autor prema rukopisnim osobitostima Sabljar, a koji je bio dio arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, donosi podatak da je na "župnikovoj sjenokoši" pronađeno mnogo olovnih sarkofaga koje je župnik Volović "prodavao u Tursku" (pretpostavljam da misli na područje Bosne, tada još sastavni dio Osmanskog Carstva) preko Kostajnice. Tome je navodno svjedočio i Josip Jilk, koji je kao dječak vidio spomenute sarkofage.¹⁷⁸ S obzirom na tip i kvantitetu nalaza, a slijedom gore navedenih terminoloških specifičnosti uz njihovo pojašnjavanje, smatramo da je riječ o terenu preko puta sisačke katedrale, izvan gradskih zidina, koji je predstavljao prednji krak istočne nekropole, odnosno Trg hrvatskih domobrana danas.

Sabljar donosi i prijepis danas izgubljenog možebitnog kršćanskog natpisa koji je navodno bio uzidan u kuću trgovca Georga Vranyczanya.¹⁷⁹

Navodi i natpis s okruglog kamena u kaldrmastoj ulici ispred franjevačke crkve, vjerojatno neantičkog porijekla (prema Tkalčiću ova se nalazila jednim svojim dijelom u današnjoj Rimskoj ulici).¹⁸⁰

Sabljar dalje spominje "žaru Kaja Sempronija" koja je duga 2', široka 1'4" i visoka 1'4", pronađenu na istočnom putu oko 1000 koraka od Save (vjerojatno misli na istočni dio grada uz savsku obalu, otprilike Tomčev put).¹⁸¹ Iako ga različito navodi, Katančić ga je vidio oko 1800. u Sisku uz cestu prema Savi, a to bi značilo da nije premještan do Sabljarova dolaska. Spominje ga još i Tkalčić te ostali autori (CIL III 3972 i CIL III 10855).¹⁸²

Sabljar dalje donosi i prijepise natpisa s opeka, a zadnji kameni spomenik koji spominje, točnije žrtvenik posvećen Jupiteru (CIL III 3953), navodno je nađen u Sisku 1746.¹⁸³

Imao je prilike proučiti i numizmatiku, pa spominje i razne natpise na rimskom novcu.

174 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

175 Ovaj spomenik je 1823. pronađen u Bitroffovom vinogradu i njegovom dozvolom prenesen u Mađarski narodni muzej u Budimpeštu; vidi i u Domagoj Vuković: Siscija – vizija rimskog grada u Panoniji, Sisak, 1994: 57-90; još vidi i u Therese von Artner, Briefe über einen Theil von Croatie und Italien, Pesth, 1830: 12; Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

176 Dopis Mihaela Sabljara od 25. travnja 1859., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

177 Izvješće Mijata Sabljara od 25. travnja 1859., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25.

178 Rukopis je bez potpisa i nadnevka. Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

179 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

180 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Nema ga u CIL-u!!!!

181 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.; obradu sarkofaga daje Branka Migotti 2007: 11-12.

182 Domagoj Vuković, n.dj., 83-84.

183 Rukopisne bilješke Mijata Sabljara iz 1858. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

POVJERENIČKA SURADNJA MIJATA SABLJARA I IVANA TKALČIĆA

O d 1863. godine kapelan Ivan Tkalčić,¹⁸⁴ kao povjerenik “Društva za povjesticu i starine Jugoslavenah” u Sisku, sudjeluje na arheološkim iskapanjima. Poklopilo se to s njegovim obnašanjem kanoničke službe u Sisku, koju je vršio od 1862. do 1867. godine. Njegove bilješke s terena također su vrelo podataka o siscijanskim starinama. U njima nam tako donosi natpis nadgrobnog spomenika jednog legionara za koji navodi da je iskopan 1863. na oranici između kolodvora i groblja (misli na Kvirinovo groblje – područje sjeverne siscijanske nekropole, jer je samo ono u blizini kolodvora, a i u ono doba samo je to groblje imalo funkciju gradskog groblja; vidi bilješku 148).¹⁸⁵ Vuković dodaje da je natpis pronađen na zemljištu Mavre Reisa.¹⁸⁶ Navodno je na istom zemljištu imao prilike vidjeti natpis s mramornog kamena koji je vrlo oštećen, ali se odlikuje “lijepo usječenim slovima”.¹⁸⁷

Spominje i još jedan nadgrobnik, ali bez objašnjenja o okolnostima nalaza.¹⁸⁸

Da se stanje očuvanosti starina u Sisku nije bitno popravilo od vremena Sabljarovih i Kukuljevićevih komentara i apela, ni tijekom njegove službe, Tkalčić je posvjedočio izvješćem o nekom gospodinu dr. Alexanderu Volpiu, sveučilišnom profesoru u Pavii, koji se “mota po Sisku” i kupuje starine, navodno za muzej u Splitu ili za biskupa Strossmayera u Đakovu.¹⁸⁹ Sve zapravo navodi na kompleksniji pristup obrade problema protupravnog odnošenja antikviteta sa sisačkog područja.

184 TKALČIĆ, Ivan, (*Zagreb, 4. svibnja 1840. – Zagreb, 11. svibnja 1905.*), *hrvatski povjesničar*. Tkalčić je po završetku studija *bogoslužja* prvo službovao od 1862. do 1867. kao *kapelan* u Sisku, potom je bio *župnik* u Zagrebu. Od 1882. do 1896. bio je službenik *arhiva* i *knjižničar* tadašnje *Jugoslavenske akademije* u Zagrebu. Zaslužan je za izdavanje mnogih povijesnih radova. Radio je na povijesti grada Zagreba i zagrebačke nadbiskupije. Tijekom pet godina (1862.–1867.) provedenih u Sisku proučavao je povijest starorimske Siscije, kako na temelju pisanih knjiga tako i na temelju arheoloških nalaza koje je sam našao i prikupio. O svojim istraživanjima objavio je nekoliko rasprava: “Grad Sisak”, “Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji”, “Sisačke starine u pogibelji”, “Rieč o godini Kvirinove smrti” i “Tri nova obretna rimska groba u Sisku” te je napisao povijesničku pripovijest “Severilla ili slika iz prgonstva kršćanah u Sisku”. Po navedenim djelima, osobito po ozbiljnosti u raščlambi i zaključivanju, Tkalčić spada među zaslužne i istaknute arheologe naše hrvatske kulturne povijesti.

185 Tkalčićeva knjižnica u rukopisu Museum Sisciense, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

186 Vuković 1994., 83.

187 Tkalčićeva knjižnica u rukopisu Museum Sisciense, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

188 Tkalčićeva knjižnica u rukopisu Museum Sisciense, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

189 Izvješće Ivana Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Mijat Sabljar korespondirao je s Tkalčićem, sada u svojstvu ravnatelja Narodnoga muzeja, prema povjereniku "Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah", dužnosti koju je Tkalčić toga časa u Sisku obnašao. Opisao mu je kako je prije više godina u Vojnom Sisku u dvorištu kuće pokojnog "Miška" (Mihajla) Čaića, bivšeg vrlog "domorodca", vidio jedan rimski sarkofag s velikim natpisom i isklesanim reljefima na prednjoj i bočnim stranama. Sarkofag je kasnije od mraza puknuo, pa je zamolio Tkalčića da ode kod "udove" Čaić i zamoli je za predaju sarkofaga Narodnom muzeju. Dalje ga traži da to isto učini gdje god i kod koga god bi to bilo moguće. Donirane starine bi se adresirale na: Narodni muzej Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Svi darovi, odnosno starine bili bi pod imenom darovatelja u *Pozoru*, *Narodnim novinama* i "Agramerici" objavljeni.¹⁹⁰

Početak studenoga 1863. kapelan Tkalčić javio je Sabljaru kako će poslati vlakom nekoliko starina darovanih za Muzej te da će otići do razlupanog sarkofaga "kod Čaičke" i pokušati "dobiti njegov natpis", odnosno prednju stranu sarkofaga s natpisnim poljem, što im je bilo najvažnije.¹⁹¹ Obišao je i još neke moguće arheološke lokalitete, no nije naveo točno o kojim se terenima radi.¹⁹²

Korespondencija o spomenutom sarkofagu kod "Čaičke" rezultat će vrlo uzbudljivom arheološkom sagom, nažalost, bez pronađenog sarkofaga na kraju.¹⁹³

Sabljar je još uvijek fasciniran sisačkom arheološkom baštinom, pa predstojniku Kraljevskog kotarskog graditeljskog ureda Milanu Malinariću od Silbergrunda početkom 1864. godine piše iz Zagreba da je istraživao siscijanske starine tijekom 1858. te da je tada zamolio u ime "Društva za povjestnicu jugoslavensku" da se izradi jedan plan u "ekonomičnoj" mjeri "varoši Sisak" u koji bi se trebali svi "od vremena do vremena" pronađeni bedemi stare Siscije ucrtati, kako bi se zadobila "prava slika izgleda ovog rimskog grada".¹⁹⁴ No tada je ta molba ostala neuslišena. Stoga je on novonastalu situaciju pozdravio i izrazio zadovoljstvo što je upravo Malinarić postao predstojnik graditeljskog ureda, pa ga, kao ravnatelj Narodnog muzeja Kraljevine Dalmatinske, Hrvatske i Slavonske, moli da taj plan u katastarskoj mjeri "od jednog palca na hvat" sastavi te da u njega ucrtava sve zidine Siscije (evidentno još vidljive u terenu) crvenom bojom, a postojeće stanje gradskih ulica i međa da označi žutom bojom te da onda taj nacrt pokloni Narodnom muzeju. Sugerira da bi se tu mogao naznačiti i stari most preko Kupe koji vodi u "Krajiški Sisak" (Vojni Sisak) i tunel ispod Kupe za kojega je još 1810. godine od pokojnoga majora Natterhirna¹⁹⁵ čuo da još postoji, da je pun "gliba", nadsvođen opekama s perom i žlijebom. "Jedni mu rekoše da taj tunel počinje u pivnici kuće od Jude".¹⁹⁶ S obzirom na spomenutu mikrolokaciju, pretpostavljam kako je taj "tunel" zapravo dio velikog kanalizacijskog kolektora pronađenoga u današnjoj Kranjčevićevoj ulici, čiji je otpadni sustav vodio prema Kupi.¹⁹⁷

Kao zanimljivost navodi i podatak da je još 1838. čuo od jednog tamošnjeg "zemljomierca" (moguće Ivana Fistrovića koji je izradio plan regulacije Starog Siska 1822.–1828.) da je na jednom mjestu u gradu bilo i rimsko znojno kupalište sa šupljim podom i stupićima, očito misleći na termalni gradski kompleks.

Čuo je i da kod magistrata (danas sjedište županije u ulici S. i A. Radića) ima jedna "mrtvačaka olovna škrinja" (sarkofag) pa pita Malinarića može li taj sarkofag transportirati u Zagreb. Vjerojatno

190 Dopis Mijata Sabljara Ivanu Tkalčiću, "Povjereniku histor. Društva u Sisku", od 18. lipnja 1863., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

191 Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

192 Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

193 Detaljan opis i obradu ovog sarkofaga vidi u VAMZ, Vlatka Vukelić: Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska – najduži nadgrobni natpis siscijanskih sarkofaga, 3.s., XLII, 393–420.

194 Rukopis je potpisan samo inicijalima M.S., no s obzirom na spominjani period boravka u Sisku na arheološkim iskopanjima koji odgovara Sabljarovom, i upućenost u problematiku, uz komparaciju rukopisa i uočenu jednodušnost i podudarnost, s obzirom na njegove ostale potpisane rukopise, sa sigurnošću možemo ovaj rukopis pripisati upravo njemu.

195 Dotičnog majora, kojeg naziva i kapetanom, Sabljar spominje još 1858. godine u kontekstu nalaza nadgrobne stele uzidane u erarijalnu školu u Jasenovcu: CIL III/1, 3985.

196 Judina kuća nalazila se na uglu današnje Kranjčevićeve ulice i Trga bana Jelačića.

197 Vrbanović 1981: 196; Burkowsky 1999: 45–46.

je bila riječ o sarkofagu za koji je čuo još dok je 1858. godine boravio u Sisku. Moli ga na kraju da sve što se od starina pronađe pošalju u Zagreb.¹⁹⁸

Još jedan nepotpisani rukopis, kojeg zbog rukopisnih i stilskih značajki možemo pripisati Sabljaru, opisuje glavu nekog kipa ili nešto slično uzidano u neko suvremeno zdanje, što smatra ruglom i ukazuje na potrebu postojanja lokalnog muzeja. Kao poznate kolekcionare numizmatike spominje dr. Schmidta, Brucknera i Antona Berkića.¹⁹⁹

Prvi put spominje i lokalitet "Rimska pivnica" za kojeg je navedeno da se nalazi kod kuće obitelji Janošić.²⁰⁰

Ivan Tkalčić predano radi na problematici sisačkih starina. Rukopis za kojeg je nejasno kome je upućen, no s obzirom da je u njemu rečeno kako je od "njega" primio nalog kako postupati sa starinama za Narodni muzej, zaključujem da je dopis adresiran na Sabljara.²⁰¹ Izvještava da je prilikom odluke sisačke Općine o iskapanju na državnoj cesti u Galdovu pronađen niz rimskih grobova. Nije jasno naznačeno misli li na Kaptolsko ili Erdetsko Galdovo, no s obzirom na tip nalaza koji ovdje spominje mislim da je riječ o kraku velike jugoistočne siscijanske nekropole.²⁰² Opisuje i neke događaje vezane uz pronalaskeske starina, važne jer vjerodostojno odražavaju odnos prema starinama. Tako, primjerice, spominje kako su u travnju 1859. godine težaci pronašli olovni grob (sarkofag), razbili ga sjekirama i odvezli do kuće ranarnika Ivana Šmidta u podrum. Na grobu/sarkofagu nije bilo natpisa. Naknadno ga je upravitelj magistrata Ferdo Švaicer (otada djelujući u Karlovcu) prodao trgovcu Mati Berkiću u Kostajnicu, dana 29. travnja iste godine. Ovaj je grob "kupio za 36 forinti u korist općinske blagajne".

Dodaje da se nitko u Sisku nije pobrinuo oformiti neku zbirku starina doli Franje Diericha, trgovca koji se preselio u Beč, a čija je zbirka siscijanskih starina u vrijeme Tkalčićeva pisanja ovog dopisa već kupljena za Narodni muzej.²⁰³

I cijelu 1863. godinu Ivan Tkalčić u stalnom je kontaktu s Mijatom Sabljarem i često djeluje prema njegovim napucima. U dogovoru s njim trebao je vlakom poslati i nekoliko starina za Muzej, što je postao uobičajeni način prijevoza starina u Zagreb.²⁰⁴

Sabljar nije zaboravio probleme na koje je nailazio kada je sam vršio iskapanja u Sisku, kao ni praktična rješenja koja je pokušao ostvariti. Jedno od tih rješenja odnosilo se na onu izradu plana Siska u koji bi se ucrtali "svi od vremena do vremena pronađeni bedemi stare Siscije", kako bi se zadobila prava slika izgleda tog rimskog grada, no žali se Tkalčiću kako do realizacije ovog projekta još nije došlo.²⁰⁵

198 Izvješće Mijata Sabljara, dopis br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa stoji opaska da ga je vidio i Kukuljević.

199 Rukopis pripisujemo Mijatu Sabljaru, a s obzirom na činjenicu da se nalazio među njegovim ostalim rukopisima iz 1864. godine, možemo ga datirati u isto doba.

200 Isto; Ovaj lokalitet detaljno je opisan u: Histria antiqua, 2011/20, Vlatka Vukelić: Rimska pivnica u Sisku, 235-244.

201 Iako je potpis u dopisu relativno nečitak i glasi otprilike: Ivan Tkianičić (bilježnik pi....ski) po načinu oblika pisanja slova d, koji je specifičan, može se zaključiti da je autor rukopisa upravo Tkalčić.

202 Vrbanić 1981: 198; Wiewegh 2003: 9-14.

203 Dopis Ivana Tkalčića od 27. srpnja 1864., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

204 Dopis Ivana Tkalčića Mijatu Sabljaru, od 6. studenoga 1863., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

205 Dopis Mijata Sabljara, br. 2, od 2. siječnja 1864., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ. Sa strane rukopisa je opaska da ga je vidio i Kukuljević.

ULOGA ŠIME LJUBIĆA I IVANA TKALČIĆA U ARHEOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA SISKA

Vjerojatno je najistinitiju, a svakako najzanimljiviju rečenicu o stanju očuvanja starina na hrvatskim prostorima sredinom 19. stoljeća izrekao upravo Ivan Tkalčić: “Da, što još više, ako nam zemlja plugom ili motikom uvrijeđena, pokazuje u svojoj utrobi slijede stopa rimskih, to se malo ili ništa na njih ne obazira, već takove spomenike kao kakove krivce rinu iz tmine u veću tminu, da i mnoge je mrak zaboravnosti zauvijek prikrio”.²⁰⁶ Posebno ga je problem odnosa prema starinama opterećivao dok je boravio u Sisku i istraživao sisačke arheološke lokalitete.

Osim rukopisne ostavštine vezane za tu temu, Tkalčić je pokušao rekonstruirati povijest Siscije iščitavajući stare antičke autore koji su o njoj pisali. Tako dolazi do niza zanimljivih zaključaka, od kojih mnogi i danas imaju historiografsku vrijednost te se rado i često interpretiraju. Vjerujem da je svoju viziju razvoja Siscije mogao kvalitetno napraviti upravo zato što je niz godina boravio u Sisku, mjestu toliko kompleksnog razvoja, pod različitim državnim upravama, nejedinstvenog katastarskog plana, urbanistički tek definiranog i toliko mnogo puta kroz povijest devastiranog. Kanonička dužnost koju je obnašao sigurno mu je u ovom slučaju bila od velike koristi, jer je preko ljudi i njihove otvorenosti i spremnosti za komunikaciju s crkvenim dužnosnikom mogao doći do mnogih relevantnih informacija usmenom predajom, koja je tada bila ključna i glavni indikator za sustavnije arheološke radnje, odnosno rekognosciranje arheoloških terena.

Tkalčić, prenoseći rimske pisce, daje i vlastito pojašnjenje nastanka Siscije.²⁰⁷

206 Tkalčić 2003: VI.

207 Objasnjava kako je Oktavijan planirao zauzeti Sisciju samo zbog vojnog uvježbavanja vojnika i iskorištavanja tuđeg dobra (Dion Kasije), no kao važno navodi i područje nastanka buduće Siscije, jer ono postaje “vrata Panonije” (Apijan). Plovnost Kupe i Save vjerojatno su Oktavijanu bili od presudne važnosti za pohod na Dačane i Bastarne na dunavskim obalama. Sigurno da je i eksploatacija bila bitan faktor, jer Apijan svjedoči da je Panonija bila napućena stanovništvom u plemenskom uređenju, koje je porobljeno moglo poslužiti u novoformiranim auxilijarnim vojnim redovima i držati zaleđe mirnim (Tkalčić 2003: X). Došavši pred panonsku Segestiku Oktavijan je zatražio peregrinsko stanovništvo da primi njegovu posadu, da im daju stotinu taoca i da saberu što više žita za potrebe opskrbe hranom rimske vojske. Po hijerarhiji “više” stanovništvo navodno je pristalo na te uvjete, no “prostiji puk” nije na njih pristao, pa je Oktavijan dao sagraditi most preko Kupe i načiniti opkop oko panonskog grada, kako bi ga osvojio vojnim putem. Pozvao je i rimsko brodovlje iz Mezije, preko Dunava i Save do Segestike, koja je sada bila i s rijeke opkoljena. No Segešćani su u plovidbi bili spretni na svojim monoksilima, tako da su u par navrata suzbili veliko rimsko brodovlje, koje nije imalo mnogo manevarskog prostora. Tom prilikom lišili su života Seksta Pompeja. Na kopnu su Segešćani očekivali pomoć drugih panonskih plemena, no Oktavijan ih je ili rastjerao ili dočekao u zasjedi.

I Šime Ljubić²⁰⁸ često je tada obilazio sisačke arheološke terene. Najbolji pokazatelj toga su nam njegova putna izvješća. Jedno takvo putovanje u Sisak dogodilo se 27. travnja 1868. godine, a putno izvješće o njemu dostavio je Akademiji. Razlog posjeta opravdava nabavom starina za Narodni muzej, bilo kao poklon pojedinaca bilo kupnjom.

JAZU s njim u Sisak šalje Tkalca, koji je o tome pisao u svojoj *Spomenici* (!). Obišli su lokalitet “Rimska pivnica” na kojem su se uvjerali da je arheološke radove na tom lokalitetu vodio gospodin Jilk. Pronađeni su ogromni zidovi od opeke i četverouglih stijena, pa su pretpostavili da su se na tom mjestu nalazile terme, pogotovo stoga što su navodno u blizini pronađene i olovne cijevi.²⁰⁹ Ljubić je tada zamolio Akademiju da Jilku da pismeno priznanje za svoj rad.

Jilk je u međuvremenu uspio, uz pomoć Antuna Polića²¹⁰, uvjeriti trgovca Gjorgja Kozjaka da Narodnom muzeju “prikaže” olovnu cijev otkopanu ispod kuće koja se nalazila u vlasništvu baruna Niv. Vranjicanija. Dao im je još i “50 komada novca”.²¹¹

Kako su radovi na lokalitetu napredovali Josip Jilk javio je Muzeju o pronalasku natpisa iz bijelog (mramora) kamena kod “Rimske pivnice” sugerirajući Muzeju da zamoli Kaptol da im daruje taj natpis kao i dvije prethodno pronađene statue.²¹²

Tkalčić je donio i prijepis poznatog žrtvenika posvećenog Jupiteru, koji je danas u zagrebačkom Arheološkom muzeju.²¹³ Tkalčić je zabilježio i natpis na žrtveniku Junoni, za kojeg Mommsen napominje da je spomenik “upravo pristigao” u Narodni muzej. Brunšmid daje njegov opis, objasnivši da je riječ o žrtveniku koji je Junoni Regini posvetio izvjesni Moderat.²¹⁴

Nakon 30 dana opsade Segešćani su zamolili mir, na što je Oktavijan, ganut njihovim molbama i izdržljivošću, pristao i to tako da nikoga nije istjerao iz grada niti dao pogubiti. Primio je od njih novčanu naknadu te zidom razdjelio grad. U jedan dio smjestio je 25 rimskih kohorti (10.500 vojnika), dok je drugi ostavljen Segešćanima na uživanje. Vrativši se u Rim dobio je vijest da su mu Segešćani “satri” posadu, pa se već iste zime vratio u grad s namjerom ponovno pokoriti peregrine. Tada im je oduzeo sve slobode koje su još uživali, podvlastivši ih u cijelosti (Tkalčić 2003: XI-XII). Kako bi svladane narode držao u pokornosti Rim je u porobljene gradove slao određeni broj rimskih i italjskih obitelji kao osnivače općina (municipiae i coloniae). Oni su, prema običaju, dobivali 1/3 općinskog posjeda i osnivali koloniju. Kolonija je ime dobivala prema imenu utemeljitelja (cara) ili prema legiji čiji isluženi članovi su je oformili. Domicilno stanovništvo nije sudjelovalo u diobi vlasti. Kolonijalni ustroj bio je jednak onom u italjskim gradovima. U doba kasne republike i ranog carstva, deducirali su se najviše u provincije veterani i isluženi vojnici (Tkalčić 2003: XII).

208 LJUBIĆ, Šime (*Stari Grad na Hvaru*, 24. svibnja 1822. – *Stari Grad na Hvaru*, 19. listopada 1896.), župnik, hrvatski arheolog, povjesničar i biograf. Studirao je *teologiju* u Zagrebu, a *povijest* i *slavistiku* u Beču. Bio je upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu, a boravio je u Mletačkim arhivima gdje je skupljao građu koju je kasnije objelodanila JAZU. Kasnije je bio ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu. Osnovao je Hrvatsko arheološko društvo i pokrenuo njegovo glasilo “Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva”. Pisao je radove iz antičke *numizmatike*, o pretpovijesnim i rimskim nalazima, skupljao građu za Narodni muzej, objavio srednjovjekovne statute *Budve*, *Skradina* i Hvara, te radove o odnosima *Dubrovnika* i *Venecije*, o *Makantunu Dominisu*, *Petru Hektoroviću*. Sudjelovao je u *narodnom preporodu* u Dalmaciji, a bavio se i književnim radom.

209 Vidi više u: *Histria antiqua*, Vukelić 2011: 235-244.

210 POLIĆ, Antun živio je kao trgovac u Sisku. O tome svjedoči njegov vjenčani list: “24. studenog 1866. vjenčani su u Rijeci: Antun Polić, sin Jurja i Jakobine Milošić, trgovac iz Dalmacije, nastanjen u Sisku (Slavonija), star 28 godina i Gemma Gerbaz, kći Antuna i Marije Gerzmann, iz Rijeke, stara 19 godina” (Državni arhiv u Rijeci, Matične knjige K 4, Arhivski fond). Imao je u Senju, Sisku i Rijeci broderska poduzeća, a sisačko-riječno brodersko poduzeće funkcioniralo je do prijelaza stoljeća. Barbara Marković radila je kao pralja i pomoćna službenica u raznim sisačkim tvrtkama, pa i u onoj Ante Polića. Djetetu koje je rodila dala je svoje ime, pa ipak je Josip Marković, uz obilnu pomoć bogata donatora završio osnovnu školu u Sisku, srednju graditeljsku u Zagrebu i konačno arhitekturu u Beču. Za projekt i realizaciju Austro-Ugarske ambasade u Parizu nagradio ga je car Franjo Josip I., medaljom za osobite zasluge. Josip Marković morao je znati tko mu je otac-Antun Polić, jer inače kako objasniti da se čovjek koji živi na relaciji Pariz-Zagreb-Sisak-Beč došao vjenčati u obiteljsku crkvu Polićevih na Trsatu, crkvu u kojoj su Ante i Gemma Polić krstili djecu: Janka, Milku, Antona, Nikolu, Milutina...Osim zbog tog izvanbračnog sina, Antun Polić javnosti je možda zanimljiv i kao otac Janka Polića Kamova.

211 Dopis Šime Ljubića Akademiji od 30. travnja 1868., br.29, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

212 Dopis Josipa Jilka Muzeju od 13. svibnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

213 CIL III 10836; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 1906/1907, KS 197.

214 CIL III 10838; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 1906/1907, KS 200.

U rukopisima koji kronološki slijede vidi se pokušaj dogovora oko predaje iskopanih starina u Sisku na lokalitetu "Rimska pivnica" između zagrebačkog Kaptola i Akademije, odnosno Narodnoga muzeja. Naime, Muzej se nadao kako će Kaptol ustupiti sve starine koje pronađe na svojem zemljištu. Cijela situacija je krajnje povoljno riješena za Muzej, jer je Kaptol pristao darovati im sve već pronađene starine i one koje se tek imaju iskopati, pa Ljubić moli Jilka da osigura neko mjesto/prostor u kojem bi se one za Muzej pohranile. Tu bi se mogle smjestiti i starine privatnih pojedinaca koji bi ih za Muzej darovali. Što se tiče prijevoza starina do Zagreba, moli ga da sačeka odluku bečkog željezničkog društva koje je Akademija zamolila da im dozvoli prijevoz muzejskih predmeta dvostruko jeftinije. U istom rukopisu je i napomena u dnu vezana uz dogovor s Polićem, glede nekih Kuševićevih darova, što znači da je Polić istodobno s Jilkom obnašao funkciju muzejskog povjerenika te da ih je na terenu bilo onoliko koliko je Akademija smatrala da ih je potrebno.²¹⁵

Najzanimljivija je svakako Ljubićeva sugestija kojom Jilku savjetuje otkresanje dijelova kamenih spomenika koji ne štete natpisu i ukrasima, a čime bi se uštedjelo na transportu. Potom još interesantnije dodaje da je važno pronaći i poslati sve dijelove nekog spomenika/natpisno polje, jer je cjelina u ovom slučaju od velikog značaja. Vidljivo je i da još nije bio stigao odgovor iz Beča glede upita o povlaštenom transportu starina.²¹⁶

Prilikom obilaska Siska, Tkalčić je otišao i u tadašnji Vojni Sisak²¹⁷ kako bi pogledao četiri sarkofaga uzidana u temelje već spomenute Bitroff kuće, tada u vlasništvu Rosalije Khern. Iz spisa je jasno da je Tkalčić iste sarkofage vidio i četiri godine ranije kada je i prepisao sadržaj s njihovih vidljivih stranica.²¹⁸

Dodaje da su na tri od ta četiri sarkofaga tugujući geniji te da su postrance jednog sarkofaga uzidana dva izdvojena kamena na kojima su sa svake strane geniji držeći dvozub jednom rukom, a drugom konja. Smatra da su te dvije ploče dio nekog drugog sarkofaga.

Osim sarkofaga u kući se nalazio i uzidan reljef koji prikazuje morskog ljušturu, u čijoj sredini je isklesana pećina, a na njoj gola čovječja prikaza za koju kaže da ne zna je li muška ili ženska. Pod nogama joj je bio dupin, s lijeve strane sirena, a s desne krilata četveronožna zvijer s kljunom. Žali što je reljef čestim ličenjem kuće izgubio prvobitan oblik. Reljef je udova Khern odbila ustupiti Muzeju. U dvorištu ove kuće nalazio se još jedan sarkofag bez natpisa i "vajarstva".

U Vojnom Sisku Tkalčić je još posjetio i Gjurju Kozjaka (danas kuća Marić, u Lađarskoj ulici u Novom Sisku), koji mu je poklonio olovnu cijev dugu navodno nevjerojatnih 230 metara(!?) i nešto rimskog novca. Kozjak je u zidu kuće imao uzidana i dva fragmenta nekog rimskog sarkofaga koji su polomljeni ležali u njegovu dvorištu. Očito ih je i on odlučio iskoristiti u dekorativne svrhe.

Tkalčić je obišao i kuću Antuna Bobeka²¹⁹ kod kojeg se nalazi spomenik s natpisom i slikom u dvorištu kod zdenca, no Bobek je objasnio kako mu taj spomenik predstavlja uspomenu na djeda, pa se ne može od njega rastati, ali ga je obećao dati ako ga zamijene drugim kamenim natpisom. Riječ je bila o sarkofagu Marka Aurelija Glabrija, danas u AMZ-u.²²⁰

Potom je Tkalčić s pratnjom²²¹ otišao kod Mije Antolčića, jer je na njegovom zemljištu u prosincu 1866. otkopan okrhnut sarkofag s natpisom.²²² Za taj spomenik Ljubić je izjavio da nema osobite

215 Dopis Šime Ljubića Josipu Jilku od 5. srpnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

216 Dopis Šime Ljubića Josipu Jilku od 13. srpnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

217 Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj, obali rijeke nalazi naselje pod civilnom upravom, razvija se brže i naziva se Civilni Sisak.

218 CIL III 3973; CIL 3974; CIL 3981; CIL 3992; Migotti 2007: 10-17.

219 BOBEK, obitelj. Trgovac Antun i supruga mu Ana rođena Kopp, utemeljitelji su jedne od najstarijih sisačkih obitelji. Kuća koju su sagradili u prvoj polovini XIX. stoljeća u Novom Sisku, na samom križanju Lađarske i Mažuranićeve ulice, poznata je danas i kao "Hatićeva kuća". (SBL)

220 CIL III 3970; Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1909, KS 343; U CIL-u stoji napomena da je spomenik s natpisom još 1804. vidio župnik Volović. Detaljna obrada u: Migotti 2007: 15-16.

221 Prema putnim nalozima čini se da je s njim bio Šime Ljubić.

222 CIL III 10858; Napomenuto je da je spomenik iskopan na zemljištu dr. Mlykovskog. Detaljan opis u: Migotti 2007: 17.

vrijednosti te da ga se ne isplati dopremiti u Zagreb, no da bi bilo dobro otpiliti natpis i poslati u Zagreb. Uz taj, tu se “u zemlji” nalazio još jedan sarkofag od “kamena pjeskovca”, ali “od male vrijednosti”.²²³ O njima je bilo pisano i 1867. u *Pozoru*.²²⁴

Kad su se vratili u Civilni Sisak pred katedralom sv. Križa vidjeli su Severillin sarkofag, dok im je u župnom stanu pokazan “korniž” sa slikama iz lovačkog života, za kojeg Tkalčić izražava želju da se otpremi u Zagreb. Odmah kod uličnih vrata (nažalost ne navodi kojih, možemo samo pretpostaviti da se radi o “vratima” u blizini današnje katedrale, s obzirom na to da su netom otamo izašli, a Tkalčić ovo “putovanje” opisuje dosta detaljno i pedantno?) pronašla se “krnjasta”, tj. oštećena ploča sa slovima TICA. On je to interpretirao kao SEGESTICA te je pretpostavio da je bio smješten na gradskim vratima. Nažalost, ne znamo što je bilo dalje s tim natpisom.

Na sisačkom kolodvoru nalazio se sarkofag s pokrovom, bez natpisa, sa dvije nage figure, valjda u nišama. Oko njega se nalazilo više rimskih spomenika od kojih i jedan posvećen Cereri.²²⁵ Tkalčić kaže kako je prijepis ovog spomenika donio već Jakob Tkalec u svojoj sisačkoj *Spomenici*, no krivo. Ti spomenici nisu bili vlasništvo željezničkog društva, već ih je tu smjestio “kaptolski providnik” kao ukras za željezničku postaju. To bi značilo da su pronađeni na kaptolskom zemljištu, ako su bili u njihovom vlasništvu. Na to aludira i sam Tkalčić kada kaže da bi upravo Kaptol trebao tražiti za dozvolu da te spomenike pošalju u Zagreb. Poslijepodne su uz pomoć trgovca Pavla Fabca, koji im je ponudio svoju “karucu”, otišli u selo Odra gdje im je seoski sudac Lovas obećao dati jedan “stećak” (u stvari žrtvenik).²²⁶ S obzirom na to da je ovaj spomenik bio u njegovu vlasništvu, on ga je obećao dati samo u zamjenu za neki drugi “kamen”, odnosno spomenik.²²⁷ Stoga ga je Josip Jilk odveo na lokalitet “Rimska pivnica” da tamo izabere neki kamen s kojim bi bio voljan zamijeniti svoj “stećak”. Lovas je obećao prenijeti natpis do Siska, no to nije učinio.²²⁸

Aurelije Antiocijan posvetio je žrtvenik Jupiteru, Junoni, Solu i mjesnom Geniju, po Brunšmidovom mišljenju najvjerojatnije prenesen iz Siska u Odru. Možda nije sasvim isključeno da potječe s nekog obližnjeg imanja tipa *villa rustica*, kojih je zasigurno bilo na cestovnoj trasi prema Andautoniji.²²⁹ Jilk je Lovasu na kraju u zamjenu ponudio nešto iz svoje zbirke, što znači i da je sam Jilk imao neku svoju zbirku starina.

Odvezli su se potom u Sela kod Jilka gdje su pregledali “dvije slike” (dva reljefa) iskopane kod lokaliteta “Rimska pivnica”. Obje su bile od bijeloga mramora: jedna je predstavljala čovjeka koji u lijevoj ruci drži štap i *cornu copiae*, a pored nogu mu se ovila zmija. Čovjek nije imao glave ni desne ruke te je stajao na podlošku. Druga “slika” predstavljala je Merkura koji je lijevom rukom držao štap, bez desne ruke je i bez glave, dok su mu noge ispod koljena bile “satrte”. Rekao je da će obje “slike” (reljefa) donijeti u Muzej. Jilk je Narodnome muzeju poklonio i 120 komada željeza i stakla, a obećao je još starina iz svoje zbirke ustupiti Muzeju.

Tkalčić zaključuje kako su istraživanja na sisačkom području dosta slaba, jer je teren već prekopan prije 15 do 20 godina, kada su sve pronađene starine razvezene u vanjske muzeje. Smatra da bi još imalo smisla kopati na župnikovoj zemlji, tzv. “Magazinu”, gdje je pronađen Severillin sarkofag, kao i mnogi drugi olovni ljesovi.²³⁰

Potom je svratio na gradilište Martina Pruknera²³¹ od kojeg su dobili svjetiljku sa 8 “ognjah”.

223 Dopis Ivana Tkalčića Narodnom muzeju od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

224 Pozor, br. 9, 1867.

225 CIL III 3942.

226 CIL III 10841.

227 Vidi i: Vuković 1994: 66-67.

228 Iz CIL-a je jasno da je žrtvenik ipak naknadno prebačen u zagrebački Muzej.

229 Josip Brunšmid, Kamene spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1907, KS 210.

230 Dopis Ivana Tkalčića Narodnom muzeju, 28. travnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, Arheološki muzej Zagreb; vidi i: Vukelić, Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga...VAMZ, XXXIX, 2006: 201-216.

231 Teško je reći o kojoj je zemljišnoj čestici točno riječ, s obzirom na činjenicu da je Prukner bio vlasnik zemljišta koje je Južna željeznica morala otkupiti prilikom izgradnje kolodvora i popratnih željezničkih zgrada i kolosijeka. Bilo je ono uz državnu cestu. Mišljenja sam da je riječ o zemljištu koje se nalazilo negdje na potezu sjevernog dijela današnje Rimske ulice, Ulice kralja Zvonimira s granicom na sjeveru u vidu Kvirinove ulice.

Idući dan trebali su ići vlastelinu Kukoviću u Topolovec, jer ovaj posjeduje dva kamena odavna dopremljena iz Siska, jedan posvećen Jupiteru, a drugi Silvanu, i u Prelošćicu kupiti rimski spomenik navodno posvećen Herkulu kod seljaka Hajdinaka, no zbog lošeg vremena nisu otišli. Kukovića Tkalčić u posebnom pismu moli da spomenike preda u Narodni muzej, dok se za ovaj spomenik kod Hajdinaka obraća župniku preloškom Krizmaniću, da se pogodi sa seljakom oko cijene koju traži za spomenik te da mu se naposljetku javi cijena.

Naredni dan proveli su u Sisku, obilazeći iskapanja kod "Rimske pivnice" i Pruknerovo gradilište, gdje su pronašli komadić rimske freske "žuto bojadisane", ogromni čavao, jelenje rogove i nekakvo mjesto za koje pretpostavlja da je na njemu stajala peć.

Tkalčić navodi da je pokojni župnik Josip Volović²³² trgovao olovnim ljesovima sa zemljišta na kojem je pronađen Severillin sarkofag, prodajući ih na funte.²³³ Izvješće o ovom putovanju podnosi i Šime Ljubić. Uputio ga je Akademiji.²³⁴

232 VOLOVIĆ, Josip (18. – 19. st.). U Sisku se pojavljuje kao kapelan 1804. godine. U vrijeme njegova djelovanja u Sisku je boravila Napoleonova vojska (1809.–1813.) i Sisak je proglašen trgovištem (1838.) (SBL).

233 Izvješće Ivana Tkalčića od 27. travnja 1868., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

234 Dopis Ljubića Akademiji od 30. travnja 1868., br.29 Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

ALEKSANDAR BOBEK I JOSIP JILK KAO MUZEJSKI POVJERENICI

Aleksandar (Škender) Bobek²³⁵ postaje sisačkim povjerenikom Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu početkom 1869. godine. Bio je trgovac s izučenom realkom, a zanimao se za starine, te je na temelju preporuka Antuna Polića, koji je odselio u Rijeku, a bio je društveno vrlo utjecajan i u Zagrebu, i postao povjerenikom. Akademija je službeno imenovala Bobeka povjerenikom, koja Muzejom upravlja, a na prijedlog Šime Ljubića 9. siječnja 1869. godine,²³⁶ što implicira nužnost povjereničkog djelovanja u Sisku.

Naime, u Sisak često parobrodom dolaze arheološke iskopine s raznih terena iz Slavonije te ih je bilo potrebno ovdje preuzeti i uspješno vlakom ili drugačije prevesti do Zagreba, odnosno Narodnog muzeja.

Tako doznajemo da je povjerenik iz Mitrovice, Živko Ugjić, 9. siječnja 1869. godine privatnom lađom poslao neke predmete u Sisak i zamolio Škendera Bobeka da ih preuzme za Narodni muzej.²³⁷ Suradnja s gospodinom Ugjićem ponovit će se i 14. siječnja iste godine.²³⁸

Siščani Bobeku, kao muzejskom povjereniku, rado izlaze u susret i nude starine, pa je od gospodina Miroslava Nürnberga dobio dva ogromna zuba “po svoj prilici od živinčeta ogromnoga” (3-4 palca dužine i 1 palac širine). Zubi su iskopani 1868. kod “Rimske pivnice”. Kod spomenutog gospodina nalazi se i neka “starinska” sablja, za koju ovaj tvrdi da se pronašla 1860. kod izgradnje željezničkog kolodvora u jednom kamenom sarkofagu, koji je tom prilikom ondje iskopan.²³⁹ Bobek, doduše, sumnja u to, jer je sablja jako dobro sačuvana, pa smatra da je vjerojatnije da je sablja iz srednjeg vijeka. Sablja (možda i bodež) je imala ukrašene korice sa tri pločice od neke žute kovine, no ne zna se gdje se danas nalazi.²⁴⁰

Bobek obavještava Šimu Ljubića o iskopinama na lokalitetu “Rimska pivnica” te o bilješkama i nacrtima koje su u tu svrhu napravili kaptolski gruntovnik (risač) Josip Jilk i kanonik Franjo Schlo-

235 BOBEK Aleksandar, (Sisak, 19. studenoga 1843. – Sisak, 23. studenoga 1876.). Bavio se trgovinom, a kasnije se posvetio kulturnom i političkom životu grada. Bio je potpisnikom 1872. prilikom razvojačenja Vojnog Siska i prilikom spajanja dvaju gradskih sisačkih općina u jednu 1874. Bio je i jedini načelnik Općine Sisak Novi.

236 Akademijino imenovanje Škendera Bobeka muzejskim povjerenikom od 9. siječnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

237 Dopis Škendera Bobeka Muzeju od 9. siječnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

238 Dopis Škendera Bobeka Muzeju od 14. siječnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

239 Zanimljiv nam je ovo podatak, jer razjašnjava moguću južnu granicu sjeverne siscijanske nekropole. Prema ovom podatku, ona se protezala sve do željezničkog kolodvora.

240 Dopis Škendera Bobeka od 14. siječnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

issnigg²⁴¹, također povjerenik "Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah" za sisačke starine.²⁴² S navedenog lokaliteta Bobek u Zagreb otpravlja arheološke predmete koje detaljno ne navodi niti ne opisuje. S istog lokaliteta u Zagreb je otpravljen i veliki mramorni kamen s natpisom.²⁴³

Nastavlja se njegova suradnja s Narodnim muzejom, ali 1871. javlja, da nema puno nalaza starina u Starom Sisku, no da "naše brdo" u Novom Sisku obiluje starinama. Tamo je, prema njegovom pisanju, u jesen 1870. župnik Dragutin König²⁴⁴ u svom vinogradu naišao na mnoge rimske cigle bez natpisa i na rimski kanal.²⁴⁵

Bobek navodi i mnoštvo starih spomenika pronađenih u kolodvorskoj bašči, kao i činjenicu da često mora apelirati na grobare, koje koristi kao radnu snagu prilikom arheoloških iskapanja, da mu jave ako naiđu na koju starinu.²⁴⁶

U listopadu 1871. javlja Ljubiću da će novi župnik König konačno predati Severillin sarkofag Narodnom muzeju, uz još jedan mali iskopan u župnom dvorištu.²⁴⁷ Ljubić vrlo zadovoljno odgovara neka se sarkofag što prije pošalje u Zagreb.²⁴⁸

U idućem pismu kaže da će Severillin sarkofag dopremiti u Zagreb dok se "pogodi" s radnicima koji su trebali donijeti potrebne alatke kako bi se sarkofag uopće nekamo prebacio. Raspitivao se i koliko košta karta za parobrod. Spominjao je i neke lijepe spomenike koje je, izgleda, sam Ljubić zamijetio u kolodvorskoj bašči i kaže kako će se raspitati tko njima raspolaže i može li ih dobiti na poklon za Muzej.²⁴⁹

Donacije starina sa sisačkog područja su Narodnome muzeju dolazile s različitih strana, uglavnom od solidarnih pojedinaca. Tako je dr. Josip Malinarić, Carski kraljevski Zemaljski Mađarski savjetnik u miru, 1873. godine poklonio 20 komada novca pronađenih prilikom jaružanja Kupe "kod Šlojsnika". Kaže da se vadi dosta starina, no djeca ih raznose na sve strane, jer nema u gradu vještaka, odnosno stručnjaka, koji bi se brinuo za starine. Zanima ga je li išta što je poslao uopće vrijedno te moli opis poslanih "kovnina".²⁵⁰ Taj događaj i ta godina su nam znakoviti, jer nam donose prve podatak o arheološkim predmetima koji su jaružanjem Kupe izašli na svjetlo dana i bili poklonjeni Narodnom muzeju u Zagrebu. Tada je još, naravno, riječ o jaružanju Kupe u svrhu produbljivanja riječnog korita, a u sklopu redovnog održavanja plovnog puta. Tu još nema govora o jaružanju u arheološke svrhe. To je proces koji će tek uslijediti.

Izgleda da je te godine (dopis nema datuma, ali prema slijedu događaja i slijedom kasnije dokumentacije ovaj dopis svakako je prethodnik onoga iz prosinca 1874.) Škender Bobek pisao Ljubiću o nastojanju da ishodi "ploču" s natpisom od Tome Dutzmana, a "ploča" je moguće prednja strana sarkofaga Romanije Nevije, iako je to zapravo nalaz koji će javnim postati tek 1882. godine.²⁵¹ Isto tako, možda je riječ i o nekom žrtveniku, no nikakvih daljnjih podataka o ovome nalazu nemamo, pa je teško procijeniti. Ono što se može zaključiti je to da je cijelo ovo područje (današnje Šetalište

241 SCHLOISSNIGG, Franjo (? , 23. svibnja 1807. – Sisak, 24. veljače 1869.). Do dolaska u Sisak službuje po više župa u Hrvatskoj. U Sisku službuje od 1859. do 1869., a za to vrijeme obnovljeni su oltari, nabavljene nove orgulje i klupe, te postavljen novi pod u crkvi Uzvišenja sv. Križa. Uz pomoć kanonskih vizitacija započeo je pisati župnu Spomenicu, u kojoj je opisao povijest Siska od rimskog vremena pa do svoje smrti. (SBL)

242 Izvješće Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 12. siječnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

243 Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 31. svibnja 1869., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

244 KÖNIG, Dragutin (Zagreb, 16. listopada 1822. – Sisak, 4. ožujka 1903.). U Sisku boravi od 1845. do 1854., no vraća se 1869. nakon Schloissniggove smrti i ostaje tu kao župnik do umirovljenja 1900. godine. Obnavlja župni dvor, nabavlja vrijedne kipove te intenzivno sudjeluje u kulturnom i društvenom životu Siska. Pridonio je povezivanju Vojnog i Civilnog Siska 1874. i bio je snažnom podrškom sisačkom gradonačelniku Franji Lovriću. (SBL)

245 Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 20. listopada 1871., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

246 Izvješće Škendera Bobeka Šimi Ljubiću iz 1871., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

247 Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 20. listopada 1871., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

248 Dopis Šime Ljubića Škenderu Bobeku od 24. 10. 1871., br. 129, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

249 Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 25. studenoga 1871., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

250 Dopis Josipa Malinarića Narodnom muzeju od 4. rujna 1873., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

251 Dopis Škendera Bobeka, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ. Detaljna obrada: Branka Migotti, Sarkofag Romanije Nevije iz Siska, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2, Sisak, 2001: 37-88; vidi i: Migotti 2007: 13.

Vladimira Nazora, iza katedrale Uzvišenja svetog Križa, područje s druge strane tzv. Tiberijevog opkopa prema jugu/ Vrbina) moglo, kao dio siscijanskog suburbija, obilovati ovakvim nalazima.

Plodna povjerenička suradnja Narodnog muzeja odvijala se i preko Josipa Jilka. Početkom 1874. godine izvijestio je upravu Narodnog muzeja o novom jaružanju Kupe tijekom kojeg su pronašli koplja, mačeve, buzdovane i drugu ratnu opremu, što se sve brzo “razvuklo”, a pogotovo je u tom činu sudjelovao Josip Malinarić, koji je vršio jaružanje i tražio i “okupirao” starine. On je postavio vlastitog “nadzornika” da provjerava eventualni pronalazak starina, pa tako do Jilka nisu došle nikakve informacije o pronalascima. Sugerira upravi Muzeja u Zagrebu da ga traže pronađene starine, jer da bi u suprotnome sve mogle završiti u Pešti. Zanimljivo je usporediti mišljenja o pojedinim darovateljima starina, poput Malinarića, koje o njemu u jednom času ima Šime Ljubić i Josip Jilk, koji Malinarića ipak osobno poznaje i sumnja u njegove domoljubne namjere. Isto tako, jasno je koliko je iskapanje arheoloških predmeta bilo “unosno” i koliko su ga pojedinci predano vršili zbog osobne koristi. Osim tih pronalazaka Jilk navodi da se u prošloj godini nije puno iskalo, pa čeka da se sakupi još veći broj starina koje bi zajedno slao u Muzej. Govori o mnogim lakomim ljudima u gradu koji starine “odmah pogra-be i po nekim trećim osobama šalju”.²⁵²

Škender Bobek također smatra da je godina “bila loša” što se pronalaska starina tiče, pa nije bio u prilici tijekom cijele godine ništa za Muzej poslati. Kaže da je jedan od uzroka za to i slaba izgradnja u gradu. Kaže da je “brdo” u Novom Sisku prepuno tragova, no ništa se ne kopa pa nema konkretnih pronalazaka. Prethodne jeseni König je u svom vinogradu (koji nije imao gdje drugdje biti nego u Novom Sisku, vjerojatno negdje oko današnje Vinogradske ulice) naišao i na rimski kanal koji je zatrpan. Sugerira upravi Muzeja da župnika traže starine koje se znaju iskopati na groblju (misli na Kvirinovo groblje).²⁵³

Koliko je sisačke arheološke građe razneseno po raznim terenima svjedoči i grobna ploča pronađena 1875. godine u kaptolskom marofu na zagrebačkom Ribnjaku za koju je Josip Brunšmid odmah pretpostavio da je zapravo podrijetlom iz Siscije.²⁵⁴

U istoj godini Šime Ljubić išao je po pitanju rimskih starina u dva navrata u Sisak, i to u pratnji tada već akademika Ivana Tkalčića, kako bi pokupili ili barem popisali starine u rukama privatnih osoba. Nekoliko starina uspjeli su dobiti na poklon za Muzej i to neki lanac i neku veliku rimsku opeku s kurzivnim pismom, dok su im mnogi obećali pokloniti starine po muzejskom povjereniku Škenderu Bobeku.

252 Dopis Josipa Jilka Šimi Ljubiću od 6. siječnja 1874. Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

253 Dopis Škendera Bobeka Šimi Ljubiću od 20. prosinca 1874., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

254 Rukopis od 31. listopada 1875., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

“SISCIJA – DRUŠTVO ZA ISKAPANJE I SAKUPLJANJE RIMSKIH STARINA U SISKU”

Godine 1874. dolazi do konačnog ujedinjenja Civilnog i Vojnog Siska²⁵⁵, što znači da su stvoreni preduvjeti za šira društvena djelovanja unutar jedinstvene gradske zajednice. Otada se ova dva dijela, sada istoga, grada nazivaju Sisak Stari i Sisak Novi. Tako je, oslanjajući se na infrastrukturnu logistiku i povoljnije društvene prilike, 1876. godine ustanovljena “Siscija – društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku”. Ovo je društvo u hrvatskim prilikama nastalo relativno rano, ali u prilikama i stupnjevima devastacije ostataka antičke Siscije, vrlo kasno.

Prvi tajnik ovoga društva Dragutin Jagić²⁵⁶ navodi kako ga je često pronalaženje rimskih starina po Sisku prilikom iskapanja svakakvih jama i temelja kuća ponukalo ustrojiti u Sisku društvo za iskapanje i sakupljanje rimskih starina. Kako bi lakše realizirao svoju ideju za pomoć se obratio Josipu Kerausu, predstojniku carine i Lavoslavu Goričkom, kotarskom ranarniku. Njih trojica pozvala su “nekolicinu poznatijih rodoljuba” u gostionicu Ferstnerovu u 3 sata poslije podne, dana 26. ožujka 1876. Odazvalo se 16 “rodoljuba, koji izabraše Mavru Milčića za privremenog predsjednika, odvjetnika i kraljevskog javnog bilježnika, a za perovođu samoga Jagića”. Milčić je tada pozvao Jagića da objasni svoju ideju o društvenom osnutku te pročita “kostur” budućih društvenih pravila. Nakon što su svi prihvatili njegovu ideju o društvenom nazivu “Siscija”, prešlo se na “pretresanje” same osnove pravila od paragrafa do paragrafa. Tu su osnovu s manjim preinakama i potvrdili. Izabrali su i privremeni odbor čija je zadaća bila da odobrena pravila Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi pošalju na odobrenje, a dotada su rukovodili društvenom upravom. U odbor su izabrani: Mavro Milčić, Dragutin Jagić, Josip Keraus, Lavoslav Gorički i Franjo Šteidle. Na kraju sjednice prisutni su pohvalili Jagićevu inicijativu.²⁵⁷ U svrhu zaštite, sustavne obrade i adekvatne prezentacije arheološke građe koja se još nalazila na mnogobrojnim lokalitetima u Sisku, prvi akti “Siscije” naglašavaju njenu čvrstu sponu s Narodnim muzejom u Zagrebu, kako u pokroviteljstvu tako i u zaštiti, ali i pravu na preuzimanje arheološke građe iz Siska.²⁵⁸

255 Zapisnik sjednice zastupstva Novog i Starog Siska od 11. veljače 1874. godine, HDA, fond Unutrašnjeg odjela Zemaljske vlade, kut. 47, 2758/1872; Vukelić, 130 godina ujedinjenja Vojnog i Civilnog Siska, Pučki kalendar SMŽ, 2005: 118-124.

256 JAGIĆ, Dragutin (Varaždin, 28. srpnja 1846. – Zagreb, 14. svibnja 1902.). Klasičnu gimnaziju završio je u Zagrebu, gdje je 1868. diplomirao pravo. U Sisak je došao 1875. na dužnost podžupanijskoga perovođe. Učinio je mnogo na prikupljanju rimskih starina na području Siska. Od 1896. bio je tajnik u vladinu Narodno-gospodarskom odjelu u Zagrebu. Bio je brat poznatog hrvatskog jezikoslovca Vatroslava Jagića. (SBL)

257 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 31. listopada 1885., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

258 Društvena pravila odobrila im je Kraljevska hrvatsko-slavonska-dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje

Tajnik "Siscije" Dragutin Jagić oduševljeno je govorio o velikom odazivu Siščana na učlanjenje u netom osnovanom arheološkom društvu, koje je već brojilo preko 60 članova.²⁵⁹ Društvo je, uz lokalnu, imalo i svekoliku podršku hrvatske i inozemne stručne i znanstvene javnosti. Bitno je spomenuti začasne članove "Siscije": Josipa Jurja Strossmayera, Franju Račkog, Šimu Ljubića, Theodora Mommsena, Alekseja Sergejevića Uvarova, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Vatroslava Jagića, Ivana Tkalčića i Josipa Kerausa. Podupirući članovi bili su Ljudevit Vraniczany, Vaso Kotur i I. Vuščić.²⁶⁰

Članovi "Siscije" su odmah po osnutku započeli s arheološkim iskapanjima. Imamo izvještaje o iskapanju tog tipa u bašči Fersterove gostione,²⁶¹ koji je i sam bio "Siscijin" član. Tijekom arheoloških iskapanja²⁶² pronađen je rimski tarac, novac Konstantina, Valensa, Gracijana i Vespazijana, mramorni uresi te prstenje i bodeži, uz napomenu kako su "slikarije"²⁶³ tako dobro sačuvane da izgledaju kao da su danas slikane.²⁶⁴

Već početkom srpnja 1876. Ljubić je, kako iz spisa doznajemo, razgledao arheološka iskapanja "Siscije" u Sisku, što znači da ih se niz i vrši, te članove poučio kako vršiti takva istraživanja na određenim nalazištima. Izgleda da su istraživanja dobro napredovala, jer izvješća govore o više pronađenih sarkofaga sa srebrnim prilozima.²⁶⁵ Nažalost spisi nam ne govore i gdje se iskapanja točno izvode. Možemo samo pretpostaviti da su prvi svoja zemljišta za iskapanje ponudili sami članovi "Siscije". Prva skupština društva održala se 13. kolovoza 1876. u 17 sati u prostorijama Gradske vijećnice.²⁶⁶

O velikim simpatijama koje je društvo uživalo u hrvatskoj javnosti svjedoči i podatak o Miličićevom i Jagićevom primanju kod bana Ivana Mažuranića, koji je tada istaknuo da mu je osobita čast biti pokroviteljem "Siscije", jer je njena svrha na korist cijele domovine.²⁶⁷ Svoju naklonost ban je potvrdio i novčanom donacijom.²⁶⁸ "Siscija" je vršila i iskapanja oko župne crkve "kod budućeg perivoja", odnosno na potezu između današnjeg Šetališta Vladimira Nazora i apside crkve Uzvišenja sv. Križa. Tamo je pronađeno raznovrsno rimsko posuđe, svjetiljke, malene žare, nešto novca i debele zidine od klesanog kamena.²⁶⁹ Spominju se i nalazi iz Kratečkog, iskopani prilikom izgradnje savskog nasipa: rimski plug, rimske cigle i više komada zlatnog i srebrnog novca, a koje su radnici odmah prodali "njekome izraeličanu iz Kutine".²⁷⁰

Dragutin Jagić vodi obilnu korespondenciju s Ljubićem, pa mu šalje izvješće u studenome 1876. o arheološkim iskapanjima, no ni tada ne navodi gdje su provedena te kako se pronašlo 200 komada rimskog novca. Od toga ih je 60 komada dobro sačuvano. Uz novac pronađen je i srebrni prsten Božice pobjede koja stoji na dvoprežnim kolima s lovorikom u ruci i lav vrlo jednostavne izrade od "tuča". Još se našlo i više igala od "tuča", kamenje, kosti, dva okrajka kamena s natpisima, lampice i lončići. Jagić napominje da za mnoge stvari ne znaju čemu su služile te da mnogim novcima ne mogu odrediti dataciju, što svjedoči o lošoj sačuvanosti predmeta, ali i (ne)

poslove 19. listopada 1876., dopis bana Živkovića pod brojem 20.043, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

259 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 24. lipnja 1876., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

260 HDA UOZV, Društvena pravila, 298/1876.

261 S obzirom na to da sisački kroničari navode lokaciju Fersterove gostionice, smatramo da je potrebno i ovdje razjasniti navedenu mikrolokaciju: Sisak Novi, nekadašnja Pivovara, danas prepoznatljivo kao jedno od bivših žitnih skladišta na desnoj obali Kupe po samom silasku sa starog sisačkog mosta s desne strane; Obala Ruđera Boškovića; vidi više u: Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, Gradski muzej Sisak, 2010.

262 Naravno da je ovdje riječ o iskapanjima koja nisu niti sustavna niti dovoljno stručna, no idejno se odnose isključivo na arheološka istraživanja, tj. arheologija i arheološki artefakti su im cilj.

263 Pretpostavljam mozaici.

264 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 24. lipnja 1876., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

265 Putni nalog Šime Ljubića Akademiji od 19. srpnja 1876., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

266 Burkowsky 1990: 1.

267 Sisački viestnik, 24. rujna 1876.

268 Burkowsky 1990: 3.

269 Sisački viestnik, 15. listopada 1876.

270 Isto.

znanju kojim su raspolagali. Pita Ljubića kada bi došao u Sisak, uz opasku da sisačko arheološko društvo još nema novaca kako bi tiskalo svoja izvješća. Ipak, šalje mu prijepis društvenih pravila kako bi ih objavili u *Narodnim novinama*.²⁷¹

Šime Ljubić u izvješću bez nadnevkva, ali s vidljivim brojem akta (br. 76) javlja Visokoj Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu da je već oko 500 arheoloških predmeta sakupljeno preko "Siscije", što potvrđuje dobru suradnju, ali i obim antičkog nalazišta.²⁷²

Koliko su ruševine rimske Siscije bile bogato arheološko nalazište svjedoči niz dokumenata.

Šime Ljubić obratio se Akademiji u siječnju 1877. s molbom da se Dragutin Jagić ne premjesti iz Siska u Križ, što je Visoka Kraljevska zemaljska vlada odlučila, apelirajući poglavito na bana. Glavni argumenti toj molbi su mu Jagićeva požrtvovnost i sposobnosti organiziranja rada "Siscije". Napominje i da poglavito cijeni bansku financijsku i logističku pomoć "Sisciji", a koja je vrlo izdašna, jer je ban vrlo blagonaklon njenom djelovanju. Dodaje "Tako je još žalibože kod nas, da višeput o jednoj osobi visi uspjeh ili neuspjeh jednom pothvatu."²⁷³ Očito smatra kako je Jagić nezamjenjiv na toj funkciji, pa biranim frazama pokušava bana pridobiti za svoju ideju.

Očito u želji da ga zadrže u Sisku, iste godine Franjo Rački i Šime Ljubić šalju Jagiću molbu da primi imenovanje za muzejskog povjerenika. Smatraju ga dovoljno vještim da čak ne treba dodatnih naputaka o vršenju te dužnosti. Obrazlažu kako je Narodni muzej 1866. stavljen pod Akademijinu upravu, no kako niti jedna od te dvije institucije ne može djelovati bez "sudjelovanja svih prijatelja ovoga zavoda" te kako se ne mogu bez toga razviti "kako to nauka i narodna korist iziskuje". Dodaju da su praksu muzejskih povjerenika razgranali duž cijele "naše domovine". Definiraju i detalje oko isplate otkupa starina te način njihova slanja u Zagreb.²⁷⁴ Vidljivo je koliko su nesebičnog iskustva i znanja razvili ovi pojedinci, shvaćajući kako institucije nisu same sebi svrhom te da su bez kvalitetnih ljudi koji s njima usko surađuju samo cigla na cigli.

Prvu redovitu skupštinu "Siscija" je sazvala 21. siječnja 1877. godine s dnevnim redom: 1.) tajnikovo izvješće o društvenom radu, 2.) blagajničko izvješće, 3.) imenovanje začasnih članova, 4.) izbor pregledatelja računa, 5.) izbor predsjednika i odbora i 6.) prijedlozi o iskapanjima u 1877. Kao predsjednik i odbornici potvrđeni su privremeni obnašatelji tih funkcija.

Tijekom arheoloških istraživanja u tekućoj godini Jagić je naišao i na arheološke ostatke keltskih starina i to ispod sloja rimskih ostataka. Ti ostaci pronađeni su na većoj dubini u pepelu u obliku primitivne keramike i srebrnog keltskog novca na aversu s prikazom glave s biserom i vinovom lozom ovjenčanom, a na reversu s prikazom konja. Daljnja iskapanja spriječilo je nadiranje vode.²⁷⁵ Nažalost, ni tu nemamo podataka o točnoj lokaciji iskapanja, no možemo potvrditi postojanje preklapanja arheoloških slojeva. Daljnji zaključci bili bi pretjerani, s obzirom na to da ne znamo čak ni jesu li se iskapanja izvodila na području Starog ili Novog Siska.

Na trećoj glavnoj društvenoj sjednici održanoj 10. ožujka 1878. podneseno je izvješće o radu.

Opet se kopalo u blizini kolodvora i u vrtu gostionice Ferstner. Kod kolodvora su pronađeni zidovi, a ispod njih drveni piloti, fibule, igle i ulomak kopče s glavom Merkura. Građanstvo je poklonilo niz arheoloških artefakata, dok se pri izgradnji zgrade gradskog magistrata/vijećnice (danas zgrada županijske uprave u ulici S. i A. Radića) naišlo na rimski bunar sastavljen poput svrdla, i u njemu bakreni vrč, pozlaćeni pehar i narukvica od crnog jantara te 127 komada novca iz razdoblja od Augusta do Arkadija.²⁷⁶

"Siscijino" djelovanje pomogli su biskup Ivan Kralj, Ljudevit Vranycany, veletrgovac Mavro Mlau, Ivan Kukuljević, križevački odvjetnik dr. Josip Vuščić, veletrgovac Alfons d' Hereanz i Antun Di-

271 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 2. studenoga 1876., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

272 Dopis Šime Ljubića Akademiji, siječanj 1877./br. 76., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

273 Dopis Šime Ljubića Akademiji od 27. siječnja 1877., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

274 Dopis Franje Račkog i Šime Ljubića Dragutinu Jagiću od 15. siječnja 1877., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

275 Obzor, 16. lipnja 1877.

276 Viestnik Hrvatskog arheološkog društva, IV, 1882., 62.

vich.²⁷⁷ Društvo je tada brojilo 173 člana – 101 domaći, 59 stranih, 9 začasnih i 8 podupirućih.²⁷⁸ Theodor Mommsen²⁷⁹ izjavio je tom prilikom: “Osobito me raduje, što se sada napokon i jedna od metropola rimskoga carstva opeta iz vlastitih sredstva i vlastitom snagom, daje na istraživanje slavne svoje prošlosti, te u buduće ne budemo više vezani za ono, što stranci putujući onuda na kratko odmjereno vrijeme izvide”.²⁸⁰ Društvu se javio i grof Aleksej Uvarov Sergijevič, predsjednik arheološkog društva u Moskvi obećajući im pomoć. Za “Sisciju” kaže da je: ....”toliko krastna i korisna pa arheologiju svih slavenskih naroda”.²⁸¹

Jednim od dopisa, onim iz 1878. godine, Šime Ljubić je potvrdio primitak iskopanih i u sedam željezničkih vagona poslanih starina iz Siska. Napominje kako su pristigle starine plod iskapanja od 1877. godine koji je očigledno “premašio sva očekivanja”.²⁸²

Te je godine, kako se čini, pronađen i žrtvenik koji je Marko Julije Ingenuo posvetio Silvanama.²⁸³ Opis spomenika Mommsenu je dao Tkalčić, dok je prvu objavu donio Ljubić.²⁸⁴

Brunšmid komentira da ime u množini vjerojatno označava Nimfe (Silvane) kojima su bila posvećena raskršća cesta i to poglavito u šumovitim krajevima. Za dotični spomenik pretpostavlja da je iz Siska, iako ga je Jagić pronašao u Topolovcu, gdje mu je vlasnik žrtvenika rekao kako je donesen iz Budaševa.²⁸⁵ Ne bi trebalo isključiti mogućnost da je žrtvenik prvotno položen upravo na takvom nekom izvangradskom raskršću, a na obali Save prema Budaševu i pošumljenim predjelima siscijanskog suburbija.

Iz spisa je vidljivo da se 1879. godine pokušalo neko društveno spajanje i to “Siscije” i nekog društva koje se tek trebalo u Zagrebu osnovati. Povodom toga Josip Keraus, inače muzejski povjerenik i potpredsjednik “Siscije”, ali u odnosu na Jagića beznačajna figura, izražava mišljenje da je prerano o svemu govoriti članovima “Siscije” te da se prvo sačekaju potvrđena nova društvena pravila, pa će se onda pristupiti spajanju društava koja su, koliko je iz spisa vidljivo, trebala nastaviti rad “Društva za povjestnicu Jugoslavensku”. U tu svrhu, ako do osnivanja takvog društva dođe, Keraus predlaže imenovanje lokalnih muzejskih povjerenika u Sisku.²⁸⁶ U istom periodu Josip Keraus šalje Ljubiću dopis vezan uz preuzimanje parobrodom poslanih starina iz Slavonije. Naime, izgleda da muzejski povjerenik Bogatić iz Županje nije bio sklon starine predati Kerausu, pa ovaj moli Ljubića da ubuduće sve starine budu naslovljene na njega. U nizu poslanih dopisa navodi se i onaj iz kojega je vidljivo da je Jagić, unatoč zabrani Kerausa, slao opise nekih starina bratu Vatroslavu u Berlin.²⁸⁷ Time nam je zapravo otvoren još jedan, od mogućih u nizu, arhivski fond za proučavanje sisačkih starina.

Te je godine, dana 7. kolovoza, u blizini gradskog željezničkog kolodvora pronađen mali žrtvenik koji je Herkulu posvetio Lucije Spurije Restutian. Benjamin Zeininger, zagrebački posjednik, darovao ga je Narodnome muzeju.²⁸⁸

277 Obzor, 15. ožujka 1878.

278 Burkowsky 1990: 8.

279 MOMMSEN, Theodor Christian Matthias (Garding, 30. studenoga 1817. – Charlottenburg, 1. studenoga 1903.), njemački povjesničar i pravnik. Najveći je klasični povjesničar 20. stoljeća. Studirao je pravo i klasične znanosti od 1838.–43. godine, a poslije nekoliko godina provedenih u Francuskoj i Italiji te kratke novinarske karijere, postao je sveučilišni profesor. Politički je bio angažiran u revoluciji 1848.–49. što je rezultiralo otpustom iz profesorske službe. Godine 1858. dodijeljena mu je Katedra za povijest starog vijeka na Sveučilištu u Berlinu. Bio je stalni tajnik Pruske akademije znanosti i umjetnosti te aktivan i istaknuti član pruskog parlamenta. Godine 1902. dobio je Nobelovu nagradu za književnost za djelo “Povijest Rima”.

280 Obzor, 15. ožujka 1878.

281 Obzor, 16. ožujka 1878.

282 Dopis Ljubića, br. 123, od 28. srpnja 1878., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

283 CIL III 10847.

284 Šime Ljubić, Viestnik I, 1879., 68, br. 3.

285 Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 1906/1907, KS 260

286 Dopis Josipa Kerausa Muzeju od 8. siječnja 1879., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

287 Burkowsky 1990: 8-9.

288 CIL 10837; Šime Ljubić, Vijestnik II., 1880., 74; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 1906/1907, KS 198.

U prosincu 1880. konačno je i sama "Siscija" predložila Jagića za muzejskog povjerenika,²⁸⁹ što zorno pokazuje složenost međuljudskih odnosa na sisačkom terenu, pojave koja je gotovo dio lokalnog "folklor"!

Istraživalo se tijekom 1880. godine i u dvorištu gradske vijećnice gdje su pronađeni rimski zdenac, "sastavljen poput svrdla" i u njemu bakreni vrč, pozlaćeni pehar i narukvica od crnog jantara.²⁹⁰ Iste godine Jagić u Zagreb šalje mramorni sarkofag koji se nalazio uzidan u kapelici sv. Kvirina, jedan od značajnijih sisačkih arheoloških nalaza zbog uklesanog natpisa RES. PUBL. SISCIANOR.²⁹¹

U istoj pošiljci našle su se i dvije rimske olovne grobnice. Jednu od njih poklonio je Mauro Reiss, sisački trgovac koji je kopajući jamu od pola metra dubine uz Galdovačku cestu, pronašao grobnicu s kosturom i par zlatnih naušnica, bakreni Bakhov kipić, ruku i bakreni prst od nekog kipa te svjetiljke sa slikama.²⁹² Nekadašnja sisačka Galdovačka cesta jednim svojim krakom doticala je jugoistočnu nekropolu Siscije te stoga ne čudi ovakav tip nalaza.²⁹³

Te godine najviše se prostora posvetilo problemu koji se pojavio s izgradnjom željeznice od Siska do Hrvatske Kostajnice. Tada nailazimo na niz apela o prosljeđivanju pronađenih starina tijekom radova na pruzi "Sisciji" ili direktno u Zagreb. Ljubić takve obavijesti objavljuje u *Narodnim novinama* i *Obzoru*, a izrazitu zahvalu u pronosjenju vijesti o prosljeđivanju starina ističe barunu Filipoviću, koji je u tome dosta pomogao. Oko cijele stvari angažirali su se i poduzetnik Ivan Šlenker iz Karlovca te ban Ladislav Pejačević.²⁹⁴

Odnosi unutar društva "Siscija" više nisu stabilni pa se traži da se Jagića opet imenuje muzejskim povjerenikom.²⁹⁵ Za to je postojala realna potreba, s obzirom na Jagićevo iskustvo, i znanje, jer su na širem sisačkom području započinjali radovi na produženju željezničke pruge od Siska do Kostajnice i Novog. Tako je Jagić ponovno imenovan muzejskim povjerenikom, ovlaštenim za nadgledanje radova na pruzi.²⁹⁶ Uprava Narodnog muzeja u Zagrebu poslat će i banu Pejačeviću dopis kojim traže da sve arheološke iskopine, koje će se pronaći prilikom izvršenja radova, budu predane "Sisciji", koja će ih naknadno proslijediti u Zagreb.²⁹⁷ "Siscija" je, naime, tražila pravo da prvi dobiju iskopane starine na uvid, pa da ih naknadno prosljede u Zagreb. To su opravdali činjenicom da su tijekom izgradnje željezničke pruge Sisak-Zagreb sve mnogobrojne iskopane starine odnesene u privatne zbirke i u muzeje u Italiji.²⁹⁸ Ban Pejačević odgovorio je pozitivnim rješenjem.²⁹⁹

Tijekom 1882. godine Dragutin Jagić traži čije dvorište "Siscija" može arheološki istražiti, a nalazi koje društvo sada obrađuje često su upravo sa zemljišta njihovih članova. Tako, primjerice, javlja da je 1881. godine kod Antolčića³⁰⁰ (Sisak Novi) nađeno puno starina. On je npr. dozvolio istraživanja na njegovom zemljištu, ali pod uvjetom da mu se svi pronađeni predmeti ostave.³⁰¹

289 Dopis "Siscije" Muzeju br. 4 od 16. prosinca 1880., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

290 Viestnik HAD-a, IV, 1882., 31

291 CIL III 3968; Viestnik HAD-a, III, 1881: 27.

292 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

293 Vidi u: Wiewegh, Jugoistočna nekropola Siscije, GMS, Sisak, 2004.

294 Dopis Šime Ljubića, br. 1769, od 3. lipnja 1881., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

295 Dopis Muzeja od 16. prosinca 1880., br. 4, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

296 Dopis Muzeja od 23. travnja 1881., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

297 Dopis Muzeja banu Ladislavu Pejačeviću od 17. travnja 1881., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

298 Dopis "Siscije" Muzeju od 15. travnja 1881., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

299 Odgovor bana Ladislava Pejačevića upravi Muzeja od 21. travnja 1881. i 7. srpnja 1881., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

300 Vrlo je teško odrediti o kojem je zemljištu ovdje riječ. Naime, u 18. stoljeću postoje tri pripadnika ove obitelji s posjedima u Vojnom Sisku. Georg Antolchich ima velik posjed (cijeli blok) odmah po silasku s mosta u Žitnoj ulici s lijeve strane prema Petrinji. Jakob Antolchich imao je posjed s lijeve strane na početku današnje Strossmayerove ulice. Matko Antolchich imao je posjed preko puta Jakoba. Podaci crpljeni iz Plana Vojnog Siska s navedenim prvim posjednicima kuća nastalom oko 1790. godine; vidi plan u: Slukan-Altić 2004: 171.

301 I ovaj primjer jasan nam je pokazatelj kako je nesređena zakonska regulativa u pogledu posjedovanja starina mogla utjecati na daljnji rad pojedinog društva ili institucije; Dopis Dragutina Jagića, bez nadnevka, 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Nalaz koji je oplemenio cijelu godinu pronađen je na zemljištu Tome Dutzmana. Riječ je o sarkofagu Romanije Nevije o čemu je sam Dutzman obavijestio Narodni muzej uz opasku da još ne zna što će se s njime učiniti, tj. hoće li ga pokloniti ili prodati Narodnome muzeju ili što treće.³⁰²

Šime Ljubić piše vrlo bijesan i ljutit, iako, kako navodi, u prijateljske i nadasve osobne svrhe, dopis uredniku nekog domaćeg časopisa, koji je kako se iz njegovih riječi može iščitati donio vijest, pretpostavljam o pronalasku sarkofaga Romanije Nevije, krivo prepisavši natpis unutar natpisnog polja i komentirajući kako lokalno društvo "Siscija" ništa ne poduzima vezano uz eventualna daljnja iskapanja na tom terenu. Ljubić to žustro demantira, objašnjavajući da Dutzman inzistira na samostalnim arheološkim iskapanjima, što na kraju i biva potvrđeno Dutzmanovim dopisom samome Ljubiću. Isto tako, taj neki dopisnik napao je "siromaštvo" Narodnoga muzeja, a Ljubić razlaže da je to stoga što nije vidio grčke i egipatske nalaze u njemu, no objašnjava i da Narodni muzej, i to upravo zahvaljujući "Sisciji", ima numizmatičkih rijetkosti kakvih nema u British Museumu. Dodaje da je arheološko iskapanje u Sisku vrlo teško jer se ponekad mora ići u puno dublje slojeve zemlje da bi se uopće došlo do rimskog sloja i to ponekad do 8 metara dubine, što nam je, zapravo, vrlo vrijedan podatak.

Napori Šime Ljubića u prikupljanju starina vidljivi su i kroz ostvareni kontakt s Tomom Dutzmanom. Ljubić ga moli da sarkofag preda Narodnom muzeju, no Dutzman odgovara kako i dalje misli kopati na zemljištu, te da još ne misli raspolagati s navedenim sarkofagom, a da će vidjeti kad sve završi hoće li isti darovati u Zagreb.³⁰³

Potaknut očito ponašanjem pojedinaca poput Dutzmana, Ljubić još jednom zahvaljuje "Sisciji" na predanosti i poklonima i kaže kako je do 1876. Narodni muzej bio mnogo skromnijeg predmetnog obujma, dakle, dok "Siscija" nije osnovana.³⁰⁴

Obvezu prema Narodnom muzeju, kao prema pokroviteljskoj ustanovi jednog sisačkog uglednog društva, osjećao je i sisački gradonačelnik Franjo Lovrić, koji obavještava navedenu ustanovu kako su od rimske cigle sazidane sisačke crkve sv. Križa i sv. Kvirina, crkva Blažene djevice Marije u Selima, kaptolski žitni magazin (danas srušen, nekada na kupskoj obali na području današnje Rimske ulice), kaptolska gostiona (danas Mali kaptol) te ceste koje okružuju Sisak.³⁰⁵

Opet je dio starina transportiran u Zagreb što je potvrđeno, s druge strane, Jagićevim izvješćem Ljubiću o vlakom poslanim starinama iz Siska u Zagreb, uz koje je priložen njihov detaljan popis, s molbom da mu se primitak s potpisom potvrdi i vrati.³⁰⁶ Uz tu građu, Jagić u Zagreb šalje i tri kostura u jednom sarkofagu koji je još 14. kolovoza 1876. nađen na Köningovu zemljištu.³⁰⁷

Iako suradnja na relaciji Jagić-Ljubić izvrsno funkcionira, problem koji nastaje odnosi se na samu unutarnju strukturu funkcioniranja "Siscije". Društveni blagajnik tako obavještava ravnateljstvo Narodnog muzeja o teškoj situaciji u "Sisciji" glede uplate članarina i to do te mjere da više ne zna koga uopće staviti u popis društvenih članova.³⁰⁸ Entuzijazam je u lokalnim okvirima očito splasnulo.

302 Dopis Tome Dutzmana Šimi Ljubiću od 26. travnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ; Detaljna obrada: Branka Migotti, Sarkofag Romanije Nevije iz Siska, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2, Sisak, 2001: 37-88.; Migotti 2007: 13.

303 Dopis Tome Dutzmana Šimi Ljubiću od 26. travnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

304 Dopis Šime Ljubića od 29. travnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

305 Gradsko poglavarstvo Sisak, br. 3090 Narodnome muzeju, od 12. lipnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

306 Ovi detalji su nam važni za shvaćanje funkcije muzejskih povjerenika na terenu i načina primopredaje starina za Narodni muzej.

307 Dopis Dragutina Jagića od 10. ožujka 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

308 Dopis nečitko potpisan Muzeju od 5. srpnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

FRANJO LOVRIĆ I NJEGOVA ULOGA U ARHEOLOŠKOJ VALORIZACIJI SISAČKIH TERENA

Mnoge podatke o stanju istraženosti sisačkih starina donosi gradonačelnik Franjo Lovrić.³⁰⁹ On u svom dopisu iz lipnja 1882. ravnateljstvu Narodnog muzeja navodi što je sve sažidano od rimske cigle: kaptolska gostiona, privatni magazini (pretpostavljam da misli na mnoge žitne magazine koji su se tijekom 19. stoljeća izgradili duž lijeve i desne kupske obale) i kaptolski magazin, kao i temelji mnogih sisačkih cesta (velika komunalna i infrastrukturna obnova sisačkih ulica izvršena je u drugoj polovini 19. st.). Dodaje kako “nema više ni pedlja zemlje gdje nije ili dublje ili pliće tražila čovječja koristoljubna ruka”. U Sisku su, kako navodi, starine istraživali Talijani, jer su znali da to mogu prodati, a ono što je danas ostalo, ostalo je slučajno. Spominje zbirke u Pešti, Beču, po Njemačkoj i Italiji te kako je sam bio svjedokom stotinama iskapanja arheološkog tipa, čak i na vlastitom zemljištu kojima je sam rukovodio. Pod time vjerojatno misli na zemljište u današnjoj Rimskoj ulici br. 7 (k.č. br. 1168), na kojem je sagradio kuću 1856. godine. Objekt je građen u dvije faze, s time da je prva faza građena 30-ih godina 19. st. i znakovita je po tome što podrumski dio tog dijela izgradnje ne postoji.³¹⁰ Kao što se već utvrdilo na primjeru lokaliteta “Rimska pivnica”, investitori su očito, naišavši na neke zidine većih dimenzija, jednostavno odlučili novonastali objekt izgraditi bez podruma, a dijelom na tim zidinama. Bilo da se radilo o pronađenim zidinama velikih dimenzija koje nije bilo moguće porušiti ili o nečem drugom, možemo zaključiti da se i na ovome dijelu nalazilo neko nalazište, što i ne čudi, s obzirom na neposrednu blizinu “Rimske pivnice”.

Lovrić time zapravo odgovara na zahtjeve ravnateljstva Narodnog muzeja koje želi ponovno arheološki istražiti gradski trg (danas trg Ljudevita Posavskog). Lovrić smatra kako se tamo ne bi ništa važno od starina pronašlo, te da bi dovoz pijeska kojim bi se nanovo zakopao trg, što bi bilo nužno nakon istraživanja, stajao više no što bi bila vrijednost pronađenih starina. Stoga traži da Muzej prije početka “otkapanja” osigura 1200 kubika kupskog pijeska te ih pita pristaju li na takav dogovor.³¹¹

309 LOVRIĆ, Franjo (Sisak, 1815. – Sisak, 1910.). Nakon školovanja bavi se trgovinom žitom i drvima, što mu daje kredibilitet za putovanje na prvom hrvatskom riječnom parobrodu “Sloga” prilikom njegove prve vožnje u Hrvatskoj. Zauzimao se za izgradnju prvih željezničkih pruga i mostova te razvoj riječnog brodarstva. Politički je aktivan i 1835. godine pristaje uz ilirski pokret. Prijateljuje s Lj. Gajem, S. Vrazom i D. Demetrom. Biran je u tri mandata za zastupnika u Hrvatskom saboru, 1848., 1861. i 1865. Za načelnika Civilnog Siska izabran je 1849., a najpoznatiji je po činjenici da je izabran za prvog gradonačelnika ujedinjenog (Vojnog i Civilnog) Siska 1874. godine. Na toj dužnosti ostaje do 1902. godine, a tijekom svog mandata poduzima mnoge akcije komunalnog uređenja grada. (SBL).

310 Maroević 1998: 171-172.

311 Dopis Franje Lovrića Šimi Ljubiću od 12. lipnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Povodom tog iskapanja razvila se vrlo živa prepiska između Šime Ljubića i gradonačelnika Lovrića. Lovrić je i dalje smatrao da su iskapanja na tome mjestu neisplativa, dok je Ljubićev argument za dokazivanje suprotnog bio taj da se i u samome tadašnjem Rimu još mnogo toga iskopa, čak i nakon višestoljetnih mnogo sustavnijih arheoloških istraživanja. Tako on ne vidi razloga zašto to ne bi bio slučaj i sa Siskom, tim više što se u neposrednoj blizini Novoga trga (tadašnji njegov naziv) nedavno pronašlo mnogo starina dotada netaknutih.³¹² Zanimljivo je da je korespondenciju o ovoj stvari s Ljubićem vodio i Jagić, koji je već desetak dana ranije obavijestio Ljubića da će se sisačko Gradsko poglavarstvo pozitivno očitovati o njegovim potraživanjima. Čak je znao koji će vijećnici glasati za tu odluku, a koji protiv nje.³¹³

Na kraju Lovrić ipak dopušta iskapanja, ali ne točno na navedenom prostoru. On, naime, dopušta arheološko istraživanje od Šipuševa plota u širini 8 metara do plota gospodina Tomišića prema Lađarskoj ulici (danas ulica S. i A. Radića).³¹⁴ Zbrku u ovakvo terensko određivanje unose podaci o tadašnjim vlasnicima nekretnina i posjeda u sisačkoj gradskoj jezgri. Naime, Šipuši prvotno posjeduju kuću u današnjoj Rimskoj ulici br. 15 (k.č. br. 1143), a tek 1902. godine kupuju objekt u Ulici S. i A. Radića 42 (k.č. 982), koji gleda na sam Trg Ljudevita Posavskog. S obzirom na datum korespondencije jasno je da se ovom prilikom mislilo na istraživanje vjerojatno dvorišnog dijela Šipuševa posjeda iz Rimske ulice, a prema ulici S. i A. Radića, što jest u blizini spomenutog trga, ali ne onakvoj za kojom je žudio Ljubić. To bi vjerojatno i objasnilo činjenicu da nemamo zapisa s terena o iskapanjima na tadašnjem Novom trgu i mogu to zapravo samo sa žaljenjem utvrditi, s obzirom na pretpostavku da je Kukuljević negdje na tom širem potezu 1854. navodno pronašao ranokršćansku baziliku.³¹⁵ Jesu li i koliko pioniri arheologije intervenirali na prostoru trga nije poznato. Kasniji podaci navode da je trg nasipan izjaružanim kupskim pijeskom i urešen nasadima 1885. godine, stoga to možda i ne treba apsolutno odbaciti.³¹⁶ Svakako zbunjuje to što nema navoda o pronađenim arheološkim artefaktima, no nije isključeno da su oni samo negdje zagubljeni.

312 Dopis Šime Ljubića br. 69 od 4. srpnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

313 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 12. srpnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

314 Dopis Franje Lovrića br. 3090 od 24. srpnja 1882., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

315 Faber 1973: 151; Nenadić 1987: 78; Vuković 1994: 173; Migotti 2011: 57.

316 Gradski muzej Sisak (dalje GMS), Fabijan KOVAČ, Izgradnja ulica parkova i građevina, rukopis: KH-A/K1,inv.br.7/1.

KORESPONDENCIJA DRAGUTINA JAGIĆA I ŠIME LJUBIĆA

Tijekom 1883. prilikom uređenja kupske obale, odnosno gradnje obaloutvrde (što je bilo prijeko potrebno s obzirom na gust i intenzivan riječni promet i transport pristiglih roba s brodova na željeznicu), pronašle su se preko puta gostione zване “Rimski podrum” “silne” rimske zidine, no zbog “okresivanja” obale nije se ništa više dalo razabrati.³¹⁷ “Rimski podrum” bio je objekt u kaptolskom vlasništvu i izgorio je 1900-te godine. To gradilište naknadno kupuje gradska općina i na njemu gradi zgradu kotarske oblasti. Danas je to zgrada gradske vijećnice u Rimskoj ulici 26 (k.č. 956).³¹⁸ U rujnu su se iskapanja nastavila i to u dubinu kada se naišlo na tri kanala, pločnik od cigala dimenzija četiri puta obične rimske pravokutne cigle. Na tom pločniku stajali su zidani “pilovi” (piloti) jedan od drugoga udaljeni pola metra. Neki četverouglasti, a neki okrugli (*caldarium* pretpostavlja). Ljudi koji dolaze pogledati radove pričaju da je sva kupska obala i cijela Prva ulica (danas Rimska) puna takvih pregrada, pa Jagić misli da bi bilo dobro i dalje ondje kopati te zove Ljubića da dođe pogledati teren.³¹⁹ “Čišćenjem”/jaružanjem riječnog korita pronađeno je mnoštvo amfora.³²⁰ Opet, dakle, pratimo dio vijesti o izjaružanim starinama. Dalje je pronađena drvena zgrada od tesanih hrastovih dasaka s mnoštvom stupova uokolo.³²¹

Iduće arheološke zanimljivosti vezane su uz urušavanje zemlje pred župnom crkvom pokraj župnog stana, na metar dubine kada se otvorila “uska školja”. “Župnik König, bojeći se da konji koji onuda prolaze dovozeći građu za župničku gradnju, ne slome nogu dade odmah školju zatrpati s ciglama i šljunkom. No isti dan poslijepodne opet se sve to uruši i nastane još veća školja”.³²² Još 1878. započelo je veliko preuređenje župnog dvora te su se radovi očito protegnuli i u spomenuti period.³²³ Župnik je sada dozvolio “Sisciji” da tamo kopa, jer se na tom mjestu još nikada nisu vršila arheološka iskapanja, izuzev Sabljarovih pokusnih 1858. godine. Jagić je zato zamolio Ljubića ako može doći u Sisak pogledati teren i nadgledati iskapanja.³²⁴ Pretpostavljam da je Jagić tijekom upravo tog iskapanja opisao u dopisu od 15. travnja iste godine, s obzirom na vremensku podudarnost (umanjenu za period uskrsnog slavlja koje Jagić spominje), nije naveo lokalitet na kojem se iskapanje vršilo, ali je dao njegov opis. Jagić tada svjedoči pronalazak tri zida. Prvi se pronašao na 30 cm dubine, a bio je

317 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 25. rujna 1883. Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

318 Maroević 1998: 186; Rukopisi Fabijana Kovača 2008: 134.

319 Dopis Dragutina Jagića, od 25. rujna 1883. Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

320 VHAD V, 1883: 120-121.

321 Dopis Dragutina Jagića Šipušu od 25. rujna 1883., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

322 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 16. listopada 1883., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

323 Maroević 1998: 152.

324 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 3. travnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

izgrađen od rimske cigle, drugi je pronađen na dubini od 110 centimetara i bio je napravljen od samog neklasenog kamena, a sloj je to koji je išao i dublje u zemlju, dok je treći zid od rimske cigle pronađen tik do njega, ali na dubini od 155 centimetara i stajao je na nekim ruševinama. Kraj trećeg zida na dubini od 2 metra pronađen je u ruševinama dječji grob, obložen ciglama i dobro zatvoren. U njemu su pronašli dječje kosti, bez ikakvih drugih priloga. Ispod groba bila je ilovača zasuta ciglom. Jagić je iznio tezu da bi drugi zid mogao predstavljati "okolišni rimski zid", odnosno gradski bedem.³²⁵ Suвременa istraživanja pokazat će da je bio u pravu.³²⁶ Očito je ovdje riječ o arheološkom lokalitetu *Siscia in situ* na današnjem Trgu bana Jelačića ispred katedrale Uzvišenja sv. Križa.

Jagić u istom izvješću Ljubiću napominje kako se Kupa neprestano jaruža te da je poduzetnik koji to najviše obavlja Andrija Colussi.³²⁷ On prema uputama "Siscije" izdaje stroge naloge svojim djelatnicima kako da se ponašaju u slučaju pronađenih starina, ali neki od radnika znaju i zatajiti takav pronalazak, pa Jagić predlaže posebnog pazitelja koji bi se nalazio na licu mjesta u nadgledanju radnika, a kojeg bi plaćala "Siscija".³²⁸

Iako nije predmetom ove rasprave, treba napomenuti kako se sada prvi put kroz korespondenciju spominju pojedinci koji su svojim djelovanjem posebno obogatili tzv. "Sisačku zbirku" Narodnog muzeja. Temelj te zbirke činila je kupljena kolekcija starina trgovca Franje Diericha iz Siska³²⁹, a nadopunjavana i oplemenjena je predmetima što ih je iskapalo i sabiralo lokalno arheološko društvo "Siscia" u Sisku. Uz to, veliki doprinos povećanju ove zbirke donijeli su pojedinci, zaljubljenici u starine koji su nesebičnom požrtvovnošću vršili otkup siscijanskih arheoloških ostataka na terenu od raznih preprodavača i donirali spomenuti materijal Narodnom muzeju u Zagrebu, omogućujući tako sveobuhvatnost pregleda u "Sisačkoj zbirci", koja time postaje temelj za arheološko proučavanje antičke Siscije. Ono što je crno tržište razvuklo po svim kontinentima, pojedinci su pokušali objediniti i ucjeloviti kako bi omogućili znanstveni pristup istraživanju sisačkog područja. Brunšmid imenuje te pojedince, pa spominje sisačkog trgovca Josipa Pileka, vijećnika banskog stola Ljudevita Ivkanca, trgovca Sebastijana Mosesa, tehničkog savjetnika Antuna Bukvića, kraljevskog javnog bilježnika Milana Šipuša i građevinskog poduzetnika Andriju Colussija.³³⁰ Suradnja Andrije Colussija, člana "Siscije", i ravnateljstva Narodnog muzeja obrađena je kao posebna tema, pa ga ovdje treba samo spomenuti u kontekstu pojedinih nalaza u kronološkom pregledu.³³¹

Krajem 1883. godine kupio je župnikovu bašču (predio oko tzv. vile Colussi, danas Trg Hrvatskih domobrana) na kojoj je odmah započeo s arheološkim iskapanjima. Iskapanja su pokazala da

325 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. travnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

326 Tanja Lolić, 2001: 95-99.

327 COLUSSI, Andrija (Ossopo, 1848.-Sisak, 8. veljače 1929.). U uvjetima kada ne postoji zakonska obveza ili ikakva regulativa koja određuje pravila ponašanja prilikom pronalaska starina, stanje na terenu ovisi o pojedincu.

Jedan od njih koji je znao procijeniti vrijednost i važnost arheološkog nalaza, a zbog prirode građevinarske djelatnosti kojom se bavio, nužno je bio u doticaju s njima, bio je Andrija Colussi. Radom se razvio u jednog od najpoznatijih sisačkih graditelja uopće, obilježivši čitavu jednu razvojnu epohu Siska i pomažući transformaciju istoga iz urbano i arhitektonski siromašnog trgovačkog centra s ubrzanom amplitudom rasta u grad s reprezentativno oblikovanim stambenim blokovima i funkcionalnom gradskom jezgrom. Poznat po izvrsnoj i kvalitetnoj izvedbi građevinskih radova Andrija će kopati duboke temelje svojih zgrada, i tada će dolaziti u susret s mnogobrojnim arheološkim ostacima antičke Siscije. Uočivši učestalost te pojave raste mu interes za starine, te on postaje "priučeni" arheolog koji o starinama uči direktno s terena, a kasnije se educira preko poklonjenih mu arheoloških izdanja. Dugogodišnje sudjelovanje u pronalaženju i valoriziranju starina od njega će učiniti pionira arheologije, čiju važnost uočavaju i prva tri ravnatelja Narodnog muzeja u Zagrebu. Tako je Colussi u osobnom kontaktu s Ljubićem, Brunšmidom i Hoffilerom kao produžena ruka s terena. Možda će najbolju predodžbu o njegovoj arheološkoj djelatnosti dati njegov prijatelj i gradski historik Ferdo Hefe, kada će za Andriju u lokalnim novinama napisati: "Više sisačkih sabirača ovjekovječiše si ime sabiranjem starina od kojih najustrajnijim i najizdašnjim sabiračem bio i ostao je sisački graditelj Andrija Colussi, čije predmete ravnateljstvo arheološkog muzeja stavlja u posebnu zbirku zagrebačkog muzeja" (Hefe 1907: 1).

328 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 15. travnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

329 Brigu o toj zbirci do prodaje Narodnom muzeju vodio je lokalni historičar, župnik Frane Schloisnigg, povjerenik za sisačke starine Povijesnog društva zagrebačkog, a ista se čuvala na njegovom zemljištu prema odredbi I. Kukuljevića Sakcinskog.

330 Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1913./1914: 207.

331 Vidi više u: Vukelić 2007: 347-368.

se na danom terenu nalaze ogromne zidine koje mogu pripadati ili rimskom hramu ili bedemu.³³² Radovi su potrajali čak godinu dana. Međutim, nemamo zapisa o tome što se točno tamo i prošlo! Kroz literaturu i objave pratimo samo pojedinačne nalaze s tog terena.

U međuvremenu i sisački dimnjačar ponudio je svoj vrt za arheološka iskapanja, što se Jagiću učinilo vrlo zanimljivim, jer se njegova bašča nalazila iza strojarne željezničke stanice “kraj bivše kovnice novca” (širi krug željezničkog kolodvora). To je lokacija koja će se često spomenuti u raspravama o potencijalnim arheološkim istraživanjima, kao i pretpostavka da se baš tamo nalazila jedna od oficina siscijanske kovnice novca. Jagić navodi i da se tamo nikada nije kopalo. Pita i gdje je “Siscijin” alat za iskapanja, jer je “Siscija” alat posudila za iskapanja u Ščitarjevu. Kaže i da se razumije samo po sebi da će i on sam (Ljubić) doći nadgledati iskapanje te da će tada biti njegov gost, što bi njemu i njegovoj supruzi bilo vrlo drago.³³³

Iste 1884. godine “Siscija” započinje s opsežnijim istraživanjima arheoloških terena pod vodstvom Narodnog muzeja, s obzirom na to da sama nije raspolagala dovoljnim sredstvima, iskustvom, logistikom, a ni znanjem. Detalje o lokalitetima donosi Šime Ljubić te navodi da su iskapanja vršena ispod zgrade Gradske općine (danas Ulica S. i A. Radića 36, k.č. 1126)³³⁴, gdje je navodno pronađeno veliko arheološko blago. Nažalost opis tog “blaga” Ljubić ne donosi.³³⁵

I u Novom Sisku vršena su iskapanja i to na brežuljku udove Agneze Javornikove (vjerojatno udova pekara Antuna Javornika),³³⁶ i to je zapravo jedini lokacijski navod koji u tom slučaju imamo. Sigurno je samo da se radilo o jednom od povišenih terena na području Novog Siska (na kartama iz 19. i početka 20. stoljeća toponimima *Berdo* označena su područja današnjeg tzv. “Doktorskog naselja” i Zibela-uzvišenje koje se diže iz Gundulićeve ulice).³³⁷ Dalje navodi kako se radilo i u bašči “gospodina Mlikovskog”. Smatram da je ovdje jednostavno došlo do *lapsus calami*, jer u Novom Sisku je živio dr. Mlikovsky³³⁸ i to također u današnjoj Gundulićevoj ulici br. 8 (k.č. 497) kupivši taj objekt od Paulusa Bitroffa koji je u vrtu iza te kuće pronašao glasoviti sarkofag rimskoga glumca Leburne, koji je potom dao otpremiti u peštanski muzej.³³⁹

Ljubić dalje spominje da se istraživalo na više mjesta u bašči i dvorištu gospodina Antolca. Pretpostavljam da misli na nekog pripadnika obitelji Antolčić ili Antolić. Za prvospomenute trag zemljišnog vlasništva nalazimo na karti Vojnog Siska iz 1790. godine, no ipak treba uzeti u obzir stoljetni odmak od trena kada su oni imali zemljišta u posjedu do trena pisanja Ljubićeva izvješća. Krajem 18. st. oni posjeduju sljedeće čestice: Georg Antholchich gotovo cijelu insulu pod rednim brojem 1 s lijeve strane današnje Žitne ulice (danas otprilike područje obrtničke škole, kuće u Žitnoj ulici br. 2, kao i svih objekata do početka Strossmayereve ulice), dok Jakob i Matko Antholchich posjeduju čestice pod brojevima 30 i 31 u prvoj polovici današnje Strossmayereve ulice s njene desne strane (otprilike kućni brojevi 22 i 24).³⁴⁰ Otkriveno je mnoštvo građevina, kupelji, vodovoda i drugih kanala, sarkofaga itd. Neki od pronađenih predmeta jako su važni, kao npr. kalup grobnih svjetiljki i prvotno su ostali u zbirci arheološkog društva “Siscija” da ih se u Sisku izloži, ali će, prema dogovoru i pravilima društva, naknadno biti dovezeni u Narodni muzej. Nažalost, Ljubić ne donosi podatak i gdje je točno taj kalup svjetiljke pronađen, iako u grubo možemo zaključiti da su grobni prilozi svakako pronađeni na nekropoli u Novom Sisku, jer duž cijele Gundulićeve ulice, a i u dijelu Žitne ulice čija dvorišta gledaju prema jugu i spajaju se na bašče

332 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 12. srpnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

333 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 10. veljače 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

334 Maroević 1998: 206.

335 Maroević 1998: 197-198.

336 Vidi više u: Vlatko Čakširan, Vojni Sisak, GMS, 2009: 34.

337 Usporedi planove u: Slukan-Altić 2004: 185 i 190.

338 MLIKOVSKY, Miroslav, liječnik i ranarnik (?), 6. prosinca 1837. – Sisak, 25. siječnja 1907.). U Sisak se doselio sredinom 19. st. i bio je među prvim liječnicima i ranarnicima u trgovištu Sisak. Uveo je liječenje rana pomoću otopine karbonske kiseline te liječenje rana i prijeloma prema Listeru. Za zasluge i hrabrost u bitci kod Montebelle dobio je orden Zlatni križ 1859. (SBL).

339 Maroević 1998: 309.

340 Slukan-Altić 2004: 171.

iz Lađarske ulice koja je na nju okomita i proteže se duž kupske obale, nailazimo na iskopane sarkofage, odnosno nekropolu koja egzistira od ranocarskog do kasnoantičkog perioda (iz čega sam to zaljučila).

Iskapanje se, sada isključivo u arheološke svrhe, i u koritu rijeke Kupe, no kako je vrijeme tijekom iskapanja bilo promjenljivo, ona nisu vršena svaki dan u cijelosti, pa su radnici u skladu s time i plaćeni, uz opasku da su dosta skupi. Za prvi tjedan su tako dvojica najstarijih i najiskusnijih "Siscijinih" radnika, neki Kactner i Cvietnić dobili svaki po 1 forintu. No kad se Kupa povukla i "sva svjetina počela na tom mjestu na svoju ruku iskopati", nije se ni za više novca moglo pronaći radnika za iskapanje.³⁴¹ Količina i kvaliteta pronađene arheološke građe stvorili su zametak muzejskog djelovanja u Sisku, pa je tako prvom kustosicom dotadašnje "Sisačke zbirke" u samome Sisku 1885. godine postala supruga Dragutina Jagića.³⁴²

Vjerojatno na Ljubićevo traženje Jagić mu piše o zametku "Siscije". Dalje Jagić govori kako je preuzeo neke starine iz Mitrovice s lađe na kolodvor, gdje ih je poslao za Muzej. Kaže da ove godine nisu ništa kopali te da će morati "Sisciju" reorganizirati, jer je nemarom društvenog blagajnika društvo sasvim "zaspalo". Kaže da će mu još neke predmete zajedno s Dutzmanovim sarkofagom slati na kolima.³⁴³ Iz toga vidimo i da je Dutzman ipak pristao pokloniti sarkofag Romanije Nevije Narodnome muzeju i na taj si način ovjekovječiti ime kada je riječ o siscijanskim starinama.

I idućih godina dolazi do plodne suradnje između pojedinaca, a na relaciji muzejski povjerenik – ravnateljstvo Narodnog muzeja, pa tako 1886. godine Jagić upozorava Ljubića da je riječno jaružalo otpremljeno u Caprag (prigradski dio Siska prema Petrinji), te da zbog toga nema arheoloških radova, a time ni nalaza u koritu Kupe, no radnici "Siscije" upućeni su na iskapanja u dvorište Malog kaptola gdje su već naišli na antičko "tesano kamenje" i 2 zlatna novca Vespazijana i "Maksima".³⁴⁴

Najveći problem predstavlja mu pokušaj zaštite starina, pa ogorčen zaključuje: "...ta me stvar najviše jedi i razžestjuje! Kako i nebi, kad svaki čas doznadeš: to i to je iskopano ili iz Kupe izjaružano a nedobiješ skoro ništa u ruke." Ipak, društvo "Siscija" dobilo je i neke brončane predmete, čiste i bez patine, "kao da je danas kovano". Za donacije društvu najviše zahvaljuje Miličiću, gradonačelniku Lovriću, i poduzetniku Colussiju, koji mu "vrlo na ruku ide".³⁴⁵

Posredstvom izvjesnog Pileka, bilježi otkup dva "dukata" za 15 forinti te napominje kako ga najviše muče financije zbog otkupa i slično. I pored toga, hvali se kako je zbirka siscijanskih starina svakim danom sve veća. Posebno se osvrće na vrijednost brončanog zvonca izjaružanog iz blata uz novac M. Agripe. Javlja da je u bašči Maloga kaptola dao odstraniti sitne kamene ploče i kopati ispod njih. Na dubini od 4 i pol metra naišlo se na izgorjelu zemlju, ugljen i pepeo te na ostatke prekrasnog posuđa od zemlje i stakla. Uz navedeno, vidljiv je postao i zid od velikih opeka, pa je planirao povećati dubinu iskopa na 6 metara, uz obrazloženje da se tamo obično nalaze prethistorijski predmeti.³⁴⁶ To je zapravo dosta neobična, no ne i nevjerovatna konstatacija s obzirom na uvriježeno mišljenje o prostiranju prethistorijskog naselja na suprotnoj obali Kupe. Iako, smatramo da i po tom pitanju treba napraviti revalorizaciju pronalazaka i podataka te promotriti problematiku u njenom širem kontekstu.

Tijekom arheoloških iskapanja u bašči Malog kaptola pronađene su "ogromne oklesane kamene ploče, prelijepa posuda od zemlje, stakla i bronzne te lijepi zid od velikih opeka".³⁴⁷

341 Dopis Šime Ljubića Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, br. 80, od 12. Srpnja 1884., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

342 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 1885., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

343 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 31. listopada 1885., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

344 Piše Maximus, no nije jasno o kome je riječ, vjerojatno je pogriješio u čitanju; dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 6. lipnja 1886., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

345 Dopis Dragutina Jagića od 19. svibnja, 1886., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

346 Dopis Dragutina Jagića od 9. lipnja 1886., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

347 Isto.

Dodaje da su sve stvari kod njega, jer je kustosica muzeja njegova supruga. Navodno je predmete posjetila sva "sila posjetitelja" koji se dive "množini i ljepoti predmeta".³⁴⁸

Nastavlja se suradnja Jagića s Colussijem koji je tada, očito, jedini slušao Jagićeva upozorenja o tome kako čuje sa svih strana koliko mnogo arheoloških predmeta biva pronađeno u Sisku, a ništa od navedenoga ne dolazi do "Siscije".³⁴⁹ Poradi toga Jagić i, tadašnji predsjednik "Siscije", Milčić interveniraju kod sisačkog gradonačelnika Lovrića koji 17. svibnja 1886. godine izdaje proglas Gradskog poglavarstva kojim se najstrože zabranjuje prodavanje i kupovanje rimskih starina koje se u korist Narodnog muzeja moraju predati "Sisciji".³⁵⁰ U tu svrhu postavljena su i tri gradska stražara kao kontrole. Jagić predlaže Ljubiću da taj (pr)oglas objavi i u nekim novinama. Predlaže i javnu pohvalu za poduzetnika Ivana Šlenkera koji se zauzimao da niti "jedan komadić" starina ne propadne. Njegovom brigom je iskopana i jedna sasvim netaknuta i potpuno cijela žara.³⁵¹

Tijekom obilježavanja desetogodišnjice društva 29. kolovoza 1886. sazvana je glavna skupština u dva sata poslijepodne u Gradskoj vijećnici u Sisku. Na toj svečanoj sjednici bio je prisutan i Šime Ljubić.³⁵²

O daljnjoj intenzivnoj suradnji između "Siscije" i Narodnog muzeja govori i popis predmeta koje je "Siscija" 1887. predala Narodnome muzeju. Popis je predan preko Milčića i tajnika Kőröskenya (?), a zapravo je služio kao osiguranje da je isti broj starina koji je poslan iz Siska došao do Zagreba. Čini se, da je predmete primio i pregledao Šime Ljubić, koji je komentirao da se među darovanim predmetima nalazi i dio onih što pripadaju razdoblju srednjeg vijeka.³⁵³

Kako je bilo još mnogo posla na održavanju željezničke pruge, bilo je potrebno i službeno naglasiti da se svi iskopani predmeti pronađeni tijekom radova na željeznici imaju predati željezničkoj upravi, odnosno nadzorniku Fischeru koji je tu upravu u Sisku predstavljao. On ih je, kada ih sakupi određeni broj, trebao proslijediti Jagiću. Jagić podsjeća i kako predsjedniku društva "Siscija" Milčiću godi kada se njega ili barem "Sisciju" javno pohvali, pa predlaže da se uz Šlenkera spomene u nekom novinskom članku i to društvo, jer bi mu tada posao bio mnogo lakši.³⁵⁴ Posredstvom nekog gospodina Truskog Jagić konačno i preuzima arheološke predmete od Fishera i Šlenkera. Od potonjega preuzima 2 zemljane žare, 6 većih i 8 manjih zemljanih posudica, 6 grobnih svjetiljki, 5 staklenih suznica, 2 medene (valjda mjedene) narukvice, 1 srebrnu i 1 staklenu zdjelicu, 2 željezne sjekire, 1 željezni kotlić, 2 željezna ključa, 28 komada željeznih i mjedenih predmeta i uresa te 50 komada bakrenih i mjedenih, ali potpuno oštećenih novčića. To su sve bile iskopine dobivene od željezničkih graditelja. Kaže da nije došao do nekih staklenih šalica, no doznao je da se one nalaze kod inženjera baruna Rozenzweiga, za kojeg smatra da će šalice predati, jer je "čovjek vrlo ugledan i fin", pa smatra da u toj stvari ne treba posrednika.

Najinteresantnijim nalazom Jagić pak smatra (kasnije kao mjesto pronalaska navodi grobište, tako da je moguće da se spomenuti nalaz pronašao uokolo Kvirinova groblja), bez ikakva kamenog ili zidanog groba, otkosnicu (valjda skelet!) samo u zemlju položen, i pripadajuću pronađenu lubanju u koju su bila zabijena dva željezna velika čavla. Na prsima je taj ženski kostur imao lijepu fibulu, na rukama srebrne narukvice, na vratu srebrnu "žicu" s amanetom, a oko tijela u sredini rasuto 10 jako dobro sačuvanih srebrnih novaca Julije Auguste, Vespazijana, Trajana, Faustine, *Caesar Imperat.*, Antonina Pija, Aurelija Komoda, Gete, Julije Mamee i Severa Pija Augusta. Od cijelog skeleta Jagić kaže da je mogao spasiti samo dva komada lubanje i čeljust, koja i dokazuje da je riječ o ženskom kosturu. Navodi da je osoba bila mlada kad je umrla, jer još nije imala probijene kutne zube. Pretpostavlja da je ubijena.

348 Dopis Dragutina Jagića od 6. lipnja 1886., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

349 Dopis Dragutina Jagića od 19. srpnja 1886., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

350 Gradski muzej Sisak, Kulturno-povijesna zbirka, original, inv.br. 127

351 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 2. lipnja 1887., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

352 Burkowsky, O djelatnosti društva: Arheološko društvo Siscia u Sisku", Godišnjak GMS 1, Sisak, 2000: 66.

353 Dopis Šime Ljubića od 17. lipnja 1887., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

354 Dopis Dragutina Jagića Šimi Ljubiću od 2. lipnja 1887., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Čini se kako se ubrzo neočekivano na drugom mjestu u gradu otvorilo novo nalazište starina. Naime, grad Sisak je u Novom Sisku u Petrinjskoj ulici (danas J.J. Strossmayera) dao produbiti odvodne kanale, pa su radnici tom prigodom naišli na rimske grobove. Našlo se mnogo razbijenih i četiri cijele staklene boce od "osobite vrsti", 2 lijepe grobne svjetiljke, tri glave dioskura "od zemlje" i bakreni novac cara Nerve. Pronađene su i tri zemljane posudice, te velika staklena žara s olovnim poklopcem, ali razbijena. Sve pronađene starine bile su odmah "razgrabane" i raznesene, što znači da nije proveden nikakav stručni nadzor prilikom provođenja navedenih radova. Gradski načelnik za to je doznao od nekog gospodina Blinje pred čijom su kućom te stvari nađene (nema točnih podataka), te je "bez duše" (bez daha), odmah isto dojavio Jagiću, pa su njih dvojica i Miličić krenuli "u potjeru" za starinama, "dok ih sve do jednoga komada ne dobismo!" One su tada smještene u "Siscijinu" zbirku. Dragovoljno su ih prepustili g. Blinja, "kancelista kod Gradskog poglavarstva", neki g. Milhofer mlađi i Mijo Antolčić (u ranijem navodu kod iznošenja pretpostavki o lokaciji Antolčićeva zemljišta, sada barem znamo da se u ovoj situaciji radilo o predjelu današnje Strossmayerove ulice s desne strane negdje između kućnih brojeva 20 i 24).³⁵⁵ Mijo Antolčić obećao im je prepustiti i cijelo svoje dvorište za iskapanje, za koje Jagić pretpostavlja da je bogato starinama. U tom smislu moli zagrebački muzej i financijsku pomoć za taj pothvat.

Spominje još i gospodina Liebarta, građanina -odbornika "Siscije", koji je društvu za Narodni muzej predao 78 komada bakrenih rimskih novaca, 2 srebrna rimska novca cara M. Antonina i Maksencija (?), 3 srebrna ugarska grošića, 4 grobne svjetiljke, jednu sa tri, a drugu sa dva "plamena".

Spominje i zanimljivost o navodnom kanalu koji je u staro doba vodio iz prve kule staroga sisačkog kaštela (Stari grad) ispod Kupe do Hrastovice čiji se "hodnik" u ulazu u kuli vidio, navodno, još i u njegovo vrijeme. Stari grad krajem 19. st. vlasništvo je "rodoljuba" vlastelina Gjura Pajanovića³⁵⁶, pa Jagić sugerira "našim historikom" da stvar malo bolje prouče. Pretpostavljam da je riječ o dijelu vodoopskrbnog sustava Siscije i to vjerojatno nekom kolektoru koji je na tom dijelu "prešao" Kupu, naravno, ako ipak nije riječ o nekoj novovjekoj gradnji nastaloj u arhitektonskom sklopu samog sisačkog kaštela.

Sve navedeno Jagić je htio u obliku izvješća, kao tajnik "Siscije" i povjerenik Narodnog muzeja napisati za *Obzor* ili *Narodne novine*, i to najviše kako bi istaknuo zahvalu gospodi koja se "za našu stvar zanimaju". Žali se i da je poslom silno opterećen otkada su uzeli drugog perovođu u podžupaniju, pa mora raditi prekovremeno, što mu se odrazilo na zdravlju, pa je morao uzeti tjedan dana dopusta. Zna da je i Ljubić opterećen poslom, ali ga indirektno i krajnje skromno moli da mali isječak ovog izvješća u nekom časopisu ipak objavi, jer bi to dobro utjecalo na javno mnijenje Siščana spram "Siscije" te bi oni onda radije davali svoj doprinos "na žrtvenik domovine". Spominje i bolesnu suprugu koja se oporavlja u nekim zagorskim kupkama.³⁵⁷ Čini se. kako ili krajem 1887., a svakako tijekom 1888., Jagić napušta Sisak i odlazi vezan poslovnim odlukama u Veliku Goricu na mjesto kotarskog predstojnika. Tada zamire i rad "Siscije".

U ovoj godini zanimljiva je i korespondencija s Antunom Cuvajem, koji se kao ravnatelj građanske učione zahvaljuje ravnateljstvu Narodnog muzeja na poslanoj numizmatici koja je imala biti stalno pohranjena i izložena u školi, što nije neuobičajeno.³⁵⁸

Iduće veliko sisačko "arheološko nalazište" otvorilo se u rujnu 1890. Tada Mirko Vukelić javlja ravnateljstvu arheološkog muzeja da je Kupa kod Siska presušila te da Ličani³⁵⁹ i drugi radnici kopaju na "sav mah starine", koje potom prodaju po gradu strancima ili domaćim ljudima.³⁶⁰ I Ljubić je, u svom dopisu Odjelu za bogoštovlje i nastavu Visokoj hrvatskoj zemaljskoj vladi, zaključio da je

355 Navedeno bi trebalo značiti da je kopano pred njihovim kućama.

356 Kupio ga je od zagrebačkog Kaptola i imao u vlasništvu do 1892., vidi više u Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, GMS, 2008: 25.

357 Dopis Dragutina Jagića od 23. lipnja 1887., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

358 Dopis Antuna Cuvaja od 3. lipnja 1887., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

359 Pod terminom "Ličani" zapravo smatra velik broj snažnih najamnih radnika koji su u Sisku radili na istovaru roba s brodova u željezničke vagona.

360 Dopis Mirka Vukelića Šimi Ljubiću od 25. rujna 1890., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

“čitav grad krenuo iskapati i razvlačiti i prodavati” pronađene starine na kupskim obalama. Najbolji “komadi” završili su kod Mosesa, Tukanca i Colussija.³⁶¹ Te vijesti potvrdio je i javni bilježnik Mavro Milčić, predsjednik “Siscije” koji je isti dan došao u Zagreb priopćiti ih ravnateljstvu Narodnog muzeja. Uslijed toga, tadašnji privremeni upravitelj Muzeja dr. Ivan Bojničić³⁶² brzojavno je zamolio gradsko poglavarstvo u Sisku neka zabrani daljnja iskapanja, a dotadašnje iskopine zaplijeni. Iste večeri sam je otišao u Sisak proučiti “stvar” na licu mjesta. Dan poslije uspio je prikupiti/povratiti 8 noževa, 5 ključeva, 33 igle od kosti, bronce i željeza, željezni lokot, 16 fibula od bronce, željeznu narukvicu, 185 bakrenih i 9 srebrnih rimskih i grčkih novaca i još drugih raznih predmeta od manje vrijednosti. Od nekog zlatara Jurandića otkupio je zlatnu rimsku naušnicu za 3 forinte, a društvo “Siscija” izručilo mu je još neke rimske predmete (nož, fibule, igle, novac itd.).

Bojničiću je već tada bilo jasno da ima malo nade za bolji uspjeh iskapanja te da nema smisla da Narodni muzej pokrene samostalnu arheološku “akciju”, pa je dozvolio radnicima nastaviti kopanje “na svoj račun”. Smatrao je da su najvrijedniji nalasci već i prije njegova dolaska prodani ili gospodinu Tukancu, Sigismundu Mosesu³⁶³ ili Andriji Colussiju ili nekome tko je starine već odnio izvan zemlje. Zaključuje ojađen: “Tarde venientibus ossa. Tatio, gdje nema pravoga rodoljublja!”³⁶⁴

Nekoliko vrijednih arheoloških predmeta, a nama važnih, jer su pronađeni u Kupi, Colussi daruje Narodnom muzeju 1894. godine, od kojih su kategorizirani, obrađeni i izdvojeni kao najznačajniji sljedeći: glava većeg brončanog lika, visine 31 mm (Apolon koji je služio kao aplika na nekom predmetu, “srednji posao rimskog carskog doba”),³⁶⁵ prst brončanog ovećeg kipa, također pronađen u Kupi, duljine 55 mm,³⁶⁶ okrugla brončana aplika (s nekog komada namještaja) pronađena u Kupi tzv. Meduzina maska, promjera 50 mm³⁶⁷, brončana nožica ciste u obliku komične maske, visine 49 mm, također izvađena iz Kupe³⁶⁸ i iz Kupe izvađena nožica brončanog kandela-bra, visine 63 mm.³⁶⁹ Iste godine njegov sin Adrian (*Adriano*) Narodnom muzeju daruje perjanicu kacige visine 101 mm s neke velike brončane figure i također iz Kupe izvađene.³⁷⁰ Jasno se vidi da su slični interesi i osobna poznanstva bili ključan faktor u ovoj suradnji, kada više ne postoji institucija koja bi na terenu surađivala s Narodnim muzejom.

Uskoro upravitelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja postaje Josip Brunšmid,³⁷¹ koji se na početku mandata suočio s rjeđim pojedinačnim pronalascima starina u Sisku i potpunim prestankom rada lokalnog arheološkog društva “Siscija”. Izgleda da je činjenica da su najreprezentativniji arheološki predmeti “otišli” u ruke trećih osoba, a ne “Siscije”, razlogom pasivizacije toga

361 Dopis Šime Ljubića Odjelu za bogoštovlje i nastavu Visokoj hrvatskoj zemaljskoj vladi od 25. rujna 1890., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

362 Pristav arheološkog odjela Narodnog muzeja.

363 MOSES, Sigismund (Žiga), knjigovođa, umro 1902.; vidi više u Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, GMS, 2008: 119.

364 Dopis Ivana Bojničića br. 192, Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, od 9. prosinca 1890., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

365 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 211.

366 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 245.

367 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 249.

368 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 251.

369 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 256.

370 Brunšmid, VHAD, 1913/1914: 267.

371 BRUNŠMID, Josip (Vinkovci, 10. veljače 1858. godine – Zagreb, 29. listopada 1929.). U Vinkovcima je završio pučku školu i gimnaziju. Nakon završnog ispita 1876. odlazi na studij povijesti i geografije u Beč. Kao gimnazijski profesor vraća se u Vinkovce 1882. i radi sve do 1889. kada prelazi u Zagreb. Godine 1896. izabran je za prvog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na Katedri za arheologiju kao i za upravitelja Arheološkog muzeja. Na toj dužnosti ostaje sve do 1924. godine kada je umirovljen. Preuzeo je i dužnost urednika Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva, koji je za njegovo vrijeme dobio moderniji izgled i bogatiji znanstveni sadržaj. Znatno je povećao njegove zbirke, znanstveno ih obradio, razvrstao, što i danas ima veliku materijalnu i znanstvenu vrijednost. Objavljivao je svoje arheološke studije iz prapovijesti, antike i srednjovjekovne arheologije u velikom broju časopisa (119 bibliografskih jedinica). Istaknuo se i na polju numizmatike. Od svojih mladih dana je skupljao stari novac u Vinkovcima, tako da je svojedobno imao jednu od najvrijednijih numizmatičkih zbirki u Europi. Iz: “COROLLA... IOSEPHO BRUNSIMD DICATA”.

društva.³⁷²

FERDO HEFELE KAO MUZEJSKI POVJERENIK

Očito je trgovanje antikvitetima u Sisku bio vrlo popularan i unosan posao, a izvor starina bio je, činilo se tada, gotovo nepresušan. U nadolazećim godinama pojedinačni pronalasci starina ipak su nešto rjeđi.³⁷³ Međutim, ostaje činjenica da se muzejsko-povjerenička dužnost pokazala najproduktivnijim oblikom afirmativne suradnje i zaštite, pa Brunšmid ne odustaje od tog oblika pomoći na terenu. Tako idućim muzejskim povjerenikom 1895. godine postaje Ferdo Hefele.³⁷⁴

Hefele zahvaljuje na povjerenoj dužnosti muzejskog povjerenika i navodi da je već dao precrtati jedan nož iz križarskih bojni. Taj je nađen u Pokupskom i dio je školske zbirke starina. Prije 30-40 godina pronađena je u Pokupskom i dobro sačuvana daščica i na njoj 5 "kovnih utisaka (figurah)". Od tih pet utisakah srednja među njima jest "Siscia". Ta daščica nalazi se danas u peštanskom muzeju." (CIL III/1, 3969; AIJ 565/261).³⁷⁵

Hefele se općenito nada financijskoj potpori iz Zagreba, jer smatra da bi djeca bolje pretraživala kupski pijesak, a što se učestalo radilo u potrazi za starinama, kada bi znala da će biti novčano nagrađena za pronalaskе. Komentira kako je dosada mnoštvo siscijanskih starina otišlo u bescjenje u tuđinstvo. Kaže da ga je prošle godine potražio Ernst princ Windischgrätz, putujući iz Srijema u potrazi za starinama. Hefele mu je rekao da će ga izvješćivati o stanju starina u Sisku, no da ne bi bilo patriotski poslati mu neke starine kojih nema npr. u Muzeju, te da bi mu nešto mogao poslati samo u slučaju da naiđe na dva identična komada. Pita i u kojem je stanju "Siscija", iznoseći stav da smatra da je dotično društvo "zaspalo", jer da se o njemu više ništa ne čuje, iako mu je poznato da ono još uvijek ima otvoren bankovni račun. Spominje i neko novo članstvo za ovo društvo, ukoliko uprava Muzeja smatra da se ono može revitalizirati.³⁷⁶

372 Dopis Josipa Brunšmida od 14. srpnja 1895., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

373 Dopis Josipa Brunšmida od 14. srpnja 1895., Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

374 HEFELE, Ferdo, (Bistrac kraj Samobora, 10. travnja 1846. – Sisak, 10. srpnja 1909.). U Zagrebu je završio učiteljsku školu 1868. godine, a u Sisak dolazi 1869. Četrdeset godina radio je u prosvjeti te je od 1905. čak ravnatelj Više i Niže djevojačke pučke, Šegrtske škole. Izučavao je običaje sisačkog kraja i sakupljao folklornu građu te započeo pisati povijest grada Siska.(SBL).

375 Detaljnije vidi str. 27-28 i bilješku 131.

376 Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 14. srpnja 1895., Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

U ljetnim mjesecima u Kupi, koja je veliko arheološko “korito”, pronađena je olovna”spomen ploča s prikazom rimske pobjede”. Ploča je okrugla i ima prazan “revers”, a na licu dva su suprotna obraza i među njima božica, a ispod nje junaci na konjima koji gaze “padoše ljude”. Ploča je bez natpisa. Još je nađena i jedna “Diva”, koja se ne nalazi među Ljubićevim Divama. Sve je u vlasništvu brijača Steve Osmeca.³⁷⁷ Osmec je za otkup tražio 4,5 forinte.³⁷⁸ Njegov šegrt pronašao je te stvari, a Osmec mu je sugerirao njihovu prodaju Muzeju. Međutim, tada se pojavio neki krojač Hahn koji mu je rekao da on sakuplja starine i da će mu sašiti najbolje hlače preda li njemu starine. Šegrt se malo pomamio pa je tražio odijelo, no na nagovor Osmeca dozvolio je ipak sve poslati u Muzej na procjenu. Osmec mjerodavne tamo moli da starine procijene i, ako ih smatraju vrijednima, otkupe.³⁷⁹

Gospodin Momčilović poklonio je Muzeju iste godine jedan maleni žrtvenik posvećen Silvanu od Kvinta Krispija Galikana, koji je i pronađen na njegovu zemljištu. S obzirom da je Momčilović posjedovao više zemljišnih parcela, teško je reći na kojoj je ovaj žrtvenik otkriven, no vjerojatno je pronađen na onom zemljištu iza željezničkog kolodvora, a u blizini Kvirinova groblja, jer otamo potječe najveći broj nalaza s njegova zemljišta.³⁸⁰

Iduće godine Hefeledonosipodatak da je neki kamen, koji je za Muzej donio neki g. Cerić, pronađen iza kolodvora, gdje se “u prijašnja vremena mnogo novaca pronašlo”. Prema pričanju susjeda i onih koji su bili članovi “Siscije” upravo kod suše Miloša Momčilovića³⁸¹, “gledajući ka sjeveru nije kopano zadnjih 50 godina u veliku dubinu, a sudeći po ostalim nalazima s toga mjesta mnogo toga bi se još moglo naći”.³⁸²

Smatram da je riječ o zemljištu na kojem se danas nalazi veliki tvornički kompleks “Segestica”. Naime, na tome zemljištu (dotada je područje prema Hefelevoj izričitoj napomeni bilo ledina i stoga pogodno za iskapanja), prvi je zidane objekte podigao zet Miloša Momčilovića Petar Teslić³⁸³, bez ikakvih navoda da je sam to zemljište od nekoga kupio, što bi moglo značiti da je zemljište iskoristio kao dobiveni miraz. A ako pogledamo prema smjeru sjevera, što se spominje u Hefelevu izvješću, tamo se nalazilo gradsko groblje sv. Kvirina i pretpostavljeni sjeverni ulaz u antičku Sisciju.³⁸⁴

Hefeledalje plodno surađuje s novoimenovanim upraviteljem Narodnog muzeja Josipom Brunšmidom, pa ga tako izvještava kako su pronađena tri komada rimskih kamena koji leže u vrtu Južne željeznice. “Glavni čovjek” Južne željeznice u Sisku bio je tada I. Laansky(i), koji ga je uputio na ravnateljstvo Južnih željeznica glede predaje ta tri komada starina iz vrta sisačke željeznice.³⁸⁵

Pojedinci još uvijek samostalno predaju starine Narodnom muzeju, pa tako godine 1898. neki satnik Otto, tehnički časnik VII. Domobranskog okružnog zapovjedništva predaje Narodnom muzeju 4 srebrna, 3 brončana i 10 bakrenih rimskih novaca s oznakama od Nerve do Teodozija I. Novci su nađeni kod gradnje sisačke Domobranske streljane u neposrednoj blizini velikog rimskog nasipa u Novom Sisku, u dubini od 2 do 3 metra.³⁸⁶ Domobranska streljana bila je dio park-šume Viktorovac s gornje lijeve strane današnje Strossmayerove ulice u Novom Sisku.

377 Osmec, Stevo (Sisak, 1866.- Zagreb, 1921.), brijački obrtnik, novinar i društveni djelatnik.

378 Dopis Ferde Hefela od 3. kolovoza 1896., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

379 Dopis Steve Osmeca od 11. kolovoza 1896., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

380 CIL III 15181; Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VAMZ 1906/1907, KS 256

381 Momčilović, Miloš (??), građevinski poduzetnik i trgovac.

382 Dopis Ferde Hefela Josipu Brunšmidu od 30. srpnja 1897., akt 97/1897., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

383 Pero Teslić (Ostrovica, 1883. – Sisak, 1936.), bio je jedan od najuspješnijih, domaćih, sisačkih industrijalaca. Bio je vlasnik Tvornice likera i špirita. Kao član Pribičevićeve Demokratske, pa Samostalne demokratske stranke, političkim, vojnim i privrednim vezama, Teslić je sa 200 stalnih i 300 sezonskih radnika vodeći industrijalac Siska sredinom 20. stoljeća. (SBL).

384 O detaljima izgradnje Teslićeva postrojenja vidi više u: Rukopisna ostavština Fabijana Kovača, GMS, 2008: 97.

385 Dopis Ferde Hefela Josipu Brunšmidu od 30. srpnja 1897., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

386 Akt 46/1898., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

I sisački župnik König, osobno javlja u Narodni muzej da je u Kupi, na mjestu gdje se vide tragovi nekadašnjeg mosta, za "male vode" nađena olovna pločica, svinuta i probijena olovom.³⁸⁷ Dvije su poznate, jedna na latinskom, druga na grčkom, a ova se vijest odnosi na potonju. Pokušali su napraviti otisak, no bezuspješno, a primijećuje, s određenom dozom cinizma, i da su toliko neuki da ne znaju je li pisana slavenskim ili kakvim drugim pismom.³⁸⁸ Dopis ne sadrži prijepis ni opis pločice, ali je svakako dokaz velikog arheološkog blaga kojeg je skrivalo riječno kupsko korito.

Iste godine i Andrija Colussi poklanja Narodnom muzeju dvije tanke olovne pločice s kurzivnom napisom, nama znakovite, jer su pronađene u Kupi, dimenzija 31x26 mm i 34x24 mm, koje su u jednom uglu bile probušene. U trećem retku prve strane jedne od etiketa Brunšmid čita glagol ACCIIPTI (*accepti*).³⁸⁹

Da vlada veliko zanimanje za siscijanske starine potvrđuje i upit Alexandera Contzea s Arheološkog instituta u Berlina upućen Josipu Brunšmidu o nalazu kamenog reljefa koji se tada nalazio u Narodnome muzeju, a potječe iz Siska gdje je pronađen 1863. godine (*Urbicus Siscianorum*).³⁹⁰

Pretpostavka je da je ovo desni dio mitraičkog reljefa, dok je središnji njegov dio trebao prikazivati scenu ubijanja bika, a lijevi kautopata s bakljom okrenutom prema dolje. Ploču je Narodnom muzeju poklonio Ivan Kukuljević.

Gospodin Contze pita na kojem je točno mjestu pronađen te je li možda u vezi s mitrejem, s obzirom na to da figura koju reljef prikazuje možda ima frigijsku kapu.³⁹¹ Danas se ovaj spomenik nalazi u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Šira slika međusobne i institucionalne suradnje očituje se kada Hefeles opisuje neku tekstilnu ornamentiku i zalaže se za njeno ovjekovječenje, stavljajući u kontekst i dr. Radića kao vrsnog poznavatelja navedene problematike, no direktan je to pokazatelj da je komunikacija s Brunšmidom bila mnogo šira od arheoloških artefakata. Spominje i Momčilovića i Planera koji svaki imaju po neku sitnicu za poslati u Muzej, Momčilović par novčića, a Planer neki "kamen". Zanimljiv je i Colussijev pokušaj ponovnog iskapanja zemljišta na svom "stovarištu" (moguće predio oko tzv. Vile Colussi), gdje je navodno još Ljubić vršio iskapanja, no ništa konkretno se nije po tom pitanju učinilo.³⁹² U ožujku 1899. Hefeles nepoznata osoba nudi kipić zlatnog Zeusa na otkup.³⁹³

Netko ga je upozorio i na jedno mjesto kod gradskog zida koje je odmah iza istočne kule (upravo je fascinantno da je ta još bila vidljiva u terenu) i to kod "onog dijela okrenutog prema Kupi", gdje je našao u zidu uzidanu kutiju od "gvožđa" na kojoj je bio urezan križić, za koji je kasnije doznao da je to znak vodostaja, a u zid ga je postavio državni mjernik za vodograđevine. Osvrće se i na radove koji su se odvijali u Starome gradu, a vezani su za prenamjenu dijela prostorija za salaš za krmke, kada je pronađen rimski žrtvenik s natpisom u zidu. Zbog navedenog nalaza Brunšmid je doputovao u Sisak kako bi sam razgledao teren. Sisački posjednik Jakov Planer, tadašnji vlasnik Staroga grada, navedeni žrtvenik je u veljači 1899. godine poslao u Narodni muzej, nakon što ga se imenovalo muzejskim povjerenikom, i nakon što se natpis izvadio iz zidina kaštela.³⁹⁴ Već 6. veljače 1899. spomenik se nalazio u Muzeju.³⁹⁵

Hefeles je proširio svoju terensku suradnju i s grobarom na sv. Mariji, kojem je naložio da bude pažljiv sa starinama prilikom kopanja raka, no odmah dodaje kako se na tom terenu dosada ništa

387 AIJ 526; cf. Buzov 2000: 260-261.

388 Dopis Dragutina Königa Josipu Brunšmidu od 20. rujna 1898., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

389 Brunšmid 1901:125.

390 CIL III 3977; Brunšmid, VHAD VIII, 1905, KS 122; AIJ 556.

391 Akt 49/1898., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

392 Dopis Ferde Hefelesa Josipu Brunšmidu od 3. siječnja 1899., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

393 Dopis Ferde Hefelesa Josipu Brunšmidu od 13. ožujka 1899., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

394 Akt 32, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

395 Brunšmidov akt 32/1899.; CIL III 3958; U CIL-u stoji napomena da je žrtvenik pronađen na mjestu utoka Kupe u Savu kod nasipa; cf. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, VHAD 1906/1907., KS 239. Ovaj spomenik vidio je i Katančić prije 100 godina; vidi više u: M. P. Katančić, Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, 1795: 170.

osobito nije pronašlo.³⁹⁶

Iste godine planirano je i jaružanje Kupe i sada Hefelega odlučno preuzima na sebe odgovornost oko pronađenih starina, "da ne padnu u krive ruke".³⁹⁷ Jaružanje se u to doba vršilo još uvijek isključivo u gospodarske svrhe, tj. poradi produbljivanja riječnog korita Kupe, što je osiguravalo veću plovnost tog plovnog poteza kroz duži vremenski period unutar godine. No iskustvo je pokazalo da taj posao na površinu iznosi i mnoštvo arheološkog materijala koji je redovno razgra- bljen i otiman. Pojedinci koji su se našli u blizini, bez ikakva nadzora otuđivali su sve arheološke artefakte koji su bili izjaružani. Bio je to izvrstan način zarade pojedinaca.

396 Dopis Ferde Hefelega Josipu Brunšmidu od 23. siječnja 1899., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

397 Dopis Ferde Hefelega Josipu Brunšmidu od 20. travnja 1899. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA POČETKOM 20. STOLJEĆA

Razdoblje početka 20. stoljeća bit će označeno suradnjom pojedinaca, poput Hefelea, Antuna Bukvića, Milana pl. Šipušaa, braće Colussi i Jakoba Planera, s Arheološkim muzejom, koji će dijelom preuzeti (niti jedno lokalno arheološko društvo više nije aktivno), dijelom nastaviti cijelu dotadašnju arheološku djelatnost na terenu. Poglavitito se to očitovalo kroz vrlo kvalitetnu suradnju Josipa Brunšmida i kasnije Viktora Hoffilera s lokalnim muzejskim povjerenicima.

Početak 1901. godine Hefelea javlja Brunšmidu kako je sve spremno za još jedno jaružanje Kupe, pa prenosi poruku riječkog mjernika Imbre Steingassnera koji moli Muzej da mu pošalju broj Visoke naredbe kojim je određeno da se sve starine pronađene jaružanjem imaju predati Narodnome muzeju.³⁹⁸ To mu je s razlogom trebalo kako bi se na istu odluku mogao pozvati bude li ikakvih problema oko “iskapanja” starina na terenu.

Kupa je uskoro ponovno jaružana, pa Hefelea moli ravnateljstvo Arheološkog muzeja da ishodi neku potvrdu kojom će se sve izjaružane starine predati upravo njima, jer da će se u suprotnome dogoditi to da neće dobiti niti jedan predmet.³⁹⁹

I u svibnju 1901. jaružala se Kupa s time da je sada postignut dogovor između Ministarstva u Budimpešti i Arheološkog muzeja glede predaje starina od “historijske važnosti” Arheološkom muzeju u Zagrebu. I sisačko gradsko poglavarstvo, na temelju Visoke naredbe, po uglovima Siska oglasima je građanstvo upozorilo da se pronađene stvari (starine) ne smiju zadržavati ili u inozemstvo prodavati, već se moraju predavati gradskom poglavarstvu i to pod prijetnjom globe, pa čak i zatvora, ako bi netko ignorirao ili previdio Naredbu.

I “predsjednik” Muzeja dr. Izidor Kršnjavi dobio je obavijest kako je Odbor pouzdanika za pripremu predavanja “Uranije” u Sisku, upravo na njegovu preporuku, preuzeo zajedničku brigu te kako bi se svaki odbornik zasebno trebao zauzeti da se ništa od starina pronađenih u Sisku ne pogubi, već preveze u Zemaljski muzej u Zagreb.

Hefelea je, kao profesor, i po školi razglasio obvezu prijave pronalaska starina uz naknadu. To je rezultiralo anegdotom o učeničkim donošenjem “zuba živine” u školu, no Hefelea je, kako bi im pobudio interes za starine, rekao da je to vjerojatno od neke prapovijesne životinje. Tu donosi i priču o nekom slonu koji je 1833. trebao biti Savom prevezen u Zagreb, no u Galdovu se prevrнула dereglija, pa je slon potonuo. Pet godina poslije seljaci su kod Prelošćice pronašli ostatke, a glava slona otada se nalazi u zbirci Dragutina Jagića, koji je tada vršio dužnost tajnika Kraljevske

398 Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu od 4. veljače 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

399 Dopis Ferde Hefelea od 12. ožujka 1901., akt 50/1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

zemaljske vlade. Hefeje dalje kaže da je Jagić bio tajnik “pokojne Siscije” te da je stvoreno novo društvo u svrhu njene zamjene “Odbor pouzdanika Uranije u Sisku”. Dodaje kako će ubuduće, ako se bilo kakve starine pronađu, o svemu obavijestiti i dr. Izidora Kršnjavog, jer je ovaj to izričito naložio tijekom posjeta Sisku. U *post scriptumu* kaže da je Samboleka molio da čuva onaj nadgrobni kamen s natpisom, za kojeg tvrdi da se nalazio na starokršćanskom groblju, ali ga ne locira pobliže.⁴⁰⁰ Za točniju ubikaciju može poslužiti jedino Sambolekovo zemljište, a ono se, po svoj prilici, nalazilo na mjestu današnjeg tzv. Doktorskog naselja (nekad Stiićevo brdo).

U srpnju iste godine Hefeje javlja Brunšmidu da je primio dva svežnja *Vijestnika*, no navodi kako ih još ne može početi “raspačavati”, jer je “većina prijatelja naše knjige u kupeljima”. Izvještava da se jaružalo, kojim se inače vrši jaružanje, nalazi pod kupskim mostom te da se pronašlo samo tri manje vrijedna predmeta, koja gospodin Steingassner čuva dok ih netko iz Zagreba ne preuzme.⁴⁰¹

U kolovozu 1901. Antun Jironšek iz Zagreba javlja Brunšmidu da je gospodin Nikola Šipuš javio da su u Sisku u Kupi pronađene vodovodne olovne cijevi, ali su prilikom vađenja bile jako oštećene. Rekao je da smatra kako bi bilo najbolje da sam Brunšmid dođe na nalazište te da se cijevi ne vade dok se ne utvrdi položaj u kojem su bile položene.⁴⁰² Dan poslije Hefeje piše Brunšmidu po istom pitanju, no značajno je to što odaje i lokaciju iskapanih cijevi – drveni most u gradu Sisku.⁴⁰³ Kaže da su cijevi isprekidane te da ih ima različitih veličina od 1 do 3,5 metara, promjera od 20 do 22 cm. Cijevi su bile spajane olovnim kolutima. Navodno je i sam veletržac Šipuš tražio Brunšmida po Zagrebu da mu to dojavu, no Brunšmidov zamjenik izvijestio ga je da je ovaj u Kraljevici, ali da će mu javiti o pronalasku. Hefeje je tako kroz tri naredna dana svaki dan dočekivao Brunšmida na kolodvoru, no bez uspjeha. U tih par dana Kupa je pala još niže, tj. vodostaj rijeke je pao, pa se “nakupilo mnogo zanimljivih stvari” i to pogotovo kod Colussija. Na kraju ga moli da mu javi kada će doći jer da je već mnogo znatiželjnika na kupskim obalama.⁴⁰⁴

Jedno od najživopisnijih pisama koje je Hefeje uopće uputio Brunšmidu je ono od 1. rujna 1901. godine koje govori o iskapanjima na Kupi prilikom njenog niskog vodostaja, kada su pronađene srebrne žlice, bakrene posude i stilusi, a u tom kontekstu spominje i Colussija koji kupuje dio nalaza od pronalazača, pogotovo mnogo bakrenih novčića. Tu će Hefeje opisati i najzanimljiviju, dosada nepoznatu, anegdotu vezanu za Colussija, a posredno i za čitavu priču o sisačkim arheološkim iskapanjima, koja govori o tome kako je Colussi znao doći kod sakupljača starina na Kupi i onda iz vlastitog džepa izvaditi zlatne rimske novčiće koje već od prije posjeduje, te ih baciti u kupski mulj, pa ih “slučajno” pronaći kao prilično vrijedan nalaz, što je kod ostalih sakupljača izazivalo pojačanu jagmu za potragom rimskih predmeta.⁴⁰⁵

Pred kraj rujna Hefeje javlja da je jaružalo došlo do stupova na Kupi (piloti), no da ih se još nije počelo vaditi. Dalje nabroja što se sve našlo tijekom 14 dana jaružanja: jedna bakrena posuda koju je odmah preuzeo Steingasser, dok je stvari poput srebrne žličice, stilusa i neke male kosti kupio Colussi. Kaže kako školska djeca nalaze sve više bakrenih i poneki srebrni novčić, no on to ne kupuje, jer je ravnateljstvo Narodnog muzeja dalo takvu uputu. Kaže da je za tim novčićima nastao cijeli “lov”, pa *Sisački Vijestnik* spočitava odboru (“Uranie” valjda) da se ne brine ispravno za starine. Kaže kako Colussi najviše novca troši na otkup starina te mu za neke otkupe i ne govori, jer zna da je ovaj muzejski povjerenik, pa smatra da bi njemu možda starine morao pokloniti za Muzej.⁴⁰⁶

Colussi je sugerirao iskapanja u dvorištu vojne erarijalne zgrade u Novom Sisku, gdje bi se imalo istražiti kojim smjerom se nastavljaju rimske vodovodne cijevi, koje bi mogle biti u spoju s onima

400 Dopis Ferde Hefejele Josipu Brunšmidu od 7. svibnja 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

401 Dopis Ferde Hefejele Josipu Brunšmidu od 19. srpnja 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

402 Dopis Antuna Jironšeka Josipu Brunšmidu od 7. kolovoza 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

403 Očito je da je bila riječ o drvenom mostu koji je spajao Stari i Novi Sisak i koji se nalazio u neposrednoj blizini današnjeg zidanog mosta (s desne strane gledano iz Siska Starog) koji je sagrađen 1934.

404 Dopis Ferde Hefejele Josipu Brunšmidu od 8. kolovoza 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

405 Pismo Ferde Hefejele Josipu Brunšmidu od 1. rujna 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

406 Dopis Ferde Hefejele Josipu Brunšmidu od 19. rujna 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

u Hrastovici, odnosno s ondašnjim "potokom čiste gorske vode". Dodaje da je prilikom gradnje sisačkog željezničkog mosta preko Kupe pronađeno preko 10 metara pješčane naplave, što daje prostora za mogućnost da je Kupa nekada tekla "nad"! Siskom, tj. da nije dijelila Stari od Novog Siska, što bi značilo da su te vodovodne cijevi postavljene u zemlju kada nad njima "nije još voda tekla". Smatra da je ova izjava poticaj drugima da to nekim metodama ili dokažu ili opovrgnu. Kao još jedan pokazatelj drugačijeg riječnog korita u doba rimske vlasti navodi i donju Posavinu koja je u periodu kada piše izvješće često poplavljana, pa se misli da je to tzv. Zaposavje možda nekada bila matica neke stare Save. Toj tvrdnji stavlja upitnik, ali daje poticaja budućim istraživanjima navedene problematike. Smatra da ravnateljstvo Narodnoga muzeja treba što hitnije započeti s istraživanjima smjera vodovodnih rimskih cijevi te da bi im to trebao biti prioritet.⁴⁰⁷

U veljači 1901. izgorio je žitni magazin u Novom Sisku ispod ljekarne. Tamo se nalazila uzidana ploča s natpisom koja svjedoči da se u blizini ovoga mjesta nalazio Cererin hram. Prema dvorištu nad vratima nalazila se druga ploča na kojoj je isklesana žitarica lađa s imenima posjednika žitnog magazina građenog 1803. godine. Vlasnik objekta bio je Marko Postić, što nam ujedno otkriva i lokaciju pronađene ploče s natpisom.⁴⁰⁸ I podatak o prvoj ljekarni u Vojnom Sisku, a koji navodi da se nalazila u neposrednoj blizini kuće Paulusa Bitroffa i Aleksandra Gleiderera, dokazuje lokaciju žitnog magazina, a time i natpisne ploče.⁴⁰⁹ Ne mora biti, kako je to Hefeles rekonstruirao, da se točno na tome mjestu nalazio Cererin hram, no on svakako nije bio previše udaljen kada se, kako se čini, građevinski materijal s njegovih ostataka iskoristio za izgradnju Postićeva magazina. Obje ploče s natpisom Hefeles će uspjeti prikupiti za Muzej i deponirati ih u dvorište magistrata dok ih ne preuzme Arheološki muzej. Na istom su se mjestu nalazile već od ranije sakupljene starine koje čekaju primopredaju.⁴¹⁰

Zasad su u literaturi obrađena dva siscijanska kamena natpisa posvećena Cereri. Jedan pronađen u Civilnom (Starom) Sisku (CIL III 3942) i ovaj pronađen u Vojnom (Novom) Sisku (CIL III 10842).

U travnju 1901. godine Hefeles šalje Brunšmidu prijepis natpisa iz Novog Siska koji je uočen iza Ocvarekove kuće.⁴¹¹

Ističe kako želi urediti lokalne zbirke numizmatike u čemu će mu pomoći Adriano Colussi.⁴¹² Čini se, da su te zbirke numizmatike bile čuvane u školi, jer Hefeles navodi kako tu radnju mora ponoviti svake godine nakon čišćenja školskih prostorija, kada mu zidari mičući ormare rastepu sve predmete. U razdoblju u kojem piše izvješće ističe kako je Kupa vrlo plitka i pogodna za istraživanje i to pogotovo u smjeru vodovoda, no dodaje da se boji da bi ljudi stavljali zapreke kojima bi sprječavali odvoženje starina bez nagrade. Mišljenja je i da je pogodno vrijeme za revitalizaciju "Siscije", uz sudjelovanje starog Colussija i Šipuša u radu tog društva. Kao najutjecajniju osobu u cijelom tom postupku revitalizacije "Siscije" navodi Brunšmida. Spominje kako mu je Colussi rekao da je "Siscija" od Njegovog Veličanstva dobivala godišnju potporu od 500 forinti, no kako općenito društvenim spisima "nema ni traga", tako on ne zna na što se uopće pozvati u sličnim potraživanjima. Dodaje i da će Kupa još više pasti te da bi sada bilo idealno dovesti V. Hlavinku da nastavi istraživanja o rimskom vodovodu.⁴¹³

Za aktivnosti koje bi trebao obavljati 1903. godine Hefeles navodi arheološko iskapanje na bivšem "kršćanskom rimskom groblju", za koje izriječno navodi da se nalazilo na njivi udove Ocvarek u Novom Sisku (pretpostavljam područje tzv. "Dokorskog naselja" danas).⁴¹⁴

407 Dopis Ferde Hefelesa Josipu Brunšmidu od 15. prosinca 1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

408 Vidi Projektni plan Vojnog Siska nastao oko 1785. pod brojem 12, u: Slukan-Altić 2004: 170.

409 Godine 1864. prvu ljekarnu u Vojnom Sisku otvara Aleksandar Vernak i naziva je "Ljekarna k crncu". Nalazila se u neposrednoj blizini kuće Paulusa Bitroffa i Aleksandra Gleiderera na obali rijeke Kupe (danas Ladarska ulica 5-9). Vidi više u: Pajtlar – Grdinić – Sumajstorčić, Stosedamdeseta obljetnica ljekarništva u Sisku, Sisak, 2006: 17-18.

410 Dopis Ferde Hefelesa od 12. ožujka 1901., akt 50/1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

411 CIL III 15181; Dopis Ferde Hefelesa od 21. travnja 1901., akt 83/1901., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

412 Sin Andrije Colussija.

413 Izvješće Ferde Hefelesa Josipu Brunšmidu od 9. kolovoza 1902., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

414 Domagoj Vuković navodi broj čestice: 486, što je prema regulacijskoj osnovi Siska Lavoslava Hanzlovskog iz 1909. godine gore spomenuta ubikacija. Dugujem zahvalu Vlatku Čakširanu na uvid u spomenutu osnovu.

U istom izvješću spominje i mogućnost da su cijevi pronađene na zemljištu Ivana pl. Šipuša (Stari Sisak) koje se nekad nalazilo, prema njegovim riječima, i uz rimsku sudnicu, a danas kraj tzv. Novog trga, pripadale rimskom kupalištu koje se navodno nalazilo tik uz sudnicu.⁴¹⁵ Sada se vjerojatno misli na parcelu u Ulici S. i A. Radića 42, s obzirom na činjenicu da su Šipuši to zemljište kupili 1902. godine, a ono je zapravo u neposrednoj blizini tadašnjeg Novog trga (danas Trg Ljudevita Posavskog).⁴¹⁶ Isto tako, kako je zemljište kupljeno 1902. godine, logično je da se odmah počelo s građevinskim radovima na njemu, tijekom kojih su i pronađene spomenute cijevi.

Početak ožujka Hefele piše Brunšmidu tužno i vrlo intimno pismo u kojem spominje smrt svoje kćeri Micike, koja je preminula od šarlaha u studenome 1902. Taj događaj još mu obuzima sve misli, pa kroz njega promatra i sisački fašnik. Svoje stanje opisuje: “nadam se, da će se duhovi smiriti, pa ću opet što moći biti.”

Od arheoloških novosti kazuje da je čuo da je Colussi kupio “srebrni Vespazijan” za 6 kruna, dok je on za isti nalaz, kao predstavnik Muzeja, nudio samo 3 krune. No odmah dodaje kako će Colussi novčić pokloniti zagrebačkom muzeju. Zimi nisu poduzimani nikakvi arheološki radovi, a veliki je problem što ljudi zapravo ne znaju što bi i koliko novca tražili za “prekapanje” svojih dvorišta i okućnica.

Spominje Sambolekovu punicu koja je trebala dati orati njivu na kojoj je prethodne godine pronađena nadgrobna ploča s natpisom posvećenom dječaku, Gepidu, koji je živio 6 godina, 2 mjeseca, 6 dana i 2 sata (navodi da je kamen 1902. poslan u Narodni muzej). Hefele kazuje kako bi se potrudio ishoditi dozvolu za dubljim oranjem, pa pita koliko društvenog novca smije za to izdvojiti. Spominje i svoje crteže (koje, nažalost, nisam pronašla) i dodaje da ako ih u Zagrebu ne mogu ni za što iskoristiti neka mu ih vrate, pa pretpostavljam da se upravo to i dogodilo.⁴¹⁷

Dana 23. ožujka 1903. Rudolf Fischer (valjda onaj koji je bio nadstojnik željeznice, iako ga ovdje Hefele navodi kao knjigovođu), darovao je jedan bakreni novčić Dioklecijana Muzeju u Zagreb.

U kući kod doktora Mlikovskoga “na Zibelu kbr. 147” (danas Gundulićeva ulici br. 8 – k.č. 497) pronađen je sarkofag od vapnenca (Muschelkalk) “otesan na način kanapeja”, duljine 174, visine 0,74, dubine 0,91, valjda centimetara. Na sarkofagu je natpis u uokvirenoj ploči visine 56 cm i valjda širine 101 cm.⁴¹⁸

Te dopise potvrdio je posebni izvještaj Josipa Brunšmida o putovanju u Sisak. Iz njih razaznajemo da se putovanje dogodilo u rano proljeće 1903. kada se trebalo na nekom lokalitetu u Novom Sisku utvrditi je li se tamo nalazilo rimsko groblje (pretpostavljam da misli na Ocvarekovo ili Sambolekovo zemljište) i bi li bilo isplativo arheološko istraživanje na tom terenu o muzejskom trošku. Zaključeno je da bi bilo uputno tamo provesti istraživanje i to prvo kroz dva dana te bi se na temelju tih prvih otkrića vidjela isplativost daljnjeg pothvata. Isto tako, svrha putovanja u Sisak bila je preokretanje velikog sarkofaga (vjerojatno ovaj opisani) kod dr. Mlikovskog, koje su izvršili nadničari, kako bi se pročitao njegov natpis, što je, kako je već navedeno, i učinjeno. To Brunšmid na kraju izvještaja i navodi.⁴¹⁹

Na samom kraju godine Hefele javlja u Zagreb kako se on i Colussi trude u otkupu starina i ishađenju donacija muzeju u Zagrebu. Općenito, pun je lijepih riječi za Colussija i opetovano ga naziva svojim prijateljem. Kaže da ako zna nekoga tko prodaje starine njega šalje Colussiju koji onda otkupljuje starine “za male novce, dok sami komadi vrijede hiljade”. Colussi ga redovno izvješćuje o poslovima vezanima uz starine, a kao glavni pokretač svoga djelovanja navodi lijepe edicije koje ravnateljstvo Narodnoga muzeja šalje na njegovu adresu. Stječe se dojam i da je Hefele

415 Akt 68/1903, Izvješće Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu.

416 Maroević 1998: 205.

417 Dopis Ferde Hefelea Josipu Brunšmidu, akt br. 43/1903. od 2. ožujka 1903., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ; vidi i: Vuković 1994: 68-69.

418 CIL III 10858; Dopis Josipa Brunšmida 23. ožujka 1903., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ; vidi i: Vuković 1994: 79.

419 Izvješće Josipa Brunšmida Ravnateljstvu Arheološkog odjela Narodnoga muzeja u Zagrebu od 4. travnja 1903., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

očaran Colussijevom osobnošću, pa navodi da ne želi vršiti pokusna iskapanja bez njegove suglasnosti, jer da bi mu se ovaj u društvu izrugivao kada bi se iskop pokazao "jalovim". Dodaje i da većinu iskapanja financira sam Colussi te da on samo pripomoćno s novcima muzejskog povjerenika sudjeluje u financiranjima takvih pothvata. Nagađa da bi iduća godina, u smislu sa- kupljanja starina, mogla biti bolja, s obzirom na to da je upoznao gospodina riječnog nadmjernika Antuna Bukvića, s kojim se uz prisustvo dr. Šipušša dogovorio o istraživanju rimskog vodovoda, čije cijevi, pretpostavlja, vode iz Hrastovice kraj Petrinje u Sisak. Navodno mu je neki ravnatelj Lovreković ispričao da je kao dječak s djedom lovio rakove u potoku Mošćenica gdje su naišli na vodovodne cijevi, za koje Hefelega kaže da su to sigurno one rimske koje su iz Hrastovice vodile u Sisak. Spominje i stupove (valjda pilote) koji vode preko Kupe do željezničkog magazina, a teren će se istraživati 1904. godine. Na kraju izvješća Hefelega pozdravlja Brunšmida i čestita mu Božić i predstojeću Novu godinu.

Čini se da su ljetne vrućine i na početku 20. stoljeća predstavljale veliki , jer iako je Kupa početkom kolovoza bila vrlo mala, navodno nitko nije htio po cijeli dan iskopati starine uz rijeku na suncu. Pojedinci, poput nekog Franje Koščara (nadimak koji je dobio zbog pobiranja kostiju) i još neki, "zalazili" su u Kupu i prebivali starine, ali samo do 10 sati ujutro. Nisu imali nekog velikog uspjeha, a voda, prema Hefelegu, neće niže pasti, jer je 1903. poduzet neki pothvat kada su "kamenje kose u prečac Kupe uredjene, da vodu podržavaju, pa to preći posvemašnja sasušnja". Nekolicina je pak htjela kopati pred kupalištem Steve Pavlice, no ovaj nije dao "mutiti vodu", jer su kupači na kupalištu od jutra do mraka.⁴²⁰

Jedino što se pronašlo, prema riječima Adrijana Colussija, dio je numizmatike koja je prodana nekom trgovcu Hercegu u Sisku. Navodno su pronađeni po jedan "exempl" (primjerak) novca Konstantina, Konstansa, Galijena i Krispa. Hefelega kaže da upravo Adriano i otac mu Andrija najviše znaju o antičkoj numizmatiki i sisačkim starinama uopće te da bi mogli pružiti i logističku pomoć u arheološkim istraživanjima, jer posjeduju i oruđe potrebno za to (lopatice, čamac i ostalo). Smatra da bi se njih moglo nagovoriti na neka pokusna iskapanja na Kupu, ali tako da se kupski pijesak ubacuje u čamce, preveze na obalu i tamo ispiru vodom.

Kaže da uvriježena praksa dizanja pijeska na lopatama i trenutno gledanje i to često nevjestih u potrazi za starinama, koji najčešće ne vide drugo nego samo vrijedne starine, a iskopano samo ponovno bace u vodu, ne daje dobre rezultate.⁴²¹ Dodaje i kako se na Kupu još ništa osobitoga nije pronašlo, "bar Pišta ne ima ništa osobita".⁴²² U međuvremenu je taj "kupski kopač" Pišta Štimac ipak našao nešto zlata na Kupu, a i Šipuš je skupio nešto arheoloških predmeta za Narodni muzej.⁴²³

Brunšmid donosi podatak da je na području Civilnog Siska, koje naziva Fulac, 1906. godine pronađen žrtvenik posvećen Cereri, no odmah dodaje da se žrtvenik nalazi u kolodvorskom vrtu.⁴²⁴ I Mocsy spominje ovaj žrtvenik navodeći da je pronađen "besitze Fula".⁴²⁵ To svakako znači da je spomenik izmješten iz svog originalnog stajališta te da je u kolodvorski vrt naknadno doveden i to vjerojatno kao ukras. Što se tiče originalne lokacije ovog žrtvenika smatram da je to bilo područje tzv. Fulline grabe, koja se nalazila uz istočna gradska vrata. Naime, u doba kada Brunšmid piše svoje izvješće taj prostor svakako već pripada obitelji Fulla, pa je mogao koristiti taj toponim u svom širem objašnjenju lokacije. S druge strane to je područje koje je u antičko doba oplahivao riječni prokop i koje je bilo i brodovima dostupno za moguć istovar roba. Krčelić, opisujući teren na kojem je vidio Severillin sarkofag, kaže o nekropoli na tom širem području: "Krščanskih je bilo

420 Pretpostavljam da se radilo o kupalištu podno svratišta Veliki kaptol (gdje je i danas), iako sisački kroničari kao prvog vlasnika tog kupališta pamte tek Lea Fuchsa i to nakon 1910. godine. Kako bilo, ovo je bilo jedino gradsko kupalište na području starog sisačkog gradskog areala. Vidi više u: Rukopisima Fabijana Kovača 2008: 128-129.

421 Dopis Ferde Hefelega od Josipu Brunšmidu 6. kolovoza 1904., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

422 Dopis Ferde Hefelega Josipu Brunšmidu od 10. kolovoza 1904., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

423 Izvješće Ferde Hefelega Josipu Brunšmidu od 13. kolovoza 1904., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

424 CIL III 3942; Vidi i u: Vuković, 1994: 77.

425 Mocsy 1962: 731.

i kod korita nazvanog Kocarica, gdje se danas nalazi Kraljevska žitnica....".⁴²⁶ S obzirom na to da je bilo teško u prostoru otkriti gdje se nalazi spomenuto korito Kocarica, kao putokaz mi je poslužio spomen kraljevske žitnice. Mirela Slukan Altić navodi da je jedna od tada dvije postojeće žitnice na lijevoj obali Kupe izgrađena 1738. godine.⁴²⁷ To se poklapa s godinom Krčelićeva pisanja, pa ovime možemo i potvrditi njezinu pretpostavku da je to bila upravo kraljevska žitnica. Nepobitnu potvrdu o tome daje plan Maximiliana Freumauta iz 1762. godine, koji je zapravo prijedlog lokacije izgradnje novog žitnog magazina u Sisku, čime bilježi i postojeće magazine na terenu.⁴²⁸ Tako je on na svome planu pod oznakom C pribilježio opkop na kojem je stajao "stari" kraljevski magazin. Lokacija na kojoj je ucrtan magazin odgovara široj lokaciji istočne siscijanske nekropole (njen krajnji istočni krak), dok bi uža lokacija označavala područje tzv. Fulline grabe. Ako su novovjeki kraljevski službenici i graditelji kao najpovoljniju lokaciju za istovar i skladištenje te daljnji transport roba kod Siska izabrali upravo to mjesto, ni stanovnici antičke Siscije moguće nisu bili daleko od te ideje.

Prvi spomen i podatak o jednom beneficijarskom natpisu donosi Tkalec. Brunšmid još napominje da natpis daje naslutiti značajno oštećenje, kao i obraslost travom i mahovinom.⁴²⁹ U CIL-u stoji da je natpis pronađen na zemljištu Antuna Krivošića 1900-te godine i da se otada nalazi u Zagrebačkom muzeju.

Krivošićevo zemljište svakako se nalazilo na području Novog Siska i to negdje na potezu između današnje Strossmayerove i Lađarske ulice.⁴³⁰ Brunšmid dodaje da je natpis trenutno u Arheološkom muzeju. U Novom Sisku u Dolnjoj ulici (kasnije Ružmarinskoj, danas Stanka Vraza) u kući pod tadašnjom nomenklaturom br. 212 nađeni su ulomci sarkofaga od vapnenca s poklopcem s akroterijima i žljebovima na krovu poput Severillina sarkofaga/poklopca. Brunšmid kaže da je kamenje koje je činilo taj sarkofag vidio "na hrpi", misleći na njegove ostatke. Kaže još i da je vlasnik kuće gdje je sarkofag pronađen bio Marko Orešković te da je kuća izgorjela u prosincu 1906. U istoj ulici bila je i kuća Milke Ugarković pod br. 214., čije stepenice se nalaze na velikoj kamenoj ploči koja je zapravo bila prednja strana rimskog sarkofaga. Natpis mu je, mišljenja je, ako ga je bilo – izlizan. Uz to ploča je bila prelomljena.

Iste godine Viktor Hoffiller⁴³¹ zahvaljuje Andriji Colussiju u ime Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu na doniranoj zbirci koja, navodno, i nosi njegovo ime te spominje kako je Colussi još neke vrijedne komade starina donirao za svoju zirku.⁴³²

Doznajemo i da je 17. prosinca "kamenje" (starine) iz dvorišta ondašnjeg sisačkog gradskog poglavarstva (danas zgrada sjedišta županije, S. i A. Radića 36), točnije 6 izabranih komada, transportirano u Narodni muzej u Zagreb.⁴³³ To potvrđuje i dokument kojim se izražava posebna

426 Krčelić 1994: 13.

427 Slukan-Altić 2004: 54.

428 Slukan-Altić 2004: 167.

429 CIL III 15181; VHAD V, 1901: 122-123.

430 S obzirom na to da ne posjedujem točan podatak, ali iz sudskih spisa koji su pratili kazneni postupak protiv Antunova sina Stjepana 1947. godine, a slijedom kojim su optuženi i drugi Siščani čije se zemljišne čestice nalaze na spomenutom terenu, dok je u arhivskim spisima napomenuto da su bili u susjedskim odnosima, smatram da je barem moguće napraviti lokaciju koja je gore u tekstu navedena; vidi više u: Vukelić: Politički sudski proces okružnog suda u Sisku 1946./1947. protiv Krivošić Stjepana st. i drugih radi krivičnog djela iz čl. 3 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, Godišnjak GMS 8, 2008: 189-220.

431 HOFFILLER, Viktor, arheolog. (Vinkovci, 19. veljače 1877. – Zagreb, 17. siječanj 1954.) Pučku školu i gimnaziju je završio u svom rodnom gradu. Završni ispit položio je 1895. godine, a zatim se uputio na sveučilište u Zagreb i Beč, gdje je studirao, uz carsku stipendiju, grčku i rimsku epigrafiju i arheologiju. Doktorirao je filozofiju u Beču 1900., nagrađen zlatnim prstenom Franje Josipa I. Vraća se u zemlju 1901. i postaje kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu 1901. Godine 1914. je izabran za izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu za klasičnu arheologiju. Poslije umirovljenja Brunšmida 1924. postaje redovnim profesorom na Filozofskom fakultetu i direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu sve do 1951. godine. Godine 1930. je postao dopisni član Jugoslavenske akademije, a istovremeno je bio redovni ili počasni član mnogih arheoloških instituta u zemlji i svijetu.

432 Dopis Viktora Hoffillera Andriji Colussiju od 17. srpnja 1906., br. 211/1906., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

433 Putno izvješće Viktora Hoffillera o putovanju u Sisak od 18. prosinca 1906., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935,

zahvalnost gradskom poglavarstvu i gradskom načelniku na ustupljenim predmetima i pomoći prilikom njihova transporta. Dokaz je to korektnih međusobnih odnosa i međusobnog poštovanja institucija.⁴³⁴

Godine 1906. Narodni je muzej nabavio dvije brončane kaserole, koje po svojim pečatima potječu iz kapuanskih tvornica. Jedna od njih potječe iz Siska i dar je Andrije Colussija, a nađena je u Kupi i nosi loše otisnuti tvornički pečat CIPI POLYBI.⁴³⁵

Vjerojatno je najzanimljiviji zapis iz 1907. godine onaj dr. prava Adriana Colussija upućen, kako se čini, Viktoru Hoffilleru. Naime, kasnije u spisu Adriano navodi neka taj kojemu je uputio dopis ili Brunšmid dođu u Sisak preuzeti starine pronađene tijekom sezonskog jaružanja. Spis počinje izvješćem o radovima na jaružanju poduzetim tijekom 2. i 3. rujna, kada je Colussi uz par nadničara riječnomjerničkog ureda dao preslagati neke rimske "ruševine", koje su primatelju izvješća naglašeno poznate. Nažalost, nije dao nikakve druge podatke koji bi približno locirali "ruševine", samo je naglašeno da se ove dobro vide tijekom niskog vodostaja. Za sam kupski vodostaj navodi da je u periodu kada su radovi poduzeti > 0, što je prema svjedočenju gospodina Bukvića najniži vodostaj u posljednjih nekoliko godina. To ga je ponukalo da istraži korito Kupe u najvećim dubinama do kojih je uopće moguće doći. Kaže da su dosadašnja istraživanja bila uglavnom orijentirana na ona površinska, dok se u dubinu rijeke moglo arheološki pristupiti samo primitivnim metodama/sredstvima ("lopate, kojima se služe naši iskapači..."). Svaki kopač morao se ograničiti na svega polovicu kvadratnog metra tla, stoga što u većim jamama ne bi uopće bilo moguće svladati vodu. Osim toga, iskapalo se tako da se iskopani materijal baci podalje od jame na suho tlo, dok je jedan radnik pregledavao iskop. Sada su, prema Colussiju, iskapane jame "na dvije etaže", tako da je u jednoj, nižoj, neprestano bila voda, dok je druga bila suha i u njoj se neometano vadio materijal. Iz niže jame neprestano se pumpala voda. Tom se metodom došlo do "poldrug metra dubine". Kaže da su za ispušavanje vode koristili "diafragma sisaljku" koja je bila vrlo snažna, pa se moglo kopati i dublje, no za to navodno nije bilo potrebe, jer je izgleda ispod dubine 1,30 metara ispod vodostaja samo mulj i pijesak, a navodno dublje ne sežu ni okrajci onih "interesantnih" pilota "kojih bezbroj, posijanih bez ikakva reda i sistema za niskog vodostaja dižu glave iznad vode ili su još pokrivi razvalinama....oni su ipak najvidljiviji i bez dvojbe najzanimljiviji spomenik rimske (?) prošlosti grada Siska." Spominje crtanje njihova tlocrta, no koliko je poznato, to nažalost nikada nije realizirano, iako Colussi kaže da bi se to dalo lako načiniti. Kaže da tu ideju nije dobro odgađati, jer se zna da piloti smetaju parobrodima, pa mjernički ured "ne živi" s pilotima u najboljem prijateljstvu. Tako će se kod sljedećeg jaružanja dio pilota opet povaditi. Materijal koji su izvadili početkom rujna pregledavala su djeca, ispirući ga vodom, prilikom čega je pronađeno otprilike 100 komada sitnog "bakšiša" i to gotovo isključivo Konstansa i Konstancija, uz pojedinačne primjerke Licinija, Proba i Galijena. Od pronađenih predmeta kaže da je najljepša i najvrijednija jedna gema, ovalna, od crnog oniksa, obične veličine, a prikazuje vojnika u potpunom ratnoj opremljenosti i u bojnom stavu. Gema je "vrlo fine i pomne radnje", izvorno dobro sačuvana, jedino se kod vađenja dogodilo nemark, pa ju je radnik lopatom "na pola prebio", no uspješno su je sastavili.

Kaže da je još zanimljiv i jedan lijepo izrađeni odlomak iz bakra, jamačno držak od svjetiljke i jedan lijepo izrezbareni komad mjedi, po svojoj prilici spona za kožni remen. Našao se tu i jedan prsten i jedna ara "broj X (legio X)" te mali zlatni lončić za lijevanje. Ostali predmeti, prema njegovu sudu, nisu bili spomena vrijedni (fibula, nekoliko igala, dvije lampice, jedna razlupana s natpisom TETIVS i jedan vrlo primitivno napravljen lončić). Bukvić je zastupao stajalište da su piloti u Kupi eventualno ostaci sojenica te je smatrao da je onaj primitivni lončić "iz ranijeg vremena", odnosno pretpovijesni. Lončić je napravljen posve jednostavno, od zemlje gusto

42/25, AMZ.

434 Dopis Viktora Hoffillera sisačkom Gradskom poglavarstvu od 22. prosinca 1906., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

435 Viktor Hoffiller, O nekim rimskim starinama, nabavljenim za narodni muzej godine 1906., VAMZ 1906/1907: 199.

ispremiješane s "pljevom". Prilikom vađenja se razbio, no sakupili su sve dijelove i uspješno ga sastavili.

U Zagrebu je, čini se, veliko zanimanje vladalo za spremnik nekoliko originalnih čavala i spona (žabica). Njihovu navodnu originalnost jamče okolnosti nalaza, jer su čavli i spona pronađeni zabijeni u daskama koje su se nalazile u nizu od četiri komada. Našli su ih na dubini od 1 metra poredane jedna pored druge na razmaku od pola metra i položene okomito po duljini. Među tim daskama pronašli su dva rimska ključa, nešto novca, a u blizini i mlinski kamen. Kaže da je čitava naprava činila dojam kanala za pritjecanje vode, pa se čini da sugerira da su to ostaci rimskog mlina, koji je logično, mogao biti smješten na kupskoj obali, baš kao što je kupska obala u razdoblju novovjekovlja bila prepuna mlinova. Ubrzo su pronašli i ljudsku glavu (lubanju) bez čeljusti i mnogo životinjskih kostiju. Kako su za cijelu "napravu" zaključili da je rimski mlin, tako su zaključili i da je spomenuta ljudska glava, mlinareva. Tražili su i glavu mlinarice, no pala je kiša i voda u rijeci je nabujala te preorala nalazište, za koje ne znamo pobliže gdje se nalazilo. Dodaje da se svi nalazi koji nisu toliko vrijedni nalaze kod gospodina Bukvića, dok su oni vrijedniji i kod njega i kod mjernika, no obojica su ih spremni ustupiti Muzeju. Bukvić će si jedino prisvojiti gemu, jer želi od nje napraviti prsten, a sam Colussi uzet će si "bakšiš", odnosno numizmatiku za svoju zbirku. On je posjedovao jednu od najvećih numizmatičkih zbirki sa sisačkog područja.⁴³⁶

Za 1908. godinu izvješće o pronalasku starina podastrijet će i Antun Bukvić⁴³⁷ koji je mišljenja da, iako je vodostaj Kupe u kolovozu bio vrlo nizak, ne treba očekivati značajnije pronalaskes, s obzirom na sloj na kojem se starine pronalaze, a taj je cca 1 metar ispod površine pruda i na svim mjestima je već prerovan i pretražen. Smatra da bi nalazi na tom terenu sada više bili slučajni.⁴³⁸ Da nije bio u pravu pokazat će jaružanje Kupe 1912. godine.

Bez datuma je dopisnica na kojoj Hefelega izvješćuje o izgradnji zgrade kotarskog suda (gdje je i danas – Trg Ljudevita Posavskog 5, k.č. 974) i kaže kako je odmah došao na teren prilikom kopanja temelja za tu zgradu, no rečeno mu je da će sve eventualne pronalaskes Muzeju predati Stevo Momčilović, uz Fullu, graditelj tog objekta.⁴³⁹ Hefelega dodaje da se upravo toga i boji, pa inzistira na oprezu.⁴⁴⁰

Početak srpnja 1909. godine Hoffillera upućuje dopis Kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, u kojem im objašnjava delikatnu situaciju tijekom jaružanja rijeke Kupe u Sisku, pojašnjavajući postojanje drvenih pilota i to negdje na sredini grada u koritu rijeke. Navodi kako se tamo često i obilato prilikom jaružanja nailazi na starine važne za povijest Siska i cijele zemlje te ih moli da preko Kraljevskog ugarskog ministra za poljoprivredu ishode dozvolu za jaružanje u arheološke svrhe, prilikom čega bi nadzor nad jaružanjem i izjaružanim starinama bio povjeren Kraljevskom riječko-mjerničkom uredu u Sisku.⁴⁴¹

Hoffillera osobno zahvaljuje i Antunu Bukviću, jer je, izgleda, u srpnju te godine uslijedila velika akvizicija siscijanskih starina za Hrvatski narodni muzej. Kako izričito navodi, tzv. "Sisačka zbirka" povećavala se najviše darovima požrtvovnih Siščana. Bukvićevom akvizicijom, Sisačka je zbirka znatno porasla. Oni su, prema njegovim riječima, od velikog znanstvenog značaja i dobro konzervirani.⁴⁴²

I te je godine vršeno jaružanje, s tom razlikom što je sada već gotovo automatizmom nadzor nad izjaružanim materijalom, kao i na njegovo preuzimanje, dobio Arheološki odjel Narodnog muzeja.

436 Izvješće dr. Adrijana Colussija od 8. rujna 1907., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

437 BUKVIĆ, Antun, predstojnik riječno-mjerničnog ureda u Sisku. Od 1909. godine muzejski povjerenik Arheološkog odjela Narodnog muzeja za Sisak.

438 Dopis Antuna Bukvića od 2. kolovoza 1908., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

439 Zgrada je građena 1909. godine u secesijskom slogu; vidi više u: Maroević 1998: 269 i Fabijan Kovač: Izgradnja ulica, parkova i građevina, rukopis, arhiv Gradskog muzeja Sisak, 7/1.

440 Dopis Ferde Hefelega od 1909. godine, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

441 Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi od 10. srpnja 1909., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

442 Zahvala Viktora Hoffillera Antunu Bukviću od 15. srpnja 1909., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Na dopisu je naknadno dodano, da će odlukom Zavoda jaružanju biti prisutni ravnatelj Brunšmid i lokalni učitelj Tkalčić, koji mu je bio dodijeljen kao ispomoć.⁴⁴³

Krajem godine intenzivna je korespondencija uprave Muzeja s Antonom Bukvićem. Vidimo da je on za Muzej poslao neke starine: brončani lanac od 25 cm, na donjem dijelu sa željeznom kvakom i jednu malu željeznu posudicu i nož. Čuo je i da je netko od radnika prilikom jaružanja pronašao zlatni lančić 13 grama težak.⁴⁴⁴ U idućem javljanju kaže da nije uspio ući u trag spomenutom lančiću, jer "svaki kojega za isti ispitujem poriče da je kod njega". No dana 20. prosinca vodostaj Kupe opet je značajno pao, pa su na površinu izašli već prije izvađeni predmeti i u toj hrpi pronađen je još jedan nož, jedan srebrni konzularni novčić i jedan jako lijepi i veliki zlatni prsten bez kamena, težine 12 grama. Bukvić dodaje da je jako sličan onome što ga on sam posjeduje. Otkupio ga je za 2 krune i 50 forinti, smatrajući da ga nije preplatio, jer su obično takvi nalazi prešućivani. Dan poslije, pronađen je jedan brončani bodež, donosi i skicu, koji je bio vrlo dobro sačuvan. Pronađen je prilikom jaružanja kod Dolnice (možda bolnice ???). Kaže da ga je nadziratelj trebao odmah njemu predati, no zaboravio je, pa je sada bodež kod Bukvića čistim slučajem.⁴⁴⁵

Među najljepšim primjercima sačuvanih rimskih starina u Narodnom muzeju ubrajamo figure Ate-ne. Andrija Colussi darovao je jednu od te četiri nakon njena pronalaska u Kupi 1909. godine.⁴⁴⁶ Iste godine u Kupi je pronašao i figuru Nike, koju također daruje navedenoj instituciji.⁴⁴⁷

O značajnim nalazima govori i Šipuš koji je brzojavom pozvao Brunšmida da dođe čim prije u Sisak, jer da je nađeno mnogo divnih predmeta, po čemu pretpostavljam da je mislio na one izjaružane.⁴⁴⁸ Na samom kraju godine Bukvić javlja da su svi predmeti te godine poslani u zagrebački muzej i to s oznakom nalazišta iz Siska.⁴⁴⁹

Brunšmid je smatrao da je prije početka konkretnih terenskih istraživanja potrebno od "domaćih ljudi" doznati gdje se dosad i s kojim uspjehom iskapalo,⁴⁵⁰ ali nije uspio utvrditi mjesto na kojem bi se mogli očekivati neki povoljniji rezultati, osim jednog predjela u koritu rijeke Kupe koji se već par puta jaružanjem eksploatirao. Smatra da bi se na "kopnu" moglo naći prikladnih mjesta za iskapanja, npr. unutar gradskih bedema ili uz trase prometnica izvan grada. Iskapanja u gradu bilo bi teško provoditi, s obzirom na veliku naseljenost samog gradskog areala ("zataracana dvorišta, pa voćke po vrtovima") koji se, pretpostavlja, nalazi na sloju sadre od oko 2 metra iznad razine rimskoga grada. Povoljnije prilike za iskapanja nalaze se, prema njegovom mišljenju, na rimskim grobljima na kojima tog sloja nema. Neki grobovi slučajno su otkrivani na terenu Novog Siska (navodi primjere zemljišta Kate udove Ocvarek i novijeg nalazišta na zemljištu Viktora Mihelčića, koji graniči sa zemljištem udove Ocvarek).

Brunšmid iskazuje želju za pregledom Mihelčićeva zemljišta čim ovaj za to izda dozvolu. Kada se činilo da je dogovor postignut i kada je Brunšmid s asistentom Vladimirom Tkalčićem došao u Sisak kako bi započeli s iskapanjem, otac g. Mihelčića uskratio im je dozvolu za to u zadnji čas kada su radnici već bili "na zemlji". Da cijela ekspedicija ne bude "jalova" ishodila se na "brzu ruku" dozvola Kate Ocvarek za iskapanje na njenom zemljištu, gdje je onda Tkalčić sa 5 radnika kopao 3 dana. Pronašli su jedan intaktan rimski kosturni grob bez priloga, ostatke 4 zidane grobnice i ugao poklopca od velikog kamenog sarkofaga. Zaključilo se da je s obronka ovog brežuljka, koji je očito bio dio rimske nekropole, morao biti u nizinu splavljen sloj zemlje više od 1 metra debljine. Tako su grobovi već prije više stotina godina morali doći na površinu, pa su ljudi

443 Dopis Kraljevskog odsječnog savjetnika Trnskoga od 24. studenoga 1909., br. 27.719/1909., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

444 Dopis Antuna Bukvića od 13. prosinca 1909., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

445 Dopis Antuna Bukvića od 29. prosinca 1909., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

446 Antun Bauer, Rimski olovna plastika, VAMZ 1936: 10.

447 Antun Bauer, Rimski olovna plastika, VAMZ 1936: 21.

448 Brzojav Milana Šipuša Josipu Brunšmidu iz 1909. godine, datum se nažalost na žigu ne vidi, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

449 Dopis Antuna Bukvića od 28. prosinca 1910., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

450 Slijedeći očito još Kukuljevićeve upute o rekognosciranju budućih arheoloških terena.

kamen, ciglu i razne priloge već prije povadili i razvukli. Uz pretpostavku da se više ništa bitno na navedenom zemljištu neće pronaći Brunšmid obustavlja radove.

Nakon toga se prešlo na iskapanja na rimskom groblju na "Zelenom brijegu" sjeverno od Starog Siska (misli na Kvirinovo groblje), no i tu se ustanovilo da su grobovi već devastirani, pa uspjeh nije bio izgledan, te su radovi obustavljeni. Brunšmid je smatrao da će najbolji uspjeh polučiti slučajni pronalasci koji bi upućivali na netaknute nekropole ili druge predjele rimskog grada.⁴⁵¹

U drugoj polovini lipnja 1911. u Sisku Novom u Petrinjskoj ulici (danas Strossmayerova ulica) kopao se cestom odvodni kanal. U gornjem sloju iskopa bio je sloj ilovače ispod kojeg se počela pojavljivati rimska cigla. Između kuća pekara K. Bende (kbr. 3) i Koste Tomca (kbr. 165) našlo se u 20 cm dubine 3 zida, od kojih su 2 sjeverna valjda sačinjavala jedan ugao. Nije jasno koju nomenklaturu kućnih brojeva Brunšmid u opisu donosi. Za Tomčevu kuću pouzdano znamo da se nalazila u današnjoj Žitnoj ulici br. 4 (k.č. 303/1).⁴⁵² Brunšmid dalje donosi skicu lokaliteta i kaže da su na uglu kod zida označenog kao A pronađena 2 tesana kamena od kojih je jedan imao izdubinu za umetanje vertikalnog nastavka. Kaže i da je u njemu nekada bila željezna šipka. Visine je 1,36, širine 0,55 i debljine 0,40. Kraj toga kamena ležao je drugi otesani kamen, vapnenjak, visine 1,10, širine 0,50, debljine 0,26 m. Smatra da je to bila baza jednog kipa.⁴⁵³

Čini se da je iste godine dio slučajnih istraživanja proveden i na "brijegu povrh Petrinjske ulice" (smatram da je riječ o "Doktorskom naselju"). Naime, na parceli Viktora Mihelčića, trgovca, počela se graditi vila u budućem vinogradu, gdje se imao posaditi vrt s američkom lozom. Tom se prigodom naišlo na nekoliko grobova "direktno u zemlji", ali i na ciglom taracane i obložene grobnice rimskog doba. Brunšmid je smatrao da je velik dio tih grobova već ranije diran, "jer je svijet vadio ciglu i kamen u svrhu gradnje itd." No naišli su i na jedan netaknuti grob u kojem su pronađeni grobni prilozi: staklena šalica, brončana predica, narukvica i naušnica, što je Mihelčić preko Bukvića poklonio Muzeju. Ostali spomenuti grobovi bili su prazni te se samo mjestimice naišlo na razbacane kosti. Gospodin Bukvić vidio je i jedan cjeloviti kostur *in situ*, uz koje su bili položeni navedeni grobni prilozi.

Gore na brijegu (valjda najvišoj točki Mihelčićeva zemljišta) vidi se i komad zida od neke manje zgrade za koju je Brunšmid pretpostavio da je moguće u pitanju kakva crkvice, što bi bilo moguće ukoliko je riječ o kasnoantičkom dijelu nekropole s većinskim ranokršćanskim ukopima. Tu je prije nekoliko godina stari Mihelčić pronašao veliki kamen bez natpisa te ga je prodao gradskom blagajniku Bobeku za nadgrobni spomenik.

U Školskoj ulici kbr. 207 ispred kuće Ivane Ivšić (danas Mažuranićeva ulica) leži žrtvenik od žutog vapnenca (s većim luknjama) od kamena koji se dobiva iz okolice Blinje, Bednika i okolice (brdo Klobučak), za koje Brunšmid smatra, i to deciderano navodi, da su tamo bili kamenolomi iskorištavani za izradu siscijanskih sarkofaga. Kaže i da je kamen gore i dolje profiliran, a da je natpis, ako ga je bilo, izlizan. U dvorištu iste kuće pronađeno je više komada klesanog kamenja. Brunšmid donosi dimenzije pronađenog žrtvenika: visina 120 cm i njegov crtež.⁴⁵⁴

Nalaz zapravo i ne čudi, s obzirom da je ovo područje dio velike nekropole Novog Siska. Ovaj njen krak proteže se Lađarskom ulicom, dok je Mažuranićeva siječe, nastavljajući se u svom zapadnom dijelu u Gundulićevoj ulici.

I sljedeće izvješće prati istovrsnu arheološku problematiku. Brunšmid navodi kako je na Bukvićev poziv opet došao u Novi Sisak gdje se prigodom kopanja odvodnog kanala u Petrinjskoj ulici (danas Strossmayerova) naišlo na temeljne zidove neke rimske zgrade. Tom prilikom pobrinuo se za Mihelčićevu dozvolu da Muzej ondje počne provoditi sustavna iskapanja iste jeseni, jer su tada nadničari jeftiniji. U Zagreb je odnio više predmeta rimske vojničke opreme, koji su se našli

451 Izvješće Josipa Brunšmida o iskapanjima u Sisku od 23. Listopada 1911.; Izvješće Vladimira Tkalčića od 10. listopada 1911., broj 108/1911, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

452 Maroević 1998: 283.

453 Izvješće Josipa Brunšmida od lipnja 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

454 Izvješće Josipa Brunšmida iz druge polovine lipnja 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

kod jaružanja u Savi kod Gušća i Stare Gradiške te više manjih rimskih predmeta iz Kupe kod Siska. Dodaje da se ne može ni pomišljati na nastavak iskapanja rimskih zidina u Petrinjskoj, jer se protežu ispod državne ceste s jedne i druge strane te gube ispod kuća. Navodno je u Novom Sisku zabilježio i više kamenih rimskih spomenika po raznim kućama, a među njima i ulomke nekog velikog sarkofaga sa skulpturama i natpisom (Maksimijana??), no ne navodi gdje se sve to nalazilo.⁴⁵⁵

I 1911. godine Hoffiller moli Kraljevsku hrvatsko-slavonsko-dalmatinsku zemaljsku vladu, Odjel za bogoštovlje i nastavu da im se dozvoli jaružanje u arheološke svrhe uz sve uvjete koji su prethodili prijašnjim takvim jaružanjima.⁴⁵⁶

U rujnu Bukvić zove Brunšmida u Sisak da dođe na teren kako bi dogovorili smještaj jaružala za potrebe budućih istraživanja.⁴⁵⁷

Tada su započeli i pregovori s lokalnim sakupljačem Pištom Štimcem o otkupu dijela starina što ih je ovaj posjedovao, a iz spisa je vidljivo kako se dotični nije lako rastao od starina te da mu je za njih isplaćeno 230 kruna.⁴⁵⁸ U listopadu je Bukvić od njega otkupio za Narodni muzej neku zdjelicu, nešto zlata i ine predmete.⁴⁵⁹

Iz službene Brunšmidove zahvale jasno je da su se vršila arheološka iskapanja na zemljištu Kate Ocvarek i Miroslava Samboleka. Nažalost, nije napisano i je li se što pronašlo na navedenim zemljištima.⁴⁶⁰ Izgleda da je na tom zemljištu sa sigurnošću ustanovljeno rimsko groblje, s obzirom da je to specifikacija koja je navedena u putnom računu podastrom Zemaljskoj vladi, a u kojem se samo kaže da su vršili iskapanja na rimskom groblju od 9. do 14. listopada. Prema datumskoj koliziji, izgleda da je riječ upravo o spomenutom lokalitetu, a to bi imalo značiti, kako pretpostavljam, da se radilo o iskapanjima na terenu današnjeg "Dokorskog naselja".

U listopadu su odstranjeni "preostali" rimski piloti iz korita rijeke Kupe koji su se nalazili između 2. i 3. kilometra rijeke, i to u sredini Siska uzduž desne obale. Učinjeno je to prema nalogu Kraljevskog ugarskog ministra za poljoprivredu, uz obvezu Riječkom mjerničkom uredu da sav eventualno izjaružani materijal pri ovom poslu ustupi Arheološkom odjelu Narodnog muzeja.⁴⁶¹ Bukvić spominje da se očekuje dolazak jaružala u Sisak, da se dotada jaružalo 10 km niže od Jasenovca, no tamo se nije ništa pronašlo.⁴⁶²

Vidimo da se i krajem godine jaružala Kupa o čemu Bukvić obavještava Brunšmida, garantirajući mu da se izjaružani materijal neće pregledavati dok on sam ne stigne vlakom iz Zagreba.⁴⁶³

Koliko je Sisak bio predmetom Brunšmidova interesa pokazuje isječak iz njegova izvještaja o muzejskim poslovima u Sisku iz 1911. godine, što dokazuje upornost, požrtvovnost i utvrđivanje činjeničnog stanja na terenu koje je uključivalo i ljude oko sisačkih starina: "Davna mi je želja bila, od kad sam preuzeo da upravljam Narodnim muzejem, da provedem intenzivnije sustavno iskopavanje u Sisku, najvažnijem rimskom gradu na hrvatskom teritoriju."⁴⁶⁴

455 Izvješće Josipa Brunšmida o službenom putovanju u Sisak iz lipnja 1911., br. 75/1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

456 Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 25. srpnja 1911., br. 83/1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

457 Dopis Antuna Bukvića od 6. rujna 1911., br. 108/1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

458 Dopis Antuna Bukvića od 11. rujna 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

459 Dopis Antuna Bukvića od 1. listopada 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

460 Zahvala Josipa Brunšmida od 26. listopada 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

461 Dopis Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Ravnateljstvu arheološkog odjela Narodnog muzeja od 23. listopada 1911., br. 24.549/1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

462 Dopis Antuna Bukvića od studenoga 1911., br. 83/1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

463 Dopis Antuna Bukvića od 9. prosinca 1911., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

464 Kutija broj 108/1911, Izvještaj Josipa Brunšmida o putovanju u Sisak, Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

GODINA 1912. – JEDNA OD NAJPLODNIJIH ARHEOLOŠKIH GODINA U SISKU

U ožujku se trebalo započeti s jaružanjem Kupe u arheološke svrhe, no zbog promjenljivog vodostaja, što je zapravo za Sisak uobičajeno, jaružanje je odgođeno i prebačeno na travanj i svibanj. Iz tog perioda posebno nam je značajna Bukvićeva izjava o mnoštvu pronađenog sitnog materijala i to na mjestu gdje je već “toliko puta” vršeno jaružanje i gdje zapravo nitko nije očekivao arheološke pronalaskе. Po svojoj prilici jaružalo je bilo postavljeno u blizini tzv. “pilota”⁴⁶⁵, jer se ta lokacije spominje kao ona na kojoj se jaružanje ima nastaviti (desna obala Kupe, nešto južnije od sisačkog Novog mosta, na pola puta do Starog mosta).⁴⁶⁶

Tada su izjaružani sljedeći predmeti:

1. od zlata: taljena kuglica (3 grama), kopčica s malim privjeskom s biserom, polovica naušnice, lančići, potpuna perlica i manji otpaci (ukupno 4 grama);

od bronce: ključ, glava (maska – sigurno od fibule), dvije urezane glavice, jedna urezana lavlja glava, 2 cjelovita broša, jedna riba bez igle, jedan prije emajlirani broš bez igle, jedna kuglica s karikom, jedan čavao s ostacima emajla, jedan čavao s figurama, više manjih čavlića, više komada udica, igala i karika, jedan pojasni komad s tragom lijepog emajla itd;

2. od olova: jedna obična čovječja figura, 10 pari plomba, 12 komada raznih ukrasa, ulomak fibule, jedna vrlo lijepa mala zdjelica, jedna mala sjekirica, tri mala čekića i 40 komada pločica s natpisom;
3. od željeza: potpuni čakalj, strelice, 8 komada ključeva, više stylusa, jedan lijepi mali prsten s glavom i kacigom, više željeznih prstenova bez oka, jedan potpuni sa staklenom gemom, jedan ulomak s lijepom gemom (gola čovječja figura koja u lijevoj ispruženoj ruci drži kuglu, a u desnoj koja je spuštена dva klasa, na leđima ogrnut zvjerskom kožom);
4. razno: mala zemljana lampica nečitkih oznaka, gema lošije izrade, staklena gema s utisnutom devom i vodičem, 17 komada srebrnih ceta (sisački naziv za nalaze novca iz Kupe), Faustine, Sabine, Aurelijana, Vespazijana, Domicijana, Trajana itd., jedna srebrna grčka ceta, mala brončana grčka ceta i 10 komada raznih brončanih ceta.

465 Za opis lokaliteta vidi više i: Zoran Wiewegh, Rimska keramika iz Siska s lokaliteta “Kovnica”, Istraživanja iz godine 1985., *Opuscula archaeologica* 25, Zagreb, 2001.

466 Dopis Antuna Bukvića od 1. ožujka 1912. i 26. travnja 1912., *Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, AMZ.

Fotografija snimljena s broda tijekom jaružanja, vjerojatno 1912. godine (fotoarhiv AMZ-a, Sisak-950-IV-272)

Bukvić ovom popisu dodaje zanimljiv komentar, vezan uz mjesto koje sam naziva “prethistoričnim” te kaže kako su tamo pronašli nekoliko komada iz pečene ilovače kakve je sam imao prilike vidjeti na dužnosti u Dolini, prema čemu zaključuje da je tu na kupskoj obali definitivno postojalo “prethistorično” naselje.⁴⁶⁷ Misli na područje današnjeg Pogorelca, s obzirom na to da je i lokalitet “Piloti” njegov integralni dio, a gdje je utvrđeno postojanje predrimskog naselja, iako na sjevernijem potezu prema Novom mostu. Zanimljivo je Bukvićevo laičko promišljanje o tom pitanju.

Spominje pronalazak jedne lijepe statuete – gola bradata figura koja u desnoj ruci drži luk, a u lijevoj buzdovan, dok preko leđa, odnosno obaju ramena ima ogrtač poput šala, visine 4,5 cm, zlatnu zmiju plosnata tijela i lijepo izrađene glave, težine 2,1 grama, jedne geme od karneola s prikazom Genija, ne osobite izrade, razne cete, olovne i brončane ukrase, među kojima je i jedna lijepa glava. Olovnih ploča s natpisom pronađeno je čak 60 komada. Kaže da smatra da su služile za radnike, a to zaključuje zato što su mnoge više puta korištene. Luknje su služile za nanizavanje i čuvanje do obračunavanja. Poslove oko pregledavanja izjaružanog materijala prekinula je kiša koja je pala idućeg dana i koja je “prekrila” cijeli izjaružani materijal, od kojega je svega trećina bila pretražena.⁴⁶⁸

Vladimir Tkalčić poslan je u Sisak nadgledati pretraživanje izjaružanog materijala i njegovo pismo svjedoči o teškom poslu koji je morao odraditi. Pratimo njegova razmišljanja o tome kako je puno brže i efektivnije kada po 20 – 30 momaka i momčića pregledava izjaružanu građu, nego kada on to radi sa 6 – 7 radnika, jer zatajivanje nalaza je uobičajeno i kod jednih i kod drugih. Na kraju dodaje da to zatajivanje arheoloških artefakata i “nije tako strašno”. Izvještava kako su pronašli jednu zlatnu naušnicu sa smaragdnom i biserom, jednu posrebrenu fibulu, jedan brončani 2 cm visoki kipić ovna itd. Inače, pretraživanje su mogli vršiti samo radnici koji su imali za to pismenu Bukvićevu dozvolu, a gradski stražar svako malo dolazio je pregledavati tko od kopača ima spomenute dozvole. Od časa kada je i on sam prisutan na iskapanjima, kaže da je siguran da se bolji nadzor ne bi mogao osigurati. Dodaje da predmeti neprestano dolaze i da ih se mora otkupiti.

467 Dopis Antuna Bukvića od 12. ožujka 1912., br. 75/1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

468 Dopis Antuna Bukvića od 6. travnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Fotografija jaružanja, vjerojatno snimljena 1912. godine (fotoarhiv AMZ-a, Sisak-951-IV-273)

Konkurencije u otkupu se nije bojavao, jer je dobro plaćao game i zlato, a za druge stvari, kako navodi, se drugi ni ne otimaju.⁴⁶⁹

Jaružanje je nastavljeno u svibnju s polovičnim uspjehom zbog visokog vodostaja, pa su svi tražitelji i kopači čekali povoljnije uvjete za rad.⁴⁷⁰

Tkalčić dalje iznosi promišljanja o postojanju pretpovijesne naseobine koju je imao prilike "vidjeti" u Sisku, dodajući da je na tom lokalitetu uspio izvaditi i nekoliko ulomaka zemljanih posuda. Iz nalaza je zaključio da se radilo o neolitičkom i kasnijedobnom naselju. Sugerira, a sve prema uputama Bukvića, "skalpiranje" obale, zbog ustanovljavanja kulturnih slojeva, koji sada nisu posve jasno vidljivi. Spominje i neke arhitektonske nalaze u Novom Sisku, no ne donosi konkretne podatke o njima.⁴⁷¹

U međuvremenu je sakupljen niz predmeta za Narodni muzej: 3 game, 1 gram zlata, jedna nepotpuna fibula dužine 8,5 cm, komad srpa, 14 komada olovni pločice, srebrni stylus, žlica itd. Tkalčić tako zapravo ushićeno ističe: "Vidi se da je material upravo neizcrpiv!"⁴⁷²

Da se uvriježilo jaružanje u arheološke svrhe svjedoči i dopis Kraljevskog ugarskog ministarstva poljoprivrede u kojem se kaže da se dopušta takvo jaružanje, da je njegov izvršitelj Kraljevsko ugarski mjernički ured u Sisku te da brigu o istovarivanju i prebiranju izjaružanog materijala preuzima ravnateljstvo Arheološkog odjela Narodnog muzeja.⁴⁷³

Od nalaza iz faze proljetnog jaružanja Bukvić je u Zagreb poslao olovne pločice i to tako da ih je razdijelio u dva omota. U jednom omotu nalazile su se posve čitljive olovne pločice, a u drugom "sve ostale". Na jednoj neprobušenoj ima "mnogo toga napisanog" i Bukvić nije siguran je li ta pločica pripadala istoj "vrsti" kao i ostale. Smatra da su te pločice bile novčane potvrde za rad-

469 Dopis Vladimira Tkalčića od 9. svibnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

470 Dopis Antuna Bukvića od 20. svibnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

471 Dopis Vladimira Tkalčića od 13. svibnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

472 Dopis Antuna Bukvića od 30. svibnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

473 Dopis kraljevskog banskog savjetnika Ravnateljstvu Arheološkog odjela Narodnog muzeja od 11. listopada 1912., br. 25.572/1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

nike (kako sam kaže “poput današnjih”). Kaže i kako misli da robovi nisu dobivali pošiljke na koje bi se plaćala carina ili uvoznina.

Vodostaj Kupe je ubrzo opet malo “pao”, što se odmah iskoristilo za novo jaružanje, no nalazi su sada bili “slabi”, zato što je to područje već više puta pretraženo. Našlo se nešto srebrnih komada novca iz razdoblja Hadrijana, ulomci fibula itd. Upravo u vrijeme pisanja izvješća donio mu je jedan “deran” još 5 komada olovnih ploča.⁴⁷⁴

Iz dokumentacije vidimo da je Kupa jaružana i u svibnju, opet uz nadzor Arheološkog odjela Narodnog muzeja.⁴⁷⁵ U to doba dolazi do intenziviranja suradnje Bukvića s Hoffillerom, pa mu Bukvić objašnjava primopredaju starina kakvu je imao s Brunšmidom, opisujući kako je Brunšmid običavao doći s crnom torbom u koju bi pohranio sitnije starine za koje bi potom isplatio određenu cijenu. Dodaje kako je dobio jedan nožić, poput “škloce za zatvoriti” s vidljivim pečatom “Laufedi”.⁴⁷⁶

Početak lipnja Bukvić šalje u Narodni muzej zlatni novac Anastasija I. ili II., a posebno ističe neke zlatne komade: naušnicu (6 grama), naušnicu (2 grama), mali zlatni prsten s lošom gemom, nekoliko komada s biserom, a sve zajedno ukupne težine 17 grama. Pronađen je i 41 komad olovnih pločica.⁴⁷⁷ Par dana kasnije javlja o pronalasku, kako mu se čini, kositrenog ždrala i brončanog Antoninusa i “velikog broja Nerona”.⁴⁷⁸

Dodatni pregled izjaružanog materijala obavljen je i u lipnju, jer je vodostaj Kupe bio dovoljno nizak. Službenu dužnost nadziratelja preuzeo je opet “pravi gimnazijski učitelj” Vladimir Tkalčić.⁴⁷⁹

Bukvić govori o jednoj velikoj i 45 manjih olovnih ploča te mamuzama koje šalje u Narodni muzej, dodaje i da je pretraživanje izjaružanog materijala dovršeno, jer se već treći dan nije ništa pronašlo, a ne traži više nitko od “profesionalaca”. Zaključuje samo da je ipak pronađeno puno lijepih predmeta. Donosi zanimljivost vezanu uz nekog željezničkog činovnika u Zagrebu, za kojeg kaže da će upotrijebiti najblaži izraz te ga naziva nekorektnim, jer je ovaj u njegovoj odsutnosti pretražio zalihu ceta i odnio što mu se sviđelo. Za cete koje su ostale Bukvić konstatira da ih se može baciti u “đubre”. Smatra važnim reći kako je dobio neki prsten sa staklenom gemom. U staklo je utisnut genije s grozdom u ruci. Sjetio se da je nešto slično već vidio i to u obliku ulomka prstena sa sličnom figurom, no kako je imao običaj raditi otiske svih zanimljivih predmeta u vosku, sada je ova dva prstena mogao i usporediti. Tako je došao do zaključka da su prsteni, bez dvojbe, jednaki.⁴⁸⁰

U srpnju je nekoliko novih predmeta priređeno za pošiljku u Narodni muzej: 17 grama zlata, nekoliko gema, olovna figura (reljef male plosnate amfore), nož s koštanom drškom i 70 komada olovnih pločica.⁴⁸¹

U dogovoru s Hoffillerom odlučeno je da se pojedincima oduzme posebna dozvola za iskapanje, a u međuvremenu je pronađen dio predmeta kakvih se još nije pronalazilo: cjeloviti stakleni delfin od plavoga stakla (2,5 cm, privjesak), privjesak male brončane figurice (2 cm), dva ključa, mamuza itd. Govorilo se i o izboru lošijih ceta koje se planiralo pokloniti “realci u Rakovcu”.⁴⁸²

Opet se ravnateljstvo Narodnog muzeja obratilo Kraljevskoj Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu, s molbom za dozvolu kraljevskog ugarskog ministra za poljodjelstvo za jaružanje Kupe u arheološke svrhe. Spomenuto je kako je dva puta ista dozvola već ishođena te da se tada prikupilo takvih predmeta koji se nigdje “niti za velike novce ne bi mogli kupiti”. Dodaje se da je poglavito uspješno jaružanje starina bilo ono u proljeće

474 Dopis Antuna Bukvića od 19. travnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

475 Dopis Viktora Hoffillera od 7. svibnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

476 Dopis Antuna Bukvića od 2. lipnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

477 Dopis Antuna Bukvića od 3. lipnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

478 Dopis Antuna Bukvića od 6. lipnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

479 Dopis Viktora Hoffillera od 11. lipnja 1912., br. 75., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

480 Dopis Antuna Bukvića od 24. srpnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

481 Dopis Antuna Bukvića od 9. srpnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

482 Dopis Antuna Bukvića od 22. srpnja 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

tekuće godine. Kao vrijeme koje bi bilo najpogodnije za ponovljeno jaružanje u arheološke svrhe navedeno je ili kolovoz ili kasna jesen 1912. ili proljeće 1913., a sve zapravo u periodu dok jaružalo bude u Sisku "zimovalo". Jaružani materijal ustupio bi se i opet Narodnome muzeju, koji će snositi troškove njegova istovarivanja.⁴⁸³ Molba je povoljno riješena te kraljevski banski savjetnik javlja Hoffilleru da je kraljevski ugarski ministar za poljoprivredu odobrio jaružanje na potezu rijeke Kupe uz grad Sisak kroz nekoliko dana u arheološke svrhe i to tako da se izjaružani materijal preda Arheološkom odjelu Narodnog muzeja. Brigu o istovarivanju i prebiranju izjaružanog materijala bilo je dužno preuzeti ravnateljstvo Muzeja.⁴⁸⁴

Bukvić javlja da je u kolovozu u izjaružanom materijalu koji se nalazio pred njegovim uredom, izvan svih očekivanja, pronađen velik broj arheoloških predmeta. Ističe jedan prsten s gemom, odnosno natpisom urezanom na tom sivom kamenu, za koji tvrdi da je kršćanskog porijekla, jer kaže da o tome riba na "gornjoj površini svjedoči". Na šesteropločastoj strani nalaze se na svakom dijelu slova, i to: VI / VA / M / SI / VI / S. Uz ovaj prsten pronađena je i jedna gema od svijetlog ametista na kojoj je urezan Pan. Do njega je jedan stalak na kojem se nalazi mala figura, pretpostavlja Hermes, a kraj postamenta je drvo na čijoj je grani Panova frula (sviralo visi s vrha). Pan u ispruženoj ruci drži jedan dar koji sigurno nudi za frulu. Dodaje da pošiljka sadrži 10,6 grama zlata, u kojem posebno ističe jednu naušnicu, dodaje da ima 35 komada olovnih pločica te olovni reljef Minerve.⁴⁸⁵ Donacija Mate Hrnjaka poslana je za Narodni muzej, a navodno jako liči Grbalijevoj zbirci. Prilikom jaružanja nađena je i neka sjekira neobičnog oblika.⁴⁸⁶ Najzanimljiviji dio cijele te pošiljke bilo je koplje, Hunjakov dar.⁴⁸⁷ I u listopadu se pronašlo nešto arheoloških artefakata tijekom jaružanja: zlatni prsten od žice sa dvije pločice na kojima su volovske glave, srebrno poprsje, misli, Fauna (2,5 cm), staklena gema s prikazom raskriljenog orla, bakrena latenska fibula, bakreni kotlić, masivni željezni trozub, mali brončani srp.

Napomenuto je da je kukuruz, na terenu stare Segeste, obran (misli na Pogorelec) te da bi se zbog toga tamo moglo uskoro početi s iskapanjima.⁴⁸⁸

Vladimir Tkalčića opet je poslan na iskapanje u Sisak nadovezujući se da će ono trajati ovisno o uspjehu i vremenu. Dodaje da će nastaviti s iskapanjem koje je započeo prošloga ljeta.⁴⁸⁹

Antun Bukvić vrlo je aktivan u svojstvu muzejskog povjerenika i 1913. U jednom dokumentu bez datuma, samo s naznakom godine, govori o nalazima iz navedene godine: brončana vaza (11 cm), olovna figura Minerve, velika brončana karika (šnala), prsten s gemom na kojoj je otisnut lik Marsa, 4 drugih gema, 13 grama zlata, srebrni Maximus i veliki brončani novac s prikazom Nerona na konju u pratnji jednog konjanika.⁴⁹⁰

U srpnju 1913. Kupa je opet jaružana. Tom prilikom pronađeni su: konjska žvala, 2 sjekire, brončani *stylus*, 4,6 grama zlata, 11 komada plombi, jedna pločica na jednoj strani sa ženskom glavom s krunom, a na drugoj s polumjesecom i 3 zvijezde, 11 komada olovnih pločica, jedna brončana gema sa ženskom glavom, prsten s gemom na kojoj je jarac, 3 fibule itd.⁴⁹¹

Opet je pregledan materijal koji je već prije jaružan i tada su pronađene: 2 gema, jedna od ametista (Merkur), druga koja prikazuje голу figuru koja drži u ispruženim rukama papirus ili ploču i čita, brončanog delfina, identičan jednom već prije predanom, za koje smatra da su imali služiti kao dršci posude. To podupire tvrdnjom da je na prvom delfinu pronađen trag mase kojom je bio na

483 Dopis Viktora Hoffillera Kraljevskoj zemaljskoj vladi od 8. kolovoza 1912., br. 137., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

484 Rješenje Kraljevskog banskog povjerenika br. 25.572 od 11. listopada 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

485 Dopis Antuna Bukvića od 21. kolovoza 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

486 Dopis Antuna Bukvića od 19. rujna 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

487 Dopis Antuna Bukvića od 24. rujna 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

488 Dopis Antuna Bukvića od listopada 1912., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

489 Radni nalog Josipa Brunšmida Vladimiru Tkalčiću od 2. studenoga 1912., br. 171., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

490 Dopis Antuna Bukvića br. 35/1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

491 Dopis Antuna Bukvića od 19. srpnja 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

posudu "prilotan". Drugi primjerak ima kroz šuplinu između smotanog repa provučenu kariku od tankoe brončane žice. Po tome smatra da su takvi dršci za posude bili trgovinski predmet te da su prodavani obrtnicima koji su se bavili izradom posuda, kao što stolari kupuju tokarske nakite. Uz to, kako sam razmišlja, neka posuda pronađena u selu Gušću s Panom na dršku ne mora biti importirana iz Italije, već da je možda samo njen držak importiran.⁴⁹²

U međuvremenu Bukvić javlja kako vodostaj Kupe kod Karlovca raste te da se boji kako neće s jaružalom moći proći ispod mosta, no izražava nadu da će visoki vodostaj biti kratka vijeka.⁴⁹³

Josip Brunšmid krajem rujna dolazi u Sisak kako bi prisustvovao jaružanju Kupe, s obzirom na to da je odgovornost i korist jaružanja upravo muzejska te ovaj stoga boravi u Sisku nadgledajući jaružanje kroz nekoliko dana (od 27. rujna nadalje). Za to vrijeme odredio je da će Zavodom (Muzejom) upravljati njegov čuvar Viktor Hoffiller.⁴⁹⁴

Vodostaj Kupe opet je porastao te je prekrpio sav izjaružani materijal. Ljekarnik Mato Hrnjak poslao je neke predmete na poklon Muzeju, iako je Bukvićevo mišljenje da se skoro cijela ta pošiljka može baciti.⁴⁹⁵

Zbog visokog vodostaja opet je onemogućeno pretraživanje izjaružanog materijala.

Te godine krenulo se s izgradnjom kotarske oblasti (danas gradska vijećnica), a Bukvić je obilazeći spomenuto gradilište tamo naišao na mali žrtvenik bez natpisa. Inače, u napomeni izričito stoji da je gradnja vršena na lokalitetu koji se nazivao "Rimski podrum", čime nam je olakšana ubikacija terena.⁴⁹⁶

Bukvić je uspio dogovoriti arheološki nadzor tog terena i to tako da je graditelju objekta ustupio preko 400 m kubnih jaružanog šljunka za betoniranje, pa je ovaj zauzvrat izdao strogi nalog svim zaposlenicima i građevinskim radnicima da dobro pripaze na eventualne starine.⁴⁹⁷ I Šipuš donosi vijesti o pronađenom "kamenju i predmetima" na ovom lokalitetu, a koji bi mogli biti zanimljivi Muzeju.⁴⁹⁸

Bukvić spominje nalaze s nekog lokaliteta: arhitrav sa 3 slova, i još kamenja u zemlji koji bi se mogli iskopati, no ne precizira lokalitet. U pošiljci Muzeju iz ovog perioda vrijednim smatra novac sa ženskom glavom i paunom ili ždralom na reversu. Na aversu mogao je samo iščitati *Diva* i na kraju retka *ae*, pa pita je li moguće od *Marianae!*?⁴⁹⁹

Zanimljivo je vidjeti načine transporta starina kojima su se koristili muzejski povjerenici, tako Bukvić kaže da će jednu amforu poslati kada nabavi adekvatan sanduk u kojem bi je mogao transportirati ili kada mu tesar napravi sanduk po narudžbi.⁵⁰⁰

Gospodin Hrnjak bio je neugodno iznenađen procjenom svoje zbirke starina, pravdajući se da i sam starine kupuje vrlo skupo, uz obećanje sakupljača da upravo njemu prodaju pronađene gema. Bukvić komentira da niti jedna od tih gema nije lijepa, da je s mnogim predmetima nasamaren, da su mnogi falsifikati te da ih je očito kupovao na različitim mjestima.⁵⁰¹

Iz 1914. godine imamo razumljivo malo dokumentacije vezano za arheološka istraživanja u Sisku, no znamo da je ravnateljstvu Muzeja bilo zanimljivo neko "okruglo ciglje", iako ne znamo s kojeg lokaliteta je ono točno, ni tko ga je ponudio na otkup, ni išta više.⁵⁰²

492 Dopis Antuna Bukvića od 13. kolovoza 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

493 Dopis Antuna Bukvića od 20. rujna 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

494 Dopis Josipa Brunšmida od 26. rujna 1913. i Dopis Antuna Bukvića od 25. rujna 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

495 Dopis Antuna Bukvića od 8. listopada 1913., akt 35/1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

496 Vidi str. 61 i bilješke 317, 318.

497 Dopis Antuna Bukvića od 17. listopada 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

498 Dopis Milan Šipuš od 10. studenoga 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

499 Dopis Antuna Bukvića od 12. studenoga 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

500 Dopis Antuna Bukvića od 18. studenoga 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

501 Dopis Antuna Bukvića od 21. studenoga 1913., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

502 Dopis Viktora Hoffillera br. 99 od 5. listopada 1914., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

Početak Prvog svjetskog rata svi arheološki radovi i inicijative obustavljeni su, a došlo je i do prekida veza na relaciji muzejskih povjerenika i sadašnjeg Narodnog muzeja u Zagrebu, koji je imao ključnu ulogu u arheološkim istraživanjima i valorizaciji arheoloških artefakata u Sisku.

Kao i uvijek u poslijeratno doba, briga o kulturnim dobrima obično je na marginama društvenih događanja. Viktor Hoffiller uvidio je važnost uspostave prijeratnih suradničkih odnosa, pa ih odlučuje ponovno uspostaviti. U studenome 1924. godine Hoffiller putuje u Sisak "da se opet uspostave veze između muzeja i Sišćana". Muzej godinama nije nikoga slao na sisačke terene, pa su se starine koje su se u međuvremenu pronalazile našle u rukama trećih osoba. Posjetio je i mnoge sakupljače u nastojanju da ih zainteresira za kontakt i suradnju s Narodnim muzejom. Rezimira kako je već taj prvi posjet urodio plodom, a mnogi Sišćani ponudili su mu daljnju suradnju vezanu uz darovanje starina Muzeju.⁵⁰³ Da je Kupa opet postala veliki "arheološki teren" dokaz je godina 1925. kada je iz kupskog korita izvađena brončana posuda "krasnog oblika" s lijepom patinom. Bukvić je smatrao da je to burnarska kablica, jer se na njenom gornjem dijelu nalazila prihvatiljka. U napomeni stoji da manjka veći dio dna posude, ali on ipak dvoji da ima išta sličnoga u Muzeju, pa je ovaj komad, pretpostavlja, od velike vrijednosti. Moli da mu preporuče cijenu za otkup predmeta, a donosi i njegov crtež.⁵⁰⁴ Josip Klemenc mu odgovara da za kablicu može isplatiti 10 zlatnih forinti.⁵⁰⁵ A koliko su ova rijeka i njeni arheološki "plodovi" opterećivali vrsne hrvatske arheologe, koji su dio rada predano posvetili obradi sisačkih arheoloških artefakata, dokaz je dopis Viktora Hoffillera iz 1935. godine, upućen banskoj upravi Savske banovine, općem odjeljenju. Dopis je vezan uz probleme bogatih nalazišta rimskih starina u Sisku i to poglavito brončanih predmeta kojih je mnoštvo izjaružano iz Kupe. U *Biltenu* Metropolitan muzeja za srpanj 1931. naišao je na publikaciju nekog reljefa u olovu "kakva se vrsta spomenika nalazi samo na srednjem i doljnjem Dunavu". Navodi kako u Muzeju posjeduju 14 takvih komada starina, različitih tipova, dok je najstariji komad istog tipa kakav je onaj iz Metropolitan muzeja dobio zagrebački muzej baš iz Siska 1847. godine. U američkom *Biltenu* navedeno je da je predmet kupljen od nekog trgovca u Rimu, no da se ne zna gdje je pronađen. Pisao je i u Rim nekom znanstveniku Rumunju koji se bavi tim spomenicima i od njega je dobio sljedeće izvješće: "Ja naprotiv mislim da se je našao u Vašoj zemlji, jer vidim u ovdašnjim trgovinama starinama vrlo mnogo predmeta iz metala koji dolaze odande, posebno iz Siska. Svakako je sasvim sigurno da se nije našao u Rimu..." Hoffiller nimalo ne sumnja u točnost rimskog izvješća i zaključuje da u Sisku postoji barem jedan trgovac koji šalje starine rimskim trgovcima. Kaže da u Sisku ima više lica koja se bave traženjem i prodavanjem starina te da su oni poznati upravnim vlastima u Sisku. Smatra da bi se putem administrativnih vlasti moglo doznati koja točno lica šalju stvari izvan zemlje i preko koga te bi se tako moglo stati na kraj "tom štetnom izvažanju", stoga moli Bansku upravu da obavi potrebne izvide i o uspjehu pothvata obavijesti Muzej.⁵⁰⁶

Danas je nizom zakonskih odredbi u velikoj mjeri spriječena trgovina arheološkim artefaktima, međutim, ostaje činjenica da je velik dio siscijanske arheološke baštine nepovratno nestao, što nam bitno otežava stvaranje realne slike života u jednom rimskom provincijalnom centru. Međutim, suradnja zagrebačkih i sisačkih stručnjaka iznjedrila je kvalitetne i konkretne premise o tom dijelu gradske povijesti, a budući oblici znanstvene suradnje usko su vezani za suradnju i interdisciplinarni pristup onih koji se ovom temom bave.

Rijeka Kupa razlog je stvaranja stoljetnih naselja na svojim obalama i najveći je akumulator ostataka segmenata života tih naselja. Značaj Kupe kao arheološkog terena prepoznat je prije otprilike 150 godina i otada je, s većim ili manjim uspjehom, taj teren predmetom interesa znanstvenika. Ovom izložbom željeli smo obilježiti 100-tu godišnjicu najobimnijeg jaružanja rijeke Kupe u arheološke svrhe tijekom kojega je pronađen najveći broj arheoloških artefakata. Kontinuirano naseljavanje prostora Siska je kroz stoljeća dobrim dijelom bilo vezano upravo uz Kupu i plovne puteve te ne čudi da je baš ta rijeka, nakon tisućljeća i pol, dala bitan doprinos stvaranju slike o životu antičke Siscije.

503 Putno izvješće Viktora Hoffillera od 13. studenoga 1924., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

504 Dopis Antuna Bukvića od 23. veljače 1925., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

505 Dopis Josipa Klemenca od 7. ožujka 1925., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

506 Dopis Viktora Hoffillera od 20. svibnja 1935., Dossier Siscija, Sisak od 1851 – 1935, 42/25, AMZ.

BIBLIOGRAFIJA:

- ADAMČEK, Josip (1980): *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XII stoljeća*, JAZU Zagreb.
- Agramer Zeitung*, 1853., br. 138
- Annales Lobienses*: ed. G.H. Pertz, [MGH SS 2], Hannover 1829.
- Annales regni Francorum* inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur *Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*. eds. G. H. Pertz – F. Kurze, [MGH SSRG6], Hannover 1895.
- Arheološko društvo "Siscia" u Sisku, *Sisački Viestnik*, Sisak, 20. 08. 1876., god. I/1876, br.2
- Arheološko društvo Siscia*, Katalog izložbe, Muzej Sisak, 1990.
- ARTNER von, Therese (1830): *Briefe über einen Theil von Croatie und Italien*. Pesth, 1-28.
- BAUER, Antun (1936): Rimska olovna plastika, *VHAD*, Zagreb.
- BLAŠKOVIĆ, Andrija (1794): *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria* (Dissertationes VIII), Zagreb.
- BOJANOVSKI, Ivo (1984): Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, IV – Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija, *Godišnjak CBI*, br. 22, Sarajevo, str. 146-265.
- BRIZZI, Giovanni, (1982.): "Le antichità Pannoniche di Luigi Fernando Marsili: Nuovi elementi per la topografia di Siscia", *Atti e memorie della Deputazione di storia patria per le provincie Romana, n. s.vol. XXXI – XXXII (1980 – 81)*, La deputazione di storia patria, Bologna, 33 – 52.
- BRUNŠMID, Josip (1901): Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV, *VHAD n.s.* 5, Zagreb, 87-168.
- BRUNŠMID, Josip (1908-1909): Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. III., *VHAD X*, 149-222.
- BRUNŠMID, Josip (1910/1911): Rimski vojnički diplom iz Siska, *VHAD*, Zagreb, 23-24.
- BRUNŠMID, Josip (1913 i 1914): Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *VHAD*, Zagreb, 1913. i 1914: 207, 211, 245, 249, 251, 256.
- BURKOWSKY, Zdenko (1993): Nekropole antičke Siscije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 10*, Zagreb, 69-80.
- BURKOWSKY, Zdenko (1999): *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, Katalog izložbe, Gradski muzej Sisak, Sisak
- BURKOWSKY, Zdenko (2000): Antički kameni spomenici Gradskog muzeja Sisak, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak I*, Sisak, 71-88.
- BURKOWSKY, Zdenko (2000): O djelatnosti društva "Arheološko društvo Siscia u Sisku", *Godišnjak GMS I*, Sisak, 52-64.
- BUTURAC, Lojzo (2006): *Stoljeća župe Sv. Križa u Sisku*, Petrinja.
- BUZOV, Marija i NENADIĆ, Vesna (1990): Segestica i Siscija, *Riječi*, Sisak, 107-117.
- BUZOV, Marija (1993): Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 10*, 47-68.
- BUZOV, Marija (2000): *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*, Disertacija, Zadar.
- BUZOV, Marija (2002): Grad mrtvih uz grad živih – nekropole Siscije, *HistAnt*, 8, Pula, 175-191.
- CAMBI, Nenad (1977): Die stadtrömischen Sarkophage in Dalmatien. *Archäologischer Anzeiger*, Berlin.
- CAMBI, Nenad (1989): Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele, *VAMZ*, 3.s., XXII, Zagreb, 59-76.
- CAMBI, Nenad (1991): *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb.
- CAMBI, Nenad (1994): *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa*, Split.
- CAMBI, Nenad (2002): *Antika*. Zagreb.
- CAMBI, Nenad (2005): *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split.
- CERMANOVIĆ, C. (1965): Die dekorierten Sarkophage in den römischen Provinzen von Jugoslawien, *AJug VI*, Beograd, 89-103.
- ČAKŠIRAN, Vlatko (2009): *Vojni Sisak*, Gradski muzej Sisak, Sisak.

- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V. (1983): *Rimska kamena plastika u jugoslavenskom delu provincije Donje Panonije*. Novi Sad.
- DEMO, Željko (1994): Katalog, *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Arheološki muzej, Zagreb.
- DEMO, Željko (1994): *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Situla 32/1994, Narodni muzej Ljubljana.
- DURMAN, Aleksandar (1992): O geostrateškom položaju Siscije, *Opuscula archaeologica*, Zagreb, br. 16, 117-131.
- DURMAN, Aleksandar (2002): Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia, *Historical Metallurgy* 36/1, 24-32.
- FILIPEC, Krešimir (2001): Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 2*, Sisak, 89-107.
- GRAČANIN, Hrvoje (2004): Svijet antičke žene u dva južnopanonska pokrajinska središta, Sisciji i Sirmiju, *Scrinia slavonica 4*, Sl. Brod, 15-106.
- GREGL, Zoran (2008): Kukuljevićevo arheološko djelovanje, *Hrvatska revija*, br. 2, 100-101.
- GREGL, Zoran/ MIGOTTI, Branka (1999-2000): Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985), *VAMZ XXXII-XXXIII*, Zagreb, 119-164.
- HEFELE, Ferdo (1902): Tri dopisa s rimskim nalazima u Sisku, *VHAD*, Zgreb, 228-229.
- HEFELE, Ferdo (1907): Prilozi za povijest grada Siska, *Sisački glas*, Sisak, 1.
- Historia Salonitana* (2003): Toma Arhidakon – *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Perić, Matijević – Sokol, Katičić, Književni krug, Split, 2003.
- HOFFILER, Viktor / SARIA, Balduin (1938): *Antike inschriften aus Jugoslavien, I., Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb.
- HORVAT, Anđela (1954): O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza, *Starohrvatska prosvjeta*, JAZU, Zagreb, serija 3, sv. 3, 93-104.
- HOTI, Marina (1992): Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 133–163.
- Izkapanje starina i naš narodni muzej, *Vienac*, br. 24, Zagreb, 1877: 389.
- ILIČIĆ, Emilio/MIRNIK, Ivan (2008): Povijest palače Arheološkog muzeja u vremenu od njegove izgradnje do 1954. godine, *VAMZ*, 3.s., XLI 343–376.
- JAGAČIĆ-BORIĆ, Jasna/ZORKO, Đurđa (2006): *Sisački biografski leksikon*, Sisak.
- JAGIĆ, Dragutin (1883): U Sisaku 13 listopada 1883., *VHAD*, Zagreb, 120-121.
- JEVTOVIĆ, J. (1988) ur.: *Antike portraits aus Jugoslawien*. Frankfurt am Main.
- KAJANTO, I. (1965): *The Latin Cognomina*. Helsinki.
- KARAMAN, Ljubo (1930): *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb.
- KATANČIĆ, Matija Petar (1795): *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine lingua et literatura Croatorum, simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interlectarum via militari mansionum situ disseritur*, Zagrabiae: Typis episcopalis.
- KATANČIĆ, Matija Petar (1827): *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis ephigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata* Pars I Budae 1826: Pars II Budae (izdano je posmrtno).
- KOCH, G./SICHTERMANN, H. (1982): *Römische Sarkophage*. München.
- KOVAČ, Fabijan (1925): Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici, Sisak, tisak S. Junker.
- KOVAČ, Fabijan (1939): Iz stogodišnje prošlosti grada Siska, *Hrvatske novine* br. 18.
- KRAGULJAC, Božena (2000): Muzej u Sisku – osnivanje i rad, *Godišnjak GMS I*, Sisak, 8-12.
- KRČELIĆ, Baltazar Adam (1994): *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb.
- KRIŽMAN, Mate (1991): *Rimska imena u Istri*, Zagreb.

- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan (1857): *Über der Zustand der Alterthumer in Siscia*, Mittheilungen der Kaiserliche Konigliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, II Band, Wien, 81-83.
- KUNTIĆ – MAKVIĆ, Bruna i ŠEGVIĆ, Marina (1992): Katančićev opis Siscije, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 165 – 181.
- KURILIĆ, Anamarija (2002): Liburnski antroponimi, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 123-148.
- LAZIUS, Wolfgangus (1551): *Commentariorum reipublicae Romanae illius in exteris provinciis acquisitis Constitutae libri duodecim*, Basileae.
- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*
- LASZOWSKI, Emil (1901): *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb.
- Leksikon antičkih autora*, prir./ed. D. Škiljan, Zagreb, 1996.
- LINKE, Krešimir (2011): Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara (1790. – 1865.), *VAMZ*, 3.s., XLIV 219–260.
- LOLIĆ, Tanja (2001): Lokalitet Trg bana Josipa Jelačića u Sisku, *ObHAD* 33, Zagreb, 95-99.
- LOLIĆ, Tanja (2003): Colonia Flavia Siscia, in *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, eds. M. Šašel Kos, P. Scherrer, *Situla* 41, Ljubljana, 131-152.
- LÖRINZ, B. (2000): *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*. Vol. III, Wien.
- LUETIĆ, Tihana (2001): Darovi i darovatelji ..., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3.s. XXXIV: 217–264.
- MAROEVIĆ, Ivo (1998): *Sisak, grad i graditeljstvo*. Sisak.
- MARSIGLI, Luigi Fernando (1726.): *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus*, Amsterdam.
- MATIJAŠIĆ, Robert (2002): *Uvod u latinsku epigrafiju*,. Pula.
- MATOVINA, Miroslav (1995): *Riječno brodarstvo u Sisku. Riječno brodarstvo "Dunavski Lloyd"*, Pristanište i skladište, Sisak.
- MIGOTTI, Branka (1994): Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Od nepobjedivog sunca do sunca pobjede*. Arheološki muzej, Zagreb, 41-69.
- MIGOTTI, Branka (1995-1996): Ranokršćanski grobni nalaz iz Velikih Bastaja kod Daruvara, *VAMZ*, n. s. XXVIII-XXIX, Zagreb, 127-157.
- MIGOTTI, Branka (2001): Sarkofag Romanije Nevije iz Siska, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* II, Sisak, 37-88.
- MIGOTTI, Branka (2005): The Ash-chest of Marcus Aurelius Glabrio from Siscia reconsidered, *Illyrica Antiqua. Ob honorem duje Rendić-Miočević*, Zagreb.
- MIGOTTI, Branka (2005): The iconography of the Dioscuri on a sarcophagus from Siscia, *HistAnt* 13, Pula, 277-285.
- MIGOTTI, Branka (2005): *The Roman Sarcophagi of Siscia*, skup: *Roman Sarcophagi in Pannonia and Upper Moesia*, Ljubljana, Slovenija, 10.-11. ožujak 2005., neobjavljeno.
- MIGOTTI, Branka (2007): Rimski sarkofazi Siscije, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* VII, Sisak, 7-30.
- MIGOTTI, Branka (2011): Prostor ranokršćanske biskupije Siscije i njegova arheološka ostavština, *Antiquan fides*, Zbornik radova, Zagreb, 37-70.
- MIRNIK, Ivan (2001): Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, *VAMZ*, n. s. XXXIV/1, Zagreb, 205-216.
- MOCSY, Andraszv (1962): Pannonia (Siscia), *PWRE* IX, 237-278.
- MOMMSEN, Theodor (1902): *Corpus inscriptionum Latinarum (CIL)* vol. III. Inscriptiones Asiae, provinciarum Graecarum, Illyrici Latinae, Berlin.
- NENADIĆ, Vesna (1987): Prilog proučavanju antičke Sisciae, *Prilozi Instituta za arheologiju* 3/4, 71-102.
- NIKOLANCI, M. (1966): Arhajski import u Dalmaciji. *VAHD*, 68/8, Split, 133-141.
- O uspjehu iskapanja u Sisku arh. Društva "Siscia", *Sisački vjestnik*, Sisak, 24.09.1876., god. I/1876, br. 10
- OBRADOVIĆ, Davorka (1997): Sisak od kršćanstva do plovila "XXI st.", *Sisak: Segestica, Siscia, Sziszak*, Sisak, 10-20.
- PLINIUS C. SECUNDUS, *Naturalis historia*, Lipsiae 1906., III.
- "Put prvog parobroda iz Zemuna u Sisak", *Ilirske narodne novine* IV/1838., br. 73

- RAČKI, Franjo, *Documenta*, Zagreb, 1877.
- Rad Jugoslavenske akademije*, br. 23, 1873.
- RADMAN-LIVAJA, Ivan (2010): Ivan Radman-Livaja, *Siscia kao rimsko vojno uporište* in I. Radman-Livaja ed., *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj* Zagreb, 2010, 179-201.
- RADMANOVIĆ, Š. i VAZDAR, A. (1992): *Zbornik građe-politički i društveni pokreti u Sisku 1869.-1918.*, Muzej Sisak, Sisak.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante (1993): Rimska nadgrobna stela iz Odre nadomak Zagreba. *ObHAD XXV/2*, Zagreb, 28-31.
- SALWAY, B. (1994): What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B.C. to A.D. 700. *JRS*, London, 124-145.
- SEKELJ IVANČAN T, (2001): Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, 189-212.
- SLUKAN, Mirela, (2000): *Kartografski izvori za povijest Tplex Confiniuma*, Hrvatski državni arhiv/Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.
- SLUKAN-ALTIĆ, Mirela (2004): *Povijesni atlas gradova, II. svezak, Sisak*. Sisak, Državni arhiv Sisak/Hrvatski državni arhiv.
- Vita Hludowici imperatoris* (1829): ed. G. H. Pertz, [MGH SS 2], Hannover, 604-648.
- ŠAŠEL, Jaroslav (1974): *Siscia. RE, Suppl. Band XIV*, 1974: 702-741.
- ŠAŠEL, Jaroslav (1977): L'anthroponymie dans la province romaine de Dalmatie, in N. Duval (éd.), *L'onomastique latine, Actes du Colloque International sur l'onomastique latine organisé à Paris du 13 au 15 octobre 1975*, Paris, 365-383.
- ŠASEL KOS, Marjeta (1986): *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, SAZU, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za arheologijo, Ljubljana.
- ŠEBEČIĆ, Berislav (2009): O hrvatskim domoljubima Ljudevitu Farkašu Vukotiniću, prirodoslovcu i Ladislavu Kukuljeviću Sakcinskom, rudarskom poduzetniku, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, vol. 21, Zagreb, 113-117.
- TKALČIĆ, Ivan (1866/2003): *Severila ili slika iz progonstva kršćanah iz Siska* (facsimile). Zagreb.
- VINSKI, Zdenko (1970): O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VAMZ*, 3.s., 45 – 992.
- VINSKI, Zdenko (1971): Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. Godine, *VAMZ*, 3.s., 47 – 71.
- VRBANOVIĆ, Stjepan (1981): Prilog proučavanju Siscije, Posebni otisak: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva sv. 6.*, u: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb.
- VUJASINOVIĆ, Branko (1995): Prometna povezanost dolina Kupe i Save s morem s posebnim osvrtom na ideje o plovnom povezivanju, *Hrvatska vodoprivreda IV*, br. 15-66.
- VUKELIĆ, Vlatka (2006): Prilog istraživanju antičke Siscije, prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcije njegovog izvornog nalazišta, *VAMZ*, 3.s., XXXIX 201–216.
- VUKELIĆ, Vlatka (2007): Prilog proučavanju razvoja sisačke arheologije u drugoj polovici 19. i polovici 20. stoljeća: Andrija Colussi kao pionir sisačke arheologije. *VAMZ* 3.s. XL: 347–368.
- VUKELIĆ, Vlatka (2009): Sarkofag Maksimijane Emilije iz Siska, *VAMZ*, 3.s., XLII 393–420.
- VUKELIĆ, Vlatka (2009): Počeci sustavnih arheoloških istraživanja u Sisku. *Godišnjak GMS* 9, 93–119, Sisak.
- VUKELIĆ, Vlatka (2011): Lokalitet "Rimska pivnica" u Sisku- Primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namijene u drugoj polovici 19. stoljeća, *Histria Antiqua*, 20/2011, 235-244.
- VUKOVIĆ, Domagoj (1994): *Siscija vizija rimskog grada u Panoniji*, CZK "Vladimir Nazor", Sisak.
- WIEWEGH, Zoran (2003): *Jugoistočna nekropola Siscije*, Gradski muzej Sisak.
- WIEWEGH, Zoran (2004): Kasna antika i razvoj kršćanstva, *Pro sancto Quirino e.s. – confessio fidei*, Gradski muzej Sisak, Sisak.
- ZANINOVIĆ, Marin (1981): Siscia u svojim natpisima. *IzdHAD/6*, Zagreb, 201-208.
- ZANINOVIĆ, Marin (1987): Antička arheologija u Hrvatskoj, *Opuscula archaeologica*, vol. 11-12, Zagreb, 1-71.

KARTOGRAFSKI IZVORI:

- *Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich*, KP zbirka Gradski muzej Sisak
- *Regulatorni nacrt kr. I slobodnog grada Siska/ Lavoslav Hanzlowsky.* – 1 . 2 880. – Sisak: 1909., Rukopisni plan: djelomično u boji; 131x90 cm KP, GMS

ARHIVSKI IZVORI:

Arhiv Antičke zbirke, Gradski muzej Sisak (dalje GMS)

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41

Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog cr. Kr. Namjesništvu, 9. 06. 1856., HDA Zagreb

Dossier Siscija, *Sisak od 1851 – 1935*, 42/25, Arheološki muzej, Zagreb

Dossier Siscija, *Sisak od 1936 – 1959*, 42/26, Arheološki muzej, Zagreb

Državni arhiv, Sisak, SPISI, II. Građevinski spisi s nacrtima, 64, kut. 3, ciglane

Gruntovna napisnica broj 297, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 344, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 350, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Gruntovna napisnica broj 391, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku

Fabijan Kovač, *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska*, rukopis: KP, inv.br. 27, GMS

Fabijan Kovač, *Izgradnja ulica, parkova i građevina*, rukopis: KH-A/ K1, inv.br. 7/1, GMS

Fabijan Kovač, *Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis: KP, inv.br. 1004, GMS

Fabijan KOVAČ, *Sisačko brodarstvo, željeznice i lučko uređenje*, rukopis, Gradski muzej Sisak, KP, kut. 1.

Matična knjiga umrlih, Sisak , knjiga 38, 1929

Sabrani prinosi za Obrtnu zadrugu, rukopis, KP, inv.br. 203, Gradski muzej Sisak.

Spomenica Župne crkve Uzvišenja sv. Križa, 1854.-1862.-1903., Sisak

Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.